

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE ÅRBØGER

57. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XVI BIND 4. ÅRGANG

1963

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1963

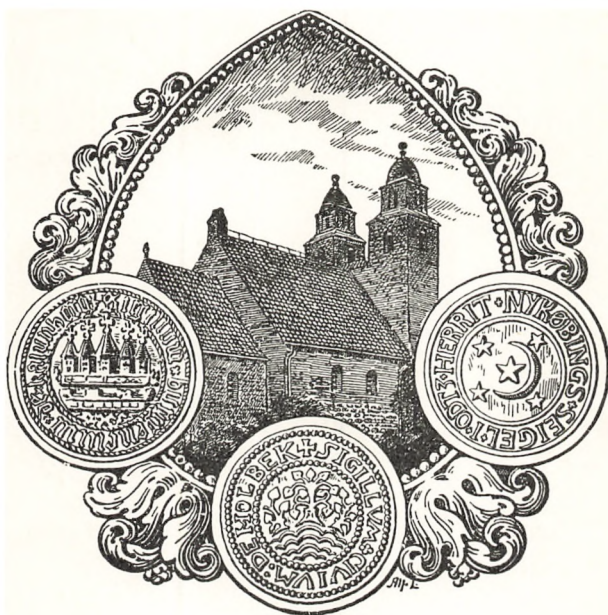
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE ÅRBØGER

57. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XVI BIND 4. ÅRGANG

1963

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1963

INDHOLD

<i>Billedsnidere fra Samsø</i> ved Bent Rasmussen	5
<i>Træk fra udviklingen i Tømmerup sogn 1802—1880</i> af Peder Pedersen, Ubberup	20
<i>Et gravfund i Højby kirke</i> af Willy Johannsen	53
<i>Knabstrup og dets Ejere</i> af oberst C. D. O. Lunn, Knabstrup	67
<i>Tre jyske brødres vidunderlige redning</i> ved Sophus Jensen	102
<i>Historisk Samfund i 1962</i>	111
<i>Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1962</i>	112
<i>Historisk Samfunds styrelse og tillidsmænd</i>	113

BILLEDSNIDERE FRA SAMSØ

Ved BENT RASMUSSEN

Der har fra historiens første tider været drenge og mænd, der har arbejdet i træ — først for at udforme brugsgenstande til det daglige livs behov og at gøre dem mere og mere velegnede hertil og tillige smukkere.

Hver gård fik sit huggehus, hvor man, når plejlen kunne hænges på sin plads i lo, altså i slutningen af vinteren, forfærdigede forskellige ting til benyttelse i landbruget, eller træredskaber blev reparerede.

Om vinteraftenerne var gårdens folk, husbondsfolkene og tjenestefolkene samlede i Kakkeltoven (o: kakkeltovsstuen), hvor bilæggerovnen kunne bringe lidt lunhed i stuen. Madmor havde travlt med sin spinderok, medens pigerne sad rundt om hende og kartede ulden, så madmor kunne spinde tråden, der senere kom ind på væven for at væves til tøj. Manden sad for bordenden og røg på sin merskummer og gav et ord med i laget.

Karlfolkene var også beskæftiget, måske med at binde halm- eller vidiekurve, men mulig også med at skære ting ud, som han ville forære til sin hjertenskær.

Almindeligt var det f. eks. at lave et manglebræt — et redskab som et bræt til at banke og rulle det tørrede, nyvaskede linned. Håndtaget var oftest udskåret særdeles smukt, hvad man kan overbevise sig om ved besøg på museer.

Nogle med særlig håndsnilde skabte fine ting. Husfliden sad til højbords — indtil industrien satte ind og overflødiggjorde kvin-

dernes arbejde ved rok og væv. Mandfolkene holdt op med deres træarbejder — sådan set da, thi de mest fingersnilde arbejdede videre og satte sig store mål.

At vi i Danmark også før reformationen har haft mestre i billedskærerkunsten, kan vi se i store kirkers altertavler eller i gamle slottes pragtfulde udsmykninger. Mestre var indforskrevet syd fra af konger og enkelte stormænd.

Efter reformationen blev der stærkt brug for billedskærere, eller som de da kaldtes: billedsnidere, da kirkerne i det 16. og 17. århundrede forsynedes med, ofte rigtudskårne, altertavler.

Nu skulle der også skaffes prædikestole, idet præsten i stedet for den latinske messe i kor eller kordør skulle ned i menighedens forsamling, hvor han fra prædikestolen i »skibet« forkyndte »ordet« på det danske sprog — før foregik alt på latin — for den forsamlede menighed.

Før reformationen var der ingen bænke at sidde på i skibet for menigheden, der altså måtte stå op under gudstjenesten. Ja, der var dog i nogle kirker enkelte sten ved kirkevæggen til de ældste at sidde på. Nu, da der skulle lyttes til præstens prædiken og man skulle deltage i salmesangen, så måtte man forsyne kirken med bænke, kirkestole. Disses endestykker, stolegavle, blev ofte mer eller mindre rigt udskårne.

Jo, de gamle ville gerne smykke de »gudshuse«, som forfædrene havde bygget. — Hans Thomisens salmebog udkom med salmer på modersmålet. Menighederne sang godt med, derom vidner karmelittermunken Poul Helgesen om det »vrål og skrål«, som sangen tonede ud i. Det vil vel sige, at de sang af fuldt bryst, ofte måske iblandet falske toner.

Skulle trangen til al den udsmykning af skib og kor opfyldes, måtte der uddannes flere billedskærere. Derfor opstod der forskellige steder i riget flere billedskærerværksteder eller skoler, hvor adskillige stærkt interesserede og fingernemme lærlinge optoges. Læretiden var ofte syv år, idet de unge mennesker i de første par år skulle lære at bruge værktøjet samt almindeligt snedkerarbejde, hvorigennem mesteren også kunne bedømme om lærlingen egnede sig til at blive en habil billedskærer.

Samsø fik også sine billedsnidere eller billedskærere — de ville dog helst kaldes billedhuggere. Den første, her skal omtales, er:

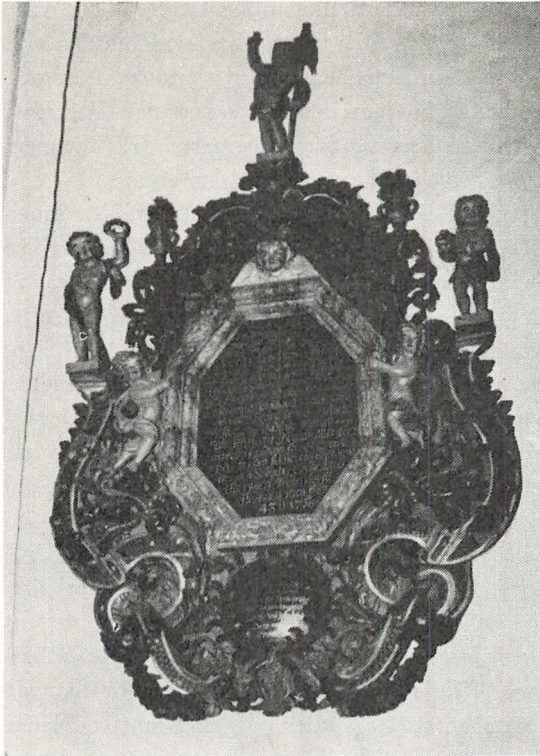
Jens Jensen I — når han betegnes med romertallet I er det, fordi hans søn også hed Jens Jensen og betegnes med II. Sidstnævntes stedsøn hed også Jens og får betegnelsen III. Igennem 1700'erne til omkring 1800 var slægten billedskærere.

Jens Jensen I er født i Kolby på Samsø — i alle tilfælde inden 1704, da sognets kirkebøger begynder. Man kan altså heller ikke derigennem finde hans forældres navne. Man må gå ud fra, at denne samsing i sin opvækst ikke alene har haft lyst til at snitte i træ, men også været dygtig hertil — lysten driver jo værket.

Man kan jo gætte på, at faderen har været tømrer og snedker og som de Kolby håndværkere senere også havde arbejde på gården, der da hed Søllemarksgården under grevskabet. Drengen har puslet hjemme i det lille værksted, og folk er blevet opmærksom på drengens snilde, så han i 1721, vel nok i en alder af 17—18 år, på en eller anden måde får sit ønske opfyldt og kommer i billedsniderlære. Noget tyder på, at den bogglade greve Christian Danneskiold-Samsø 1702—28 har været medvirkende til, at Jens kunne komme i lære i Jørgen Arentzen Slache's bekendte billedskærerskole i Horsens. Ifl. Horsens snedkerlaugs kontraktbog og protokol: »Den 25. oktober 1721 afslutter Jørgen Arentzen Slache en kontrakt med sin læredreng Jens Jensen fra Samsø — at lære hos velagtede og kunst erfarne Jørgen Arentzen Slache, borger, bilthuger og snedicher udi Horsens dend lovværdige bilthuger kunst og snedicher handværk tilhoobe i 7 Aar«.

Mesteren lover til gengæld at betale hans skatter og afgifter »at give mig Jens Jensen i same siuf aars lære, en skiorte, et par strømper hvert aar og et par boxer af skind hvert andet aar« mod at læredrengen lover »at betee og forholde sig horig, tro og flittig, hver dag eller nat ej at udgaa af mesterns hus uden at det er med hans villie eller befahling, Mesteren lover, at han vil lære ham (J. J.) billedhuggerkunsten og snedkerhåndværket i syv år »med undervisningsbetegnelse eller skal han skaffe ham nødtørfdig mad og øll, saa hand ei skal have billig aarsag at klage«.

Jens skulle altså stå i lære i 7 år, men knap 6 år senere erklæ-

Epitalium fra Orsbjerg kirke over tolder og birkedommer Chr. Merchel

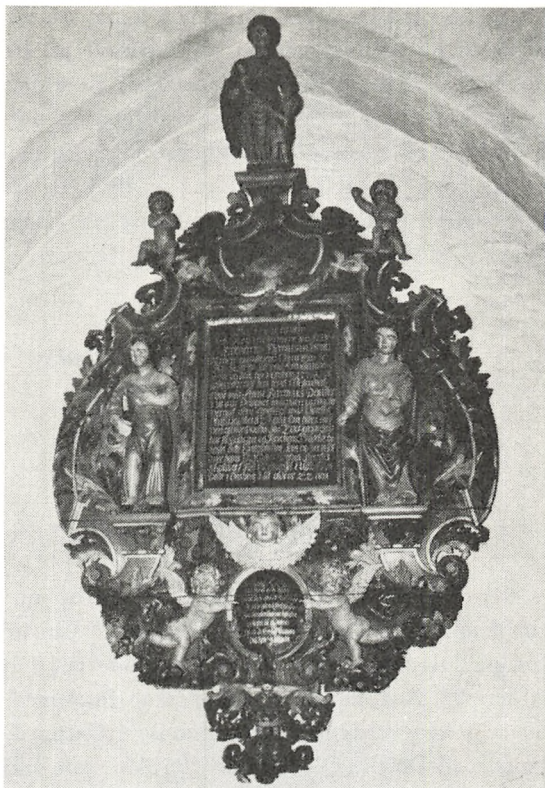
res han ved laugsmøde den 13. september 1727 i oldermændenes hus løsgav denne Jens Jensen af sin lære, de to, mestre og læredreng erklærede sig gensidig tilfredse og havde ikke noget at anmelde på hinanden, »mens hinanden med sammenlagte hænder takkede og var veltilfreds«.

Nu var J. J. altså svend. Han ønskede at nedsætte sig som mester i Horsens, men det satte laugets medlemme imod, da man var bange for, at der skulle blive for stor konkurrence.

J. J. tog så hjem til Kolby — eller som da stavedes i kirkebogen Colbye — hvor han snart blev kendt ikke alene som en fin billedskærer, men også som en dygtig stenhugger af fine, flade gravsten, på hvilken man på flere kan se hans acantumønstre.

30 decbr. 1728 trolovede han sig ifl. kirkebogen med Kirsten

Epitafium fra Onsbjerg
kirke over Zacharias
Danielsen Høgh

Andersdatter fra Permelille, og d. 1. april 1729 viedes de i Kolby kirke. Året efter, 1730, fik de sønnen, Jens Jensen II, som vi senere skal erfare lidt om.

Jens Jensen I har højest været på Samsø som billedskærer i et par år, måske tre, men i den tid har han haft flere opgaver ikke alene med at udføre i det mindste 10 epithaphier — ophængte i Onsbjerg kirke, men også flere flade ligsten har han tilhugget med figurer og inskription. Vi er så heldige at have to fine træ-epitaphier i Onsbjerg kirke, nemlig over tolder og birkedommer på Samsø Chr. Merchel med følgende indskrift:

De, der har æret Gud i et christelig liv, vil Gud have æret ved et godt lov, som tilfalder den ædle og velvise, nu sl. mand Seig:

Christian Hansen Merchel, forhen kong. Maiist tolder og birchedommer på Samsø udi 45 år. Barnfødt på Holtgård i Sædland år 1656. Boede og døde i Vådstrup i sit alders 69. år. Levede i et fornøjeligt ægteskab i 38 år, velsignet med 7 børn, 4 sønner og 3 døttre med sin ære- og dyderige kiæreste mad. Anneche Nielsdatter Fogh. Barnefød i Colding år 1667, og levede her efter den fornøyelige ægtestand udi den sørgelige enchestand udi 18 år. Død udi sit alders 81. år 1743, d. 17. februar.

Underneden står:

*Hand har levet ærbar, sindig,
ærlig, kierlig og retsindig
som har merche derudaf.
Stilhed var hans liv og lefnet,
stilte kiv ved retten jefnet
merches må ved Merchels grav.*

Herunder hviler agtbare og kunsterfarne, nu sal. Mand Zacharias Danielsen Hoph, forhen privilegered Chirurgus her på Samsø, fød på Langeland 1637. boede og døde her i Onsbjerg 1729 i sit Alders 92. Aar, har levet i Ægteskab først med Anna Rasmusdatter i 30 Aar, velsigned med 1 Søn og 1 Datter. Dernæst uden Livsfrugt med Dorthé Olufsdatter i 26 Aar, som tillige med den første Datter-Søn, Zakarias Lund har till Guds Ære og Kirkens Prydelse bekostet dette Epitaphium, som og her er sat over hans salige Hustru Sophie Amalie Schalsdorff, fød i Vendsyssel i Jylland og død i Onsbjerg i sit Alders 22de Aar.

*Troen, Håbet, Kierligheden,
her tegnet er de Dyder
og ald dend største Herlighed
en Christens Lefned pryder
Så smukt det her på Taflen står
optegnet os et Minde,
Vil alle de, som her fremgår
det rettelig besinde.*

Da lensgreve Christian Danneskiold-Samsø døde 17. februar 1728 i København under den store koleraepidemi, efterlod han sig en søn, Frederik Christian, f. 5. juni 1722, på 6 år.

Under hans mindreårighed styrede hans farbror, Frederik D.-S., godset, indtil den unge mand blev voksen, hvorefter farbroderen, Frederik D.-S., købte godset Engelsholm ved Vejle.

Han tog Jens Jensen I med sig til Engelsholm, hvor han virkede med billedskærerarbejder dels på Engelsholm, dels i Nørup kirke.

Senere købte storkøbmanden i Horsens, Gerhard Hansen, Engelsholm, adlet i 1739 under navn de Lichtenberg. Jens Jensen I fortsatte under ham på sine arbejder så vel på slottet som i kirkerne, der hørte ind under godset.

Sønnen Jens Jensen II, f. 1730, var uddannet dels under faderen, dels hos billedsnider i Horsens, og ham kan man med rette sige om, at han blev dygtigere end faderen.

Deres arbejder træffer vi i en mængde jyske kirker, og de er let kendelige på deres muntre figurer og livlige rankeværk, som man kender dem på de to nævnte epitaphier fra Onsbjerg kirke.

Man finder deres arbejder i kirker lige fra Nørup ved Vejle til Børglum kloster-kirke. Grunden hertil var bl. a., at de Lichtenberg købte en mængde jyske godser, som han overdrog til børn eller svigerbørn. Igennem disse mange arbejder blev J. J. naturligvis kendt af andre godsejere.

Jens Jensen II, der som omtalt blev født i Kolby på Samsø 1730, blev gift i Horsens 25. april 1760 med enke Mette Cathrine Olufsdatter, hvor han i kirkebogen betegnes som billidhugger fra Samsø. Hans kone havde første gang været gift med »sejlende mand, Rasmus Jensen Jernø (stammende fra Hjarnø). Hun havde en søn, Jens Rasmussen Hiernø, som hun altså bragte med ind i ægteskabet med Jens Jensen II. Han var født i Horsens d. 4. juni 1748, død 13. novbr. 1801. Vi kalder ham Jens III.

Han lærte billedskærerhåndværket hos sin far (stedfar), som senere sendte ham til videre uddannelse hos den kendte billedhugger Wiedewet & Harsdørff i København. Efter faderen, J. J. II, død i Horsens 12. oktbr 1769, måtte han tage hjem til Horsens, hvor han førte virksomheden videre.

Selv levede han til 13. november 1801, og han var vel nok den dygtigste af de tre Jens'er.

Den næste billedskærer, hvis navn kendes uden for øen, var møbel- og billedskærer

Bertel Olsen.

Han blev født 13. juni 1849 som søn af snedker Ole Bertelsen (f. 1820) og hustru Ane Mette Larsdatter i Tranebjerg, senere i Brundby. Det var den gang skik blandt de Samsø håndværkere, at de havde lært håndværket i Kerteminde. Grunden hertil har jeg omtalt tidligere.

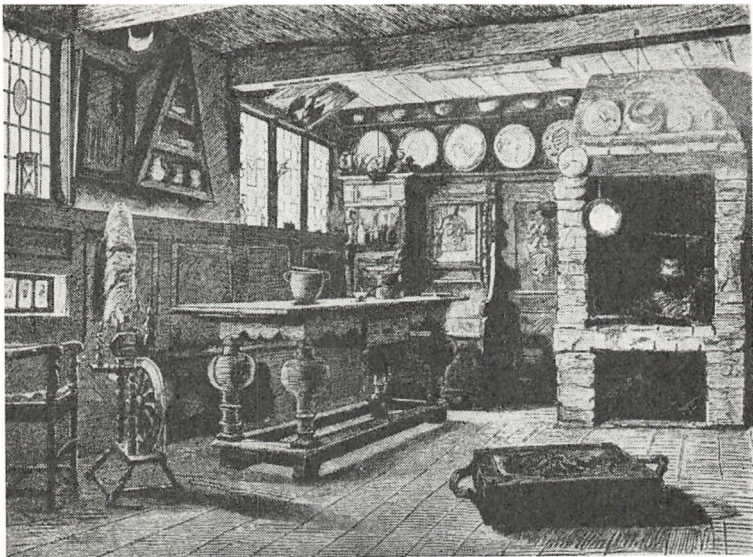
Således kom B. O. også som 14-årig i lære i Kerteminde. Det var strengt i den første tid for sådan en ung fyr, da svendene drillede ham med sproget, men det gik jo over, idet B. O. både var lærevillig og flink. Efter udstået svendep prøve som møbel- og billedsnider blev han »behøvlet«, hvilket betyder, at han efter svendeprøven blev lagt på en høvlebænk og trakteret med langhøvlen — der dog ikke havde jern.

Så rejste han hjem som svend. Lehns greve Danneskiold-Samsø lagde mærke til hans dygtighed, og han kom til København. Her blev han opdaget af den da kendte direktør Bernhard Olsen, som stod for oprettelsen af Dansk Folkemuseum, som indrettedes på Vesterbro ved siden af Panoptikonbygningen. Bernhard Olsen overdrog Bertel Olsen at indrette Samsø-stuen.

Her ser man stuen med konens spindevindue så lavt, at der gik godt lys over spinderokken, og samtidig kan hun holde øje med, hvad der foregår ude i gården.

Langbordet med højsædet for enden. Her ses også et særligt vindue, som man brugte at give brudeparret med deres initialer. Ved højsædet ses dokumentskab og skab med snapseflasken. Endelig ind mod ildstedet døren ind til overstowen. På disse tre ses udskæringer af B. O.

I 1890'erne foretog C. F. Danneskiold-Samsø om- og tilbygning ved Brattingsborg, og hertil antog greven B. O., som nu flyttede til Samsø og købte »den røde bakke«, hvor endnu stod resterne af det gamle arresthus. B. O. fik travlt med billedskærerbejde

Samsøstuen i Dansk Folkemuseum

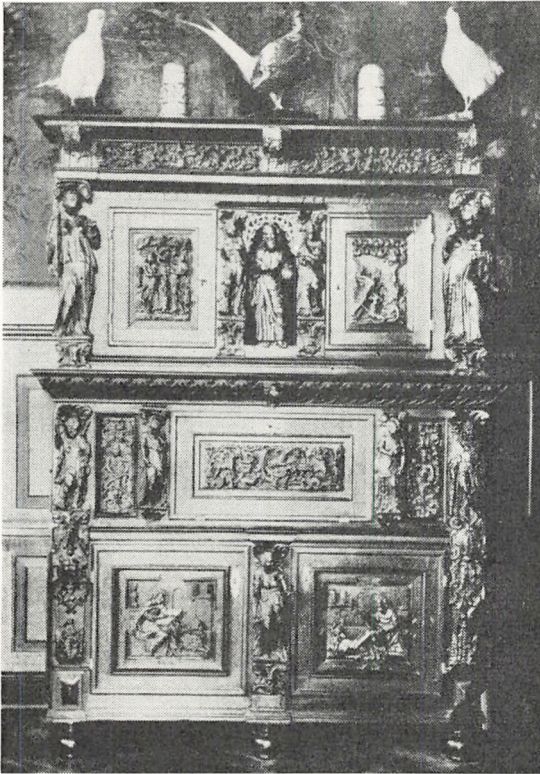
på slottet. Han opførte hus, værksted og savmølle på bakken (ejes nu af pens. lærer H. Kristoffersen). Han blev gift anden gang med snedker Jens Ladefogeds enke, Karen, født Olsen. B. O. døde 1922.

Den sidste billedskærer på Samsø, som jeg her vil befatte mig med, er snedkermester og billedskærer *Martin Thomsen* — dels ud fra mit kendskab til ham gennem mere end et halvt århundrede, dels hans udtalelser til mig.

Martin Thomsen er født d. 12. april 1881 i Kolby på Samsø. Søn af arbejdsmand Thomas Sørensen (født i Ørby 1830) og hustru Margrethe Mortensdatter (født i Kolby 1840).

De boede i et bindingsværkshus med lergulv så vel i stuen som i sovekammer, køkken og soels (☪: bryggers).

Senere — c. 1890 — fik de bræddegulv i stuen og til dels også i sovekammeret — under sengene var der dog kun jordgulv — og nogle kampesten til at bære sengebrædderne eller rettere grebene, som dannede lejet. Oven på var der halmknipper af langhalm — i øvrigt siger T. et godt leje i alle tilfælde for os børn;

Arbejde af Bertel Olsen
på Brattingsborg

men når vinteren satte ind, kom der blank is på væggene, hvor vi drenge lå op til. Til huset hørte c. 2 tdr. land, så der blev holdt en ko. Vi blev hurtigt sat til at passe koen, især når mor var ude at hjælpe til i gårdene.

Så snart far havde spist til aften, satte han sig — træt og mødig — i sofaen. Vi arbejdede på værkstedet til kl. 21. Om vinteren lavede vi døre, vinduer og fyrretræsmøbler — alt ved håndkraft.

Der var dengang næsten en keglebane i hver landsby på Samsø. Nogle steder spillede om øl, andre steder om penge.

Jeg var dygtig til keglespil og tog ofte om søndagen til for-

Samsø-skrin af
M. Thomsen

skellige keglebaner, hvor der spilledes om penge, og kunne sådan en søndag eftermiddag tjene et par kroner.

Jeg er jo lille af vækst og ung svend, da jeg af mester blev sendt ned på slottet (Brattingsborg) for at forestå vort arbejde dernede. Forvalteren var betænkelig, da jeg fortalte ham det; men det gik godt. Jeg fik nu råd til selv at købe en del værktøj, så jeg kunne påtage mig småarbejder.

Imidlertid kom jeg 1. april 1902 til København og arbejdede

hos firmaet Andersen & Bohn, et stort og anset møbelsnedkeri. Da jeg kom hjem, spekulerede jeg på at købe en gammel gård, sætte den i stand og sælge den — så købe en anden, thi på det tidspunkt kunne man godt få sådanne gamle gårde for prioriteterne, så der skulle ikke investeres ret mange penge. Den plan ville min tilkommende ikke gå med til, så vi begyndte at bygge værksted og beboelse, hvor nu min søn, Henning, fortsætter. Det udviklede sig så, at jeg så godt som hvert år måtte udvide — og det fortsætter stadig, så de hos min søn er 10 på værkstedet.

Allerede, inden jeg selv startede som mester, arbejdede jeg hos Bertel Olsen i Brundby. Her lavede jeg en hel del billedskærerarbejde. Olsen var en glimrende tegner.

Senere, da M. Thomsen blev selvstændig, gav han sig af med billedskærerarbejde, væsentlig i eg. Man kan f. eks. se en mængde pragtfuldt udskårne møbler (skabe, borde o. s. v.) i barok hos Troels Ladefoged, men også andre steder. Selv har forfatteren en smuk bogreol og skrivebord med rankemotiver.

En af de ting, som han måske har udskåret mest af, er de såkaldte Samsø-skrin, der i et antal af 3—400 er spredt over hele landet. Medens han holdt svende og drenge i arbejde med almindeligt møbelsnedkeri, arbejdede han selv med sine udskæringer.

Han har leveret mange stuer og soveværelser, ikke mindst til Kalundborgegnen, ja, halvdelen af produktionen gik udenøes. Et af hans sidste store udskæringsarbejder var udskæring af stolegavle til Tranebjerg kirke; men inden vi omtaler dette, vil vi lige nævne, at han lavede en mængde fine møbler i poleret mahogni. Nåh, vi kunne blive ved, men det vel nok største monument satte han sig med de c. 60 nye stolegavle i Tranebjerg kirke.

I 1930 forærede lensgreve Åge Danneskiold-Samsøe, Brattingsborg stolegavle, der til 1849 havde stået i Tranebjerg kirke lige fra reformationen, i alle tilfælde fra c. 1600. I 1849 havde man i de fire kirker på Sydsamsø fået opstillet nogle forfærdelige »havebænke«.

Menighedsrådet modtog de gamle stolegavle med tak. De er rigt udskåret i brusk barok.

Rådet gik derpå til snedkermester M. Thomsen, om han ville

Tranebjerg kirkes indre

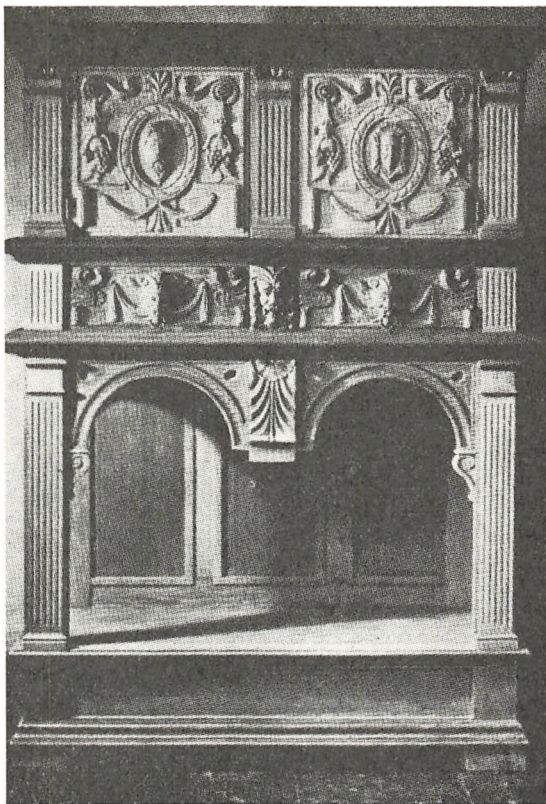

Stolestade i
Tranebjerg kirke

lave sådanne nye stolegavle. Det ville han godt; men nu skulle menighedsrådet sende andragende til kirkeministeriet. Men de bad på Nationalmuseets henstilling om nærmere oplysninger om denne snedkermester så vel som detailtegninger. Det blev indsendt, og da man havde studeret tegninger, blev der givet grønt lys.

T. arbejdede på dette værk fra 1934—37; ingen anden fik lov til at tage del heri. Det blev da et skønt monument for hans dygtighed og akkuratesse. Må også nævne den smukke nummertavle, som han udskar og skænkede. T. bor nu på plejehjemmet i Tranebjerg, hvor der er et hobbyrum, hvor han har sin høvlebænk og værksted, så han her kan fortsætte med at lave »Samsø-skrin«.

Stolpeskab udført i M.
Thømsens Møbelsned-
keri

men også med mindre arbejder som barnehoveder, løver, hejrer, søløver, hvalrosser, flodheste, giraffer o. s. v., og der er stærk efterspørgsel.

T. er glad for, at han stadig kan fortsætte med sin hobby — og vi er glade for hans frembringelser, der kan stå på højde med det, de frembringer i Oberammergau.

TRÆK FRA UDVIKLINGEN I TØMMERUP SOGN 1802—1880

2. DEL

Af PEDER PEDERSEN, Ubberup

Præstens stilling i sognet og hans indflydelse har fra fællesskabets tid været ret dominerende. Ofte har han vel været tillagt den bedste gård i kirkebyen og må formodes også før udskiftningen at have haft et stort ord at sige på byens stævne. Desuden var han som præst sognets sjælesørger, og endelig må han have været godsets og godsejerens og også amtets mellem- og tillidsmand i alt vedrørende fattig- og skolevæsen. Disse væseners udvikling og tilstand var meget forskellige på de forskellige godser.

Men også i de reformer, der fulgte efter landboreformerne og udskiftningen, blev præsten sognets forgrundsfigur. Han blev født formand for den i 1802 nyskabte fattigkommission, ganske vist med godsbesidderen som vel nærmest sideordnet og amtsfattigkommissionen som overordnet myndighed. Men den lokale administration var hos præsten og de fire sognemænd, som var fattigforstandere, og kun af og til mødte grevens og amtets befuldmægtigede til kommissionsmøderne. Ved sogneforstanderskabets indførelse i 1842 blev præsten født medlem indtil 1855, og det meste af den tid formand. Tillige vedblev han at være født formand for fattigvæsenet, til landkommunalloven kom i 1867.

Desuden blev han ved forordningen om skolevæsenet i 1806 og skoleloven af 1814 født formand for skolekommissionen, skolens tilsynsførende og lærernes foresatte i enhver henseende. Et be-

tydeligt arbejde har påhvilet ham, men han har også haft megen myndighed og i grunden været hele sognets foresatte. Af de fire bønder, som udnævntes til fattigforstandere og som sådan er præstens nærmeste medarbejdere i 1802, har kun de to kunnet skrive deres eget navn. Og de har jo, som der står skrevet et sted, været af sognets »vittigste« mænd. Bønderne og hele landsbysamfundet har den gang afgjort været en underklasse, i almindelighed set ned på af det øvrige samfund — adel, gejstlighed og byboere — borgere —. Alle sagde »du« til landsbyens vadmelsklædte beboere, nævnet under eet som »bønder« med en nedsættende betoning. Selvfølgelig kunne disse ikke give »du« igen, men måtte vel se at finde rede i tidens noget udviklede titler og tiltaleformer. Hvad skulle vel en stakkels bonde fra landet titulere f. eks. en skidt vigtig skriverdreng på et offentligt kontor med, eller blot byboere. Godsets funktionærer, præst og degn har man vel været nogenlunde informeret om, og kom man galt af sted, har der næppe været langt til fornøden underretning.

Jeg husker noget om, hvad de gamle fortalte, da jeg var dreng; især det at komme ind på et offentligt kontor var noget, der skulle ske med forsigtighed. Anstand var jo ikke enhver mands sag endnu — jeg husker et tilfælde fra min barndom — det må vel være for blot 70 år siden. En ældre, kvik husmand, men selvfølgelig ikke købstadsklædt, kom ind på apoteket for at købe en lille håndkøbsting. Det må have gået lidt for langsomt, for idet han stod i døren, snerrede en ung ekspedient til ham: »Luk døren, for fanden«. Manden så vist på det unge handelstalent og sagde roligt: »Hvis I har ham og går løs herinde, så går jeg igen, for jeg kan vist få den vacelin et andet sted.« Hvorefter han trak sig tilbage og lukkede døren forsvarligt.

Af de gamle af præsten førte protokoller ses, at titulationen af standspersoner på rettelig måde er blevet nøje overholdt, f. eks. Deres Højvelbårenhed til grevelige — Deres Velærværdighed til gejstlige o. s. v. — Der har jo i sognet ikke været større gårde, men dog et par med dobbelt så stort jordtilliggende og hartkorn som en almindelig gård, nemlig Kåstrupgård og Ubberupgård. Proprietærtitlen har vist nok dengang været forbeholdt lidt større

gårdbesiddere, som har været selvejere. — Her er de to gårde blevet afhændet af godset som arvefæste længe før de øvrige gårde. Ejeren er altså arvefæster, men der undlades aldrig at anbringe et »Hr.« foran hans navn. Sognefogeden, som har et lignende jordareal, er derimod aldrig »Hr.«, sikkert fordi han er af bondestand, medens de andre vist nok har haft nærmere tilknytning til godset, før de blev arvefæstere.

Præsten er altså sognets førende skikkelse i næsten enhver henseende — i et landsbysamfund, hvor både gård- og husmænd er mere eller mindre — de sidste mest — hoveripligtige helt op til omkring 1850 — på en egn, hvor både by og land blev ganske overordentligt mishandlet under Svenskekrigen 1658—59, hvis virkninger har kunnet spores lange tider efter. På andre egne har man kunnet spore en vis velstand tilbage i tiden, f. eks. i form af gammelt arvesølv og lignende. Noget sådant har været rene undtagelser her. Egnen har været ret skovfattig, hvilket formentlig i nogen måde er en medvirkende grund til, at landbrugsbygningerne her på egnen har været af meget ringe kvalitet. Nogle taxationer fra først i 1800-tallet viser, at bygninger på 7-8 alens bredde har været almindelige. Og ved nedrivning af gamle bygninger har man kunnet se, at tømmeret har haft flere sæt taphuller og har været brugt flere gange.

Skolevæsenet må have været meget lidt udviklet. En undersøgelse i 1806 viser, at der så godt om ingen regelmæssig undervisning har fundet sted — det kan ikke have været noget kulturelt fremmeligt sogn, præsten omkring 1800 har haft at regere i. De opgaver, han får at tumle med foreløbig, bliver fattig- og skolevæsenet — som omtalen af fattigvæsenet viser, pålægges administrationen heraf i det væsentlige præsten.

Man må på grundlag af protokollens optegnelser prøve at forestille sig, hvorledes arbejdet har formet sig. Når der nu i det påfølgende vil forekomme nogle gentagelser af, hvad tidligere er anført under omtalen af fattigvæsenet, sker det for ligesom at have en lidt samlet oversigt over de forskelligartede opgaver og pligter, som påhviler præsten som den egentlige leder af det begyndende kommunale liv i sognet, særligt i tiden fra 1802 til 1842.

Som andetsteds nævnt pålignedes efter forordningen hver gård 1 skp. rug og 3 skpr. byg samt 4 mark i penge. Husmænd 1 a 2 mark i penge og karle og piger 1 a 2 mark — alt årligt. Kornet leveredes to gange årligt, den ene gang fra Tømmerup og Kåstrup, den anden fra de øvrige byer. Leveringen fandt i begyndelsen sted i præstegården, senere af og til hos kommissionsmanden i Tømmerup. Pengene opkrævedes af kommissionsmændene (fattigforstanderne) og afleveredes til præsten.

Uddelingen fandt sted halvårsvis for kornets vedkommende, mens pengehjælpen udbetaltes kvartalsvis. Det må have fundet sted ved personligt møde i præstegården eller på anden måde til de syge.

Kornet er altså leveret fra ca. 25 gårde på en bestemt dag og tid, hvor det så er modtaget — formentligt eftermålt — næppe vejjet — af kommissionsmændene — nok under præstens tilsyn og opnoteret af ham.

Derefter er det målt ud i portioner til de fattige — på fra 3 skpr. rug og 1 td. byg efter bevilling på den affattede forsørgelsesplan, alt halvårsvis. Sikkert igen af mændene, mens præsten har ført lister for at holde styr på det hele. Antallet af modtagere kan variere lidt. I 1804 har der været 23. Pengehjælpen er udbetalt kvartalsvis. De største beløb er 6 rigsdaler, mens mange kun har fået 2 rdr. Endvidere er afsat lidt både af korn og penge til ekstraordinær, kaldet øjeblikkelig hjælp, hvad der er meget naturligt, da det viser sig, at der kommer pludselige tilfælde af trang — uforudsete som sygdom, ulykkestilfælde, barsel m. v.

Møder — commissions-samlinger — holdes kvartalsvis ved uddelingerne, men ellers kun, når der foreligger noget særligt til afgørelse, dog det sker efterhånden ikke så sjældent.

Men hvordan har nu de fattige forholdt sig med det modtagne korn? De har jo hovedsageligt været gamle og svagelige, nogle sengeliggende, og har jo ikke kunnet slæbe af sted selv med et par mindre sække — for det fortælles der ikke noget om. Nogle har vel haft pårørende, som kunne hjælpe, ellers har vel kommissionsmændene måttet hjælpe dem til rette, eller andre gode mennesker. Og hvordan har de fået det til mølle og lavet det til

rugmel, mel og gryn? Der har ingen Tømmerup Mølle været dengang, så de nærmeste har været stubmøllerne på Møllebakken i Kalundborg. Så de har vel fået det med bønderne, når de kørte til mølle. Og hvordan har de fået bagt brød? Måske i en gård eller et hus, hvor der i almindelighed fandtes bageovn. Andre bagerier fandtes ikke på landet dengang, og det har næppe været brugt at få bagt i bagerier i købstaden, så det må snarest antages, at det er sket ved gode naboers bistand.

Foruden den ordinære administration bliver der som nævnt efterhånden flere og flere tilfælde af »øjeblikkelig« hjælp, som der må tages stilling til: Husvildesager, sindssyge eller åndssvage — som før nævnt gerne betegnet som afsindige eller vanvittige. Folk med anden hjemsteds- eller forsørgelseskommune har ofte givet anledning til meget skriveri. Blev de trængende eller subsidiensløse, skulle hjemstedskommunen strengt juridisk set godkende hjælpens art og størrelse, før opholdskommunen var berettiget til refusion, og at konstatere hjemstedskommunen var tit en vidtløftig historie, hvortil dog skudsmålsbogen var en god hjælp. Men ofte måtte amtsfattigkommissionen afgøre trætten. Også alimentanter, som havde gjort sig usynlige, ses at have forvoldt megen ulejlighed og korrespondance. Protokollen indeholder ikke så få hjertesuk over »uægte« børn, som en fattig mormor må tage sig af og deraf følgende forholdsregler mod de implicerede. Anbringelse af forældreløse børn — som omtalt under fattigvæsen — forekommer jo adskillige gange, dog sjældent ved egentlig licitation, og ved en sådan synes det at kunne læses mellem linierne, at man forud havde sikret sig bud fra et godkendt hjem, og så var det jo blot om, at præsten lod hammeren falde straks og med passende myndighed, så har det været i orden.

Regnskabet over det hele påhvilede præsten og revideres af amtsfattigkommissionen. Hele hans arbejde med forsørgelsesvæsenets forskellige foretelser, den deraf kommende betydelige korrespondance, må have udviklet ham i praktisk retning og gjort ham fortrolig med juridiske problemer — alt i alt bidraget stærkt til at forlene ham med respekt hos hans sognebørn, hvis viden nok har været meget begrænset, men som sikkert har

gået med en gammel, indgroet mistro til alt embedsvæsen og overklasse. Det fremgår dog tydeligt af de gamle protokoller, at de forskellige præster har været besjælet af ønsket om at bistå deres sognebørn overfor de øvrige højere autoriteter, når det gjordes fornødent. Så det må antages, at respekten er blevet suppleret af et tillidsforhold. Også som følge af, at præsterne ofte var dygtige som landmænd og også på dette felt, hvor de havde stærke berøringspunkter med sognemændene, fik betydning som disses vejledere i en tid, hvor det at have sin egen bedrift uden det gamle fællesskab var noget nyt og uprøvet.

Det rent personlige forhold såsom omgangstonen mellem præsten og sognemændene — forstandere i fattig-, skole- og forstanderskab — finder kun antydningssvis udtryk. Præsten har været den overordnede — foresatte — og er betragtet som sådan. — Men andre steder fra er der jo overleveret fortællinger om, at han regerede som fuldstændig enehersker og simpelthen bad »mændene« om at holde deres kæft, hvis de snakkede for meget med. Ingen vidtløftigheder.

Både forordningen om fattigvæsenet og den store skolelov af 1814 — forordningen om almeueskolevæsenet på landet — så lyset i en yderst fattig og pengeknapp tid. Oprettelsen af et ordnet skolevæsen stillede præsten og sognet overfor en vanskelig opgave: nemlig at få etableret et ordentligt skolevæsen på den ene side, på den anden at fremskaffe midlerne. — Det lykkedes ikke før 1830, men da hele skolevæsenet fortjener en særlig omtale, skal først fortælles lidt om sogneforstanderskabet og præstens stilling i perioden fra 1842 til 1867, da forstanderskabet ved gennemførelsen af en ny landkommunallov afløstes af sognerådene.

Sogneforstanderskabet.

Efter mange og lange overvejelser, kommissionsbetænkninger m. m. indførtes ved kongelig forordning stænderforsamlingerne i 1834. De var ikke lovgivende, men kun rådgivende forsamlinger. Formålet med dem var, at folkets stemme kunne komme til udtryk overfor den enevældige regeringsform.

Et af resultaterne blev oprettelse af sogneforstanderskaberne i 1841. De bestod af præsten som selvskreven medlem samt et lige antal medlemmer, valgt af de større hartkornsbesiddere — altså ingen husmænd. Desuden kunne herredsfogeden tiltræde rådet og havde stemmeret. Han ses i øvrigt sjældent at være mødt her i sognet, men har enkelte gange været repræsenteret af Frimodt — godsforvalter på Birkendegård.

Præsten beholdt i øvrigt sin stilling som født formand for fattig- og skolevæsenet. Forstanderskabet — af folkevittighederne senere hen kaldt »Det forstandige skab« — valgte selv formanden.

Ved det konstituerende møde 14. januar 1842 valgtes sognefoged Niels Jensen til formand. Derefter deltes forretningerne mellem forstanderne, således at Hans Pedersen i Kaastrup og Jørgen Pedersen i Ubberup blev skoleforstandere, medens sognefoged Niels Jensen, Ole Pedersen, Tømmerup, Anton Larsen, Istebjerg, og Yngste Jens Pedersen, Ubberup, blev fattigforstandere. Sidstnævnte fire mænd overtog også tilsynet med assurancevæsenet. Brandforsikringer fastsattes efter godkendelse af forstanderskabet.

Sogneforstanderskabets ordinære møder bestemtes til i reglen at ske første torsdag i hveranden måned, formiddag kl. 10, »hvor- til Hr. Pastor Hjorth tilbød at afgive lokale uden godtgørelse«. Præsten har selv ført protokollen.

Dermed indledtes så det første egentlige kommunale arbejde i sognet, bortset fra fattig- og skolevæsen.

De første sager, forstanderskabet behandler, er erklæringer angående bemyndigelser til afholdelse af ungdomsgilder i sognene, om tingvidner ved rettergang samt om pligtarbejde og kørsler ved vejarbejder. — Fattig- og skolesager behandles herefter af det samlede forstanderskab. Det må antages, at de to medlemmer af skolekommissionen har bistået præsten med tilsynet, kontrol af for-sømmelseslister, uddeling af formaninger til forældre og husbon- der, når ikke børnene kom i skole m. m. — Fattigforstanderen har som hidtil medvirket ved de halvårlige kornuddelinger, op- krævninger o. s. v. De to nævnte væsener har haft hver sit regn-

skab og kasser, hvorimod sogneforstanderskabets øvrige udgifter mærkeligt nok blot synes at være opnoteret og pålignet beboerne, når det fandtes passende. Havde man ikke penge, lånte man midlertidigt af fattigkassen. Da det de første år kun var små beløb, det drejede sig om, betød det måske ikke stort. Først omkring 1849 opretter man en tredje kasse og regnskab, kaldet Sognekassen, i en årrække uafhængig af de to første. Først 1867 optages det hele på et samlet kommuneregnskab.

Også forstanderskabets funktioner forudsatte en ikke ringe korrespondance, som kun kan klares af en fuldtud skrivekyndig mand. Når pastor Hjorth ikke blev den første formand i 1842, er grunden muligvis, at han har ventet på andet kald, i hvert fald forlod han sognet i foråret 1842.

Hans afløser, pastor Zeuthen, blev året efter valgt til formand og afløste sognefogeden. Han fortsætter som formand, til han forlader sognet i 1849 og afløstes af proprietær Lacoppidan, Ubberupgaard, som var formand til og med 1851. Denne var en »studeert« mand — senere overlærer på Næsgaard Agerbrugsskole — og fører en fin protokol. Man kan se, at arbejdet har interesseret ham, men da der skulle vælges formand for 1852, fik pastor Rønne 4 st., Lacoppidan kun 3. Man har altså foretrukket præsten for proprietæren. Pastor Rønne fortsatte som formand til 1861, da han afløses af gmd. Niels Olsen, Kaastrup. I årene 1862—1865 var sognefoged J. P. Nielsen, Kaastrup, formand. Han afløstes i 1866 af proprietær Holm, Ubberupgaard, som fortsatte som sognerådsformand efter forstanderskabernes overgang til sogneråd i 1867. — Der var i øvrigt i 1855 sket en ændring vedrørende forstanderskabernes. Ved en ny lov gik valget af den mindste halvdel — altså 3 — over til samtlige vælgere, medens kun før de større hartkornsbesiddere havde haft stemmeret. Endvidere ophørte præsten med at være født medlem, og herredsfogeden ophørte med at have stemmeret. Men i det meste af forstanderskabets levetid har altså præsten været den ledende, d. v. s. de første 60 år af sognets kommunale liv.

Ret hurtigt i 1840'erne fik forstanderskabet opgaver, som før havde været henlagt til godset og herredsfogeden som regeringens

embedsmand. Vejvæsenet kom under amtets faste tilsyn. Udflyttervejene, som nærmest kun havde været jordveje, blev sat i mere skikkelig stand. Forstanderskabet måtte medvirke til vurderinger til brandforsikring. En forordning om vands afledning kom i 1846 og pålagde forstanderskabet indberetningen om forholdene og indstilling om, hvor stort et antal vandsynsmænd, der burde beskikkes, og hvem man ønskede at indstille hertil.

Samme år afgaves en indstilling på amtets foranledning om frikørslers afvikling til en pengeydelse. Det turde man ikke indlade sig på. Man er i det hele taget langt op i tiden meget bange for pengeydelse.

1847 i november pålægges forstanderskabet at have et vågent øje, hvis der opstår smitsomme sygdomme, og da straks sørge for, at der tilkaldes læge, samt at der kan fås tilskud fra amtsfattigkassen i tilfælde af sindssygdomme m. m. I 1848 i april gøres opmærksom på, at kystbevogtning kan etableres ved frivilligt mandskab af sognemænd, men at ordningen skal godkendes af de militære autoriteter, og at deltagelse ikke kan befri nogen for egentlig militærtjeneste.

D. 28. august 1848: Cirkulære fra amtet: »Amtsraadet har i sit sidste møde bestemt, at amtets beboere have at udføre kjørsler i anledning af de paabudne troppesamlinger aldeles paa samme maade og i samme orden, som i de forskellige sognes regulativer er anført for kongerejser uden betaling, men dog i særskilte omgange, der vil være at indføre paa et særskilt sted i kørselsprotokollen«.

Om farlige sygdomme blandt hestene:

14. sept. 1848: Fra Herredscontoiret angaaende Snive o. s. v. blandt Hestene. 1) Inden Dyret opgives, skal der foretages et almindeligt Hestesyn for Amtet. 2) Samtlige Heste undersøges en Gang hver Maaned i $\frac{1}{2}$ Mils Omkreds af de Steder, hvor Sygdommen er forekommet for en kortere Tid end 6 Maaneder siden, eller ved det nævnte Hestesyn befindes endnu at være til Stede, hvilket indtil videre fortsætter, indtil $\frac{1}{2}$ Aar er forløbet, siden Sygdommen viste sig sidst. 3) At vedkommende Dyrlæge optager en Fortegnelse over alle de Heste, som maanedligt undersøges, og

at saa, naar der i den Tid Controllen varer, finder Salg Sted, forsaavidt det ikke strider mod de i Forordningen af 28. Maj 1806 indeholdte Bestemmelser for at udfærdige Sundhedsattest, der følger med den solgte Hests Aflevering. 4) Ved mindste Anledning til Mistanke om en fremkommen Sygdom i Distriktet maa Øvrigheden uopholdeligt sættes i Kundskab derom.« En sådan kundgørelse og i det hele taget kundgørelser af forskellig art antages at være bekendtgjort ved kirkestævne og ligeledes ved gadestævne af oldermanden.

Postvæsenet og udbringning af post på landet fandt dengang ikke sted. Aviser og anden post måtte hentes på postkontoret, men det var almindeligt, at breve adresseredes til den købmand, hvor folk fra landet handlede, og så henlå der, til de blev afhentet, når man havde ærinder i byen eller indkøb skulle foretages. — Men nu tænkes der på en forandring.

»Skrivelse fra Generalpostdirektoratet under 18. Novbr. 1848 gennem Amt og Herredsfoged: »Da Generalpostdirektionen har paatænkt dels at indrette Brevindleveringssteder mellem de forskjellige Stationer, dels efterhaanden at indføre Landpostbude i de forskjellige Distrikter, indhentes forud Betænkning desangaaende. Oplysning ønskes om dels, i hvilke Distrikter, det maatte anses for gavnligt at indføre Landpostbud, og Opgivelse af de hensigtsmæssigste Udvexlingssteder, og dels til hvem det vilde blive betroet af Landpostbudene at modtage og til samme at aflevere den forsendende Korrespondance, samt om ogsaa af Sogneforstanderskabet anseet, hvem der maatte anses bedst skikket til at ansætte som Landpostbud i de forskjellige Distrikter, som og hvilke af disse, der for Tiden sender privat Postbud. Sagen formenes bedst at kunne fremmes ved at behandles ved et Møde af en Delegeret af hvert Sogneforstanderskab og Politimesteren.«

De efterfølgende forhandlinger resulterer i, at der ansættes et sognebud — landpostbud for Tømmerup og Vørslev sogne. Kommunerne betaler hver halvdelen ved anskaffelse af en brevtaske, 1 Rdr. 1 Mk. 8 Sk. til hver. Postgangen er begyndt i 1851. I løbet af 1848 finder ogsaa valg til den grundlovgivende rigsdag sted.

Fra amtet kommer ved skrivelse af 14. septbr. meddelelse om, at Holbæk amts 4. valgdistrikt omfatter sognene Kalundborg, Rak-

lev, Refsnæs, Tømmerup, Værsløv samt Samsø og Sejerø, samt at Hr. Cancelliraad, Borgmester Feddersen, Kalundborg, er udnævnt til at fungere som formand for valgbestyrelsen. Valget finder sted 5. okt. 1848, men omtales mærkeligt nok ikke i protokollen, men præsten har formentligt tiltrådt valgbestyrelsen som sognets repræsentant.

1849. Proprietær Lacoppidan vælges til formand. En forordning af 5. aug. 1848 har pålagt sogneforstanderskaberne at udvise gadejord til opførelse af fattighuse og boliger for husvilde, samt til hvem der selv vil bygge. Flere familier henvender sig for at få anvist jord, hvorefter de selv vil bygge. Det har sine vanskeligheder, da alt er fæsteland, og forstanderskabet har også andre betænkeligheder. — Der anføres: »Da disse Familier alle er ubemidlede og vilde forarmes aldeles, om de ved egen Hjælp skulle opføre en Bolig, ligesom der paa Grund af den Afstand, der ifølge Brandordningen skal være mellem nye Bygninger paa Landet, vilde udkræves et stort Areal til flere Huses Opførelse, saa seer Sogneforstanderskabet det rigtigere, at der for Sognets Regning vil være at opføre en Bolig, foreløbig indrettet til 4 Familier, der i Fremtiden kunde udvides med Tilbygning.« Formanden bemyndiges til at søge amtets bistand til forhandlinger med godsejeren om jord til bygninger. — Der bliver dog ikke opført en sådan leje- eller husvildekaserne, men en ordning træffes om udvisning af fællesjord til opførelse af huse, og nogle år efter bygger nogle familier selv ved egne midler og formentlig privat bistand. Yderligere afgiver sognefogeden jord til opførelse af et fattighus.

Forstanderskabets vedtagelse af eventuelt at bygge fremkalder iøvrigt en protestskrivelse fra hr. Neergaard til Kaastrupgaard. Han misbilliger vedtagelsen, idet han påstår, at der for tiden er fire om ikke flere ledige lejligheder i sognet. Han påstår sig endvidere fritaget for deltagelsen i udgifterne ved et sådant hus' opførelse. — Hvorvidt hr. Neergaards optræden i sagen er helt saglig, turde være lidt tvivlsom. Han ejer selv et lejehus til flere familier, Samlinghuset kaldet, som vist ikke har været udstyret med nogen art af luksus og i det hele taget ikke har haft noget godt ry på sig.

1849 er jo andet krigsår, og der har været en del pligtkørsel — kongerejser — kommunen har måttet stille en hest til krigsbrug. 8. marts forespørges fra amtet:

»Hvorvidt Sognet maatte være tilbøjelig til at renoncere paa Godtgørelse for den ifølge Forordning af 22. Juni f. aa. omhandlede Deel, da nu ikke alene Amtets Kjøbstæder, men ogsaa 65 af Amtets 81 Landsogne have frafaldet Erstatningen, og ikkun 16 Sogne repræsenteret af 11 Sogneforstanderskaber tidligere havde erklæret at kunne meddele et lignende Samtykke.«

Efter tillysning ved kirkestævne holdtes søndag den 18. marts kl. 3 et ekstra møde, hvortil sogneboerne var indkaldt, og med undtagelse af sognepræsten stemte alle for, at sognet ikke kunne renoncere på den omhandlede »Godtgjørelse«. Præsten har altså været ene på sit hold denne gang.

Samtidig:

»Det vedtages at etablere en Sognekasse til Udbetaling af saadanne Udgifter, som ei henhøre under Fattig- eller Skolevæsenet, og vil da Ligning af en nærmere bestemt Sum blive at foretage samtidig med Ligning til Fattig- og Skoleligningen. Indtil denne Kasse kommer i Stand, bliver de i dette Aar løbende Udgifter at anvise paa Fattigkassen, som før dette Aars Regnskabs Aflæggelse bliver at refundere Udlæget.«

Fra 1849 pålægges sognet bidrag til retsvidneinstitutionen og oprettelse af Kalundborg rådstue — første år 34 rdr. 3 m. 3 sk., som pålignes hartkornet.

Ved mødet 26. juni fremlagdes Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849 i tre eksemplarer. I den anledning må udarbejdes valglister m. v. til det første folketingsvalg, som fandt sted den 4 december 1849.

Ved samme møde forelå opfordring til frivillige bidrag til et mindesmærke om slaget ved Fredericia. Det vedtages, at sognefogeden ville indsamle bidrag og afgive dem til formanden, som da i sin tid vil have at forevise kvittering for indsendelsen. Der indkom 12 rdr. 5 mark 4 sk., som indsendes gennem provst Bech i Ubbø.

Den 22. oktober foreligger meddelelse om, at Tømmerup sogns andel i bidrag til opførelse af nyt arresthus og rådstue i Kalund-

borg beløber sig til 236 rdr. 5 mk. 14 sk., som vil være at påligne hartkornsbesidderne. Det bliver $91\frac{86}{96}$ sk. pr. td. hartkorn og opkræves og indbetales i rater i løbet af de følgende år.

1850 — 30. januar.

»I et Cirkulære har Amtsvejinspektør Poulsen foreslaaet Sogneforstanderskabet at antage en fast Vejmand til at udføre Vejplanering, Vandafledning og lignede Arbejder paa Sognets Veje mod en aarlig Løn af 8 M. 16 Sk. pr. Td. kørepligtigt Hartkorn.« Sogneforstanderskabet var af den formening, »at det nok maatte indrømme det ønskelige i en saadan Indretning, men dels forment, at Sognets Biveje, som hidtil vare indtagne under det Offentliges Kontrol, ere med; dels maatte det antages, at Udgivten til en Vejmand for et saa lille Sogn som Tømmerup, der alt er besværet af betydelige Communaludgifter, vilde blive for trykkende, dels maa det antages, at Sognets Veje ere i saa god Stand, ligesom det kun er ringe Strækninger, der stærkere befares, hvorimod der kun er en ringe Færdsel paa de øvrige langt større Vejlængder.«

Forøvrigt bemærkes, at om end sogneforstanderskabet for tiden ikke tror at kunne gå ind på forslaget, »vil det muligen i Fremtiden ikke være utilbøjelige dertil, om denne Foranstaltning senere og under andre Forhold maatte findes iværksættelig«.

Forstanderskabets stilling til sagen er ganske interessant. Man kan godt se, at forslaget er fornuftigt, men betænkeligheden ved at bebyrde beboerne med disse pengeudgifter er så stor, at man ikke tør indlade sig på det.

Iøvrigt arbejder amtet på at få ordnet sognenes vedligeholdelsespligt af bivejene og forlanger senere på året oplysninger og erklæringer fra forstanderskabet. Man foreslår fra amtets side en ordning, så vejene deles i 4 afdelinger, og at hver gård får sit vejstykke at vedligeholde, beregnet efter gårdens hartkorn m. v. Årsagen er vistnok, at hovedgårdene hidtil har haft nogle begunstigelser på bøndernes bekostning. Da der jo imidlertid ikke her i sognet har været hovedgårde »og ikkun Præstegaardens og en Deel af Sognefogedens Hartkorn har været fritaget for vejarbejdere«, finder forstanderskabet, »at der ikke findes Grund til Forandringer her, naar det tilkommende Hartkorn — formentlig ogsaa Sognefogedens — bringes med i Repartitionen ved Vejarbejdets Fordeling«.

Det må antages, at der ved denne lejlighed på amtets foranledning er foretaget en del grundforbedringsarbejde på de vigtigste vejstrækninger, samt at det hver gård påhvilende vejstykke nærmere er blevet afsat og afmærket med skelsten.

Hver gård har fået 4 vejstykker til vedligeholdelse, eet i hver af de 4 afdelinger. Dog har ordningens gennemførelse taget nogle år. Udflyttervejene er først endeligt optaget på regulativet 1853, men det må antages, at den vejordning, som var gældende i de næste 70—80 år, har været fuldt gennemført omkring 1855.

Husmændene er blevet pålagt et vist antal gangdage til grøftegravning m. v. Selv om godserne ved udskiftningen nok havde fastsat nogle regler for vejenes vedligeholdelse, har det været en betydelig forbedring, da de nævnte fire vejstykker nu optages til grundforbedring eller fornøden vedligeholdelse hvert 4. år under amtets tilsyn, medens der tidligere næppe har været regler for, hvordan og hvor ofte arbejderne skulle udføres. Denne ordning fortsatte under lidt forskellige former til helt ind i vort århundrede, og først i 1920'erne blev pligtarbejdet helt ophævet. Det var ingen helt ensartet vedligeholdelse, der blev vejene til del på den måde. Nogle gjorde arbejdet meget godt, andre snød sig fra at køre sten på, hvis de kunne komme af sted med det. Jeg husker fra et andet sted — altså ikke her i sognet —, at der ofte på en vis mands vejstykke i fugtige perioder kunne stå blankt vand, som kunne ses langt væk. Så sagde folk: »Nå, det er nok Søren's vejstykke«.

Her i sognet havde man i de senere år gjort en god opfindelse. I stedet for, at hver nøjagtig passede sit eget vejstykke, blev de tilsagt med besked om at køre så og så mange læs af sten og grus, og en solid mand — også kaldet vejmanden — ledede hele arbejdet, så hele vejstrækningen blev behandlet ensartet. Det var vel en fri fortolkning af reglerne, men god og praktisk, og vejene var i topklasse her på egnen.

Som før nævnt var forstanderskabet i 1847 og forøvrigt nogle gange senere blevet pålagt at være opmærksom på tilfælde af smitsom sygdom og til at yde sin medvirkning i sundhedsmæssig henseende, særligt at påse renlighed. Begrundelsen herfor var især

de stadige koleraepidemier omkring i verden, bl. a. også i franske og tyske byer.

11. septbr. 1850 anføres: »Foranlediget ved Justitsministeriets Cirkulaire af 26. f. M. vare Politimesteren, Hr. Justitsraad Gude, og Distriktslæge, Hr. Krigsraad Wecke, anmodede om at overvære Sogneforstanderskabets Møde idag for at overveie de Forholdsregler, som ville være at træffe i Tilfælde af Cholerasygdommens Udbrud. De nævnte Herrer vare velvilligst mødte, og blev da følgende Punkter (Bestemmelser) vedtagne:

1. Med Hensyn til Localet bestemtes at vælge Skolebygningen som den eneste offentlige Bygning i Sognet, og som desuden afgiver foruden Skolestuen et rummeligt Værelse. Det bliver en Selvfølge, at Sogneforstanderskabet i Tilfælde af Sygdommens Udbrud maa sørge for passende Bolig for Skolelærerens Familie.
2. Requisiteer anskaffes:
  - 2 Sengesteder af 3 Alens Længde og iøvrigt sædvanlig Maal med en Højde af $\frac{3}{4}$ Alen fra Gulvet til Sengebundene.
  3. 4 Madratser af mindst 12" Tykkelse, naar de er fyldte med Halm, eller sædvanlige Hømadratser, hvorved bemærkes, at foreløbig kun anskaffes to Stkr.
  4. 4 Skraamadratser.
  5. 4 Par Lagner.
  5. 4 Par gode Hestedækkener.
  6. 2 Hovedpuder.
  7. 6 Haandklæder.
  8. Børster, noget Linned og 2 Alen Vadmæl.
  9. 1 Bryggerskar.
  10. 1 Stikbækken.
  11. 12 Stk. 3 Pægl's Flasker.
12. Det overdrages Sogneforstanderne at hverve i det mindste tre kvindelige og en mandlig Sygevagter.
13. Det paalagdes Sogneforstanderne hver især for sit Vedkommende at passe Renligheds Overholdelse i Husene som og i Nærheden af disse.

Foranstaaende Forslag vedtages til at sættes i Udførelse af Sogneforstanderskabet. Med Hensyn til Lægehjælp, har Forstanderskabet erhverved Distriktslægens Løfte om Behandlingen af Sognets Cholerasyge.

Som nærværende i Mødet:

Gude

Wecke

Da ovennævnte Requisite antages lettest at anskaffe derved, at Sogneforstanderne overtog at levere samme, og saaledes overtog:

Lacoppidan: at anskaffe de under 2, 3 og 4 anførte.
 Christen Christensen: 2 Par Lagner og 2 Par Dækkener.
 Niels Nielsen: 1 Par Lagner og 1 Par Dækkener.
 Jens Pedersen: 2 Hovedpuder.
 Pastor Rønne: 6 Haandklæder og 1 Stikbækken.
 Niels Christensen: 2 Alen Vadmæl og st. Linned.
 Lacoppidan: 2 Børster og 12 Flasker.
 Niels Nielsen: 1 Bryggerskar.

De nævnte Sager holdes saaledes parat, at de paa Anfordring kan udleveres uden Varsel.«

Igen i 1851 søger man at træffe forebyggende foranstaltninger mod smitsomme sygdomme. Ved mødet den 27. maj anføres:

»Efter at have modtaget Justitsministeriets Cirkulaire af 9. April d. Aa. bekræftende Renlighedsforholdene som Forebyggelsesmiddel mod ondartede Sygdomme, ledsaget af Amtets Underretning om, at Herredsfogden og Distriktslægen ligeledes ere commiterede bemeldte Cirkulaire, modtog Formanden Anmodning fra Herredsfogden om at sende en Delegeret fra Tømmerup Sogneforstanderskab for i Forening med Afsendinge fra Jurisdictionens øvrige Sogne, i et Møde paa Kalundborg Raadstue i Overværelse af Herredsfogden, Distriktslægen og de i Egnen bosatte Læger, at overveie Iværksættelse af tilmeldte Cirkulaire.«

»På Tømmerup Sogneforstanderskabs Vegne mødte Formanden, og blev Resultatet af de Delegeredes Sammenkomst, at Herredsfogden skulde indgaa med en Forespørgsel til Amtet betræffende Udførelsen af en Mængde af Distriktslægen i Forslag bragte Sundhedsforholdsregler, hvis Hensigtsmæssighed de Delegerede tildeels indrømmede, men til Deels erklærede urealisable.«

Et cirkulære af 26. juni 1853 formaner atter til renlighed samt til at tilråde en i enhver henseende ordentlig og forsigtig leve-måde — tillige, at man på bogtrykkeriet i Holbæk kan erholde vejledning fra sundhedskollegiet for 2 sk. pr. st., hvori findes anvisning på at kende sygdommen og behandle den, indtil læge kan tilkaldes.

Cirkulære af 27. aug. 1853 meddeler:

»At saafremt Læger fra Kjøbenhavn ønskes i Choleraepidemien ud i Landdistrikterne, skal de requireres gennem Amtet. En saadan Cholera-læge foreslaas honoreret med fri Reise frem og tilbage, frit Qvarter paa Stedet og 3 à 4 Rdr. daglig.«

De trufne foranstaltninger har jo været ret primitive set med vore øjne. Heldigvis slap provinsbyerne og særligt landdistrikterne jo omtrent for den frygtelige koleraepidemi, som i sommeren 1853 hærgede hovedstaden, og overfor hvilken tidens sundheds- og hospitalsvæsen kom ganske tilkort. At man i cirkulæret af 27. aug. overhovedet har kunnet antyde lægehjælp fra Københavns landdistrikterne lyder utroligt, da folk i hovedstaden døde i massevis, uden at den mest nødtørftige lægehjælp var til rådighed. Men det har vel været et udslag af kontorius.

I 1857 har der igen været en mindre koleraepidemi, og man må atter træffe forholdsregler. Den grasserede en del, særligt i Korsør og omegn, og skal være kommet til byen med syge søfolk på et udenlandsk skib.

Også en tyfusepidemi må i 1852 have været noget udbredt. Der noteres ikke noget om den, men i 1853 er modtaget et tilskud på 30 rdr. fra amtet som refusion af kommunens udgifter ved tyfusepidemien. Den har altså været taget under offentlig behandling.

Hvorvidt hundegalskab har optrådt her, ses heller intet om, men at der har været opræk til den andetsteds fra, ses af følgende skrivelse fra herredskontoret af 17. marts 1856:

»Fremlagdes Skrivelse fra Herredskontoret, hvori Sogneforstanderskabet anmodes om at staae Politiet bi i at overholde de emanerede Anordninger angaaende den grasserende Hundegalskab. Det fornødne desangaaende var allerede tidligere af Formanden overdraget Sogneforstander Niels Hansen af Tømmerup at sætte i øieblikkelig Udførelse, baade ved Kirkestævne og Gadestævne at lade oplæse i Sognets samtlige Byer, baade Bestemmelserne og Kjendetegnene.«

En meget ondartet difteritis-epidemi har raset i 1860'erne, vist nok i et enkelt år sammen med mæslinger. Det fremgår af det antal begravelser, der har været, og det er desværre tal, der er uhyggelige store. I 1862 er betalt for gravning af 13 grave, i 1863

for 13, men i 1864 for 41, i 1865 for 20, i 1866 for 19 og i 1867 for 32.

Også tidligere, i 1820'erne, har sognet været hjemsøgt af epidemier, især skarlagensfeber, hvoraf mange børn døde, men også strubehoste, difteritis m. m. Kirkebøgerne viser, at medens dødsfaldenes antal først i 1820'erne har været 20 à 25 årligt, har der i 1828 været 46 og i 1829 48 — uhyggelige tal, da indbyggerantallet på den tid kun har været ca. 850.

Hoveripligten og afløsningen.

Efter udskiftningen og siden ved om- eller nyfæstninger var en del, måske det meste af hoveriet for gårdenes vedkommende blevet afløst af pengeafgifter. Men husmændene, som jo også var fæstere under godset, måtte stadig yde deres fæsteafgift i form af arbejde. Foruden at de i de fleste tilfælde var kontraktmæssigt forpligtede til at arbejde på godset — herregården — når det ønskedes. For mange lejehusmænds og indsidderes — »inderster« — vedkommende har det samme været tilfældet. Medens gårdfæsternes stilling langsomt havde forbedret sig, især efter 1840, var husmændenes forhold stadig lige så dårlige som forhen, ja ligefrem nedværdigende. Korporlig straf var ikke ualmindelig, i hvert fald nogle steder. For godserne betød det fastholdelse af arbejdskraft, og det kunne synes, som om gårdfæsternes aftagende hoveripligt har tilskyndet herskerne til at holde så meget stærkere fast på husmændenes.

Stænderforsamlingen i Roskilde rettede i 1842 efter flere andragender om hoveriets afløsning og især efter et andragende om tvangs afløsning af både hoveri og fæstevæsen, hvortil var samlet underskrifter af de bekendte Peter Hansen, Lundby, og Rasmus Sørensen, Venslev, der i flere år havde agiteret stærkt blandt fæstebønder og husmænd på Sjælland for hoveriets afløsning, til kongen om at få undersøgt, hvad der kunne gøres for at forbedre husmænds og arbejderes kår. Det gav anledning til, at det kongelige rentekammer foranledigede, at sogneforstanderskaberne blev afasket en udtalelse om sagen og samtidig opfordret til at udtale sig om, hvad der kunne bringes i forslag til en forbedring. Herom

indeholder forstanderskabets protokol følgende, forfattet af pastor Zeuthen. Man ser, at præsten har haft fuld forståelse af og hjerte for husmænds og indsidderes sørgelige vilkår, men måske også nogen betænkelighed ved at sige noget, der kunne opfattes som en kritik af herskabets og godsets stilling til problemet:

»Ved Tømmerup Sogneforstanderskabs Møde den 30. Juli 1843 forelaa følgende Skrivelse til oplysende Betænkning (Erklæring):

Skrivelse af 3. August fra Herredskontoret: Amtet har under 31. f. M. tilskrevet mig saaledes: »Det kongelige Rentekammer har ved Cirkulaire af 25. dennes tilskrevet Amtsraadet for Holbæk Amt følgende:

Efter at have allerunderdanigst foredraget Hans Majestæt det fra de sidste afholdte Forsamlinger af Provinsialstænderne for Østifterne indkomne Andragende betræffende Foranstaltninger til Forbedring af Husmandsstandens og den hele Arbejderklasses Kaar paa Landet i Danmark skulde Rentekammeret ifølge den samme ved allerhøjeste Resolution af 11. Januar meddelte allernaadigste Bemyndigelse, tjenstligt have Amtskontoret anmodet om at meddele Collegiet Underretning om Husmandsstandens og den hele Arbejderklasses Vilkaar i Holbæk Amt: om de Byrder, der maatte trykke samme, og den Maade, der maatte kunne bringes i Forslag til at forbedre deres Kaar.

Om denne Sag udbedes oplysende Betænkning af Sogneforstanderskabet til

Gude.«

Betænkning blev 7. septbr. 1843 afgivet af forstanderskabet og havde følgende ordlyd:

»Husmændenes Tilstand i Tømmerup Pastorat er saaledes, at jo mere man vil sætte sig ind i deres hele Livsvilkaar, desto mere maa man vækkes til Medlidenhed, og desto mere maa det Ønske opstaa, at der maa blive gjort noget alvorligt og almindeligt for at lette de Byrder, hvoraf denne Stand er trykket. Vi kunde da ogsaa have Grund til at tænke saadant af en Tid som vor, i hvilken man ikke saaledes som forhen holder sig til det nedarvede og fra gammel Tid bestaaende uden Hensyn til, om det i sig selv er retmæssigt og svarende til Menneskeligheden eller Menneskekærlighedens Fordringer eller ej. Vi paaskønner tilfulde de mangfoldige Beviser, som vor nuværende Godsejer, Hr. Kammerherre Greve af Lerche bestandigen har givet paa sit barmhjertige Sindelag mod de Trængende, og vi tror, at han med Rette fortjener at regnes blandt de mildeste Godsejere i vort Fædreland.

Men desto mere Grund finder vi til at beklage Husmændenes Tilstand andre Steder, eftersom deres Stilling endog her, hvor der fra Herskabets

Side vises saa megen Eftergivenhed, maa i det hele anses for meget tryk-kende. Uagtet Gaardmændene næppe i Almindelighed kunde taale nogen Forøgelse af deres Afgift, saa maa dog Husmændene svare en i Forhold til deres Hartkorn to til tre Gange saa stor aarlig Afgift vanlig til Gods-ejeren, ja undertiden en endnu større, og det uagtet Husmændene, der med Hensyn til deres Jords Drift ere aldeles afhængige af Gaardmæn-dene, i Almindelighed ikke kan faa deres Arbejde udført saa godt eller i saa god Tid som disse.

Der vides heller ingen anden Maade, paa hvilken Husmændene kunne drage en forholdsvis større Fordel af deres Jord end Gaardmændene af deres.

En Følge af de Byrder, som trykker Husmændene, er, at de sædvanlig-vis ere nødte til at tilsidesætte alt alene for at erhverve det fornødne, og idet de alene lever for at kunne leve eller have det allernødvendigste til dem selv og deres Familie, saa kunne Helligdagene i det mindste om Sommeren sjældent nydes anderledes af dem end de andre arbejdsdage, ja Søndagen er dem endog den vigtigste Arbejdsdag. Her paa den alene er de fri for at tjene andre og kunne tjene sig selv.

I Guds Hus ser man dem sjældent, og de er forsaavidt at undskylde, at medens mange forsømmer alt andet for at forøge deres Velstand, saa er det alene for det daglige Brød i Ordets egentlige Betydning, at de arbej-de. I et christeligt Land synes dette ikke at burde finde Sted, og det gælder ikke faa Mennesker, men maaske den talrigeste af Landets Men-neskeklasser. I den forgangne Vinter var det virkelig en Ynk at høre om Husmændenes Forfatning, og da Sogneforstanderskabet var samlet for at besørge Uddelingen af en Gave af 3 Tønder Rug og 3 Tønder Byg, som Grev Lerche havde skænket til de trængende Husmænd og Inderster, som ikke var under Fattigvæsenets Forsørgelse, saa fandt man stedse flere og flere her i Sognet, som maatte anses trængende til Livets første Fornø-denheder, og skønt man fordelte sine Tønder Korn i ikke mindre end 24 smaa Poster, for at dog saa mange som muligt kunde blive hjulpen, saa var der dog endnu flere, som trængte til Understøttelse.

Da vi ifølge det Kongelige Rentekammers Cirkulære af 25. Juli d. Aa. til Amsraadet for Holbæk Amt af vor Herredsfoged ere opfordret til ikke alene at meddele, hvad Underretning vi formaar om Husmandsstan-dens Vilkaar og de Byrder, der maatte trykke samme, men og at bringe en Maade i Forslag, hvorved deres Kaar kan forbedres, saa vide vi intet bedre at foreslaa end følgende:

1. At Husmændenes Hoveriarbejde forandres til en Pengeafgift, dog — for at Godsejeren ikke i Høstens Tid skulde være i Forlegenhed for at erholde de fornødne Arbejdere, saa skulle Husmændene i den Tid være pligtige til mod en passende Dagløn at møde et vist i Fæstebrevet bestemt Antal Dage. Ved Daglønnen maatte der tages Hensyn til, at Ved-

kommende skulde være rede paa den travleste Tid af Aaret at møde det fastsatte Antal Dage, naarsomhelst de tilsiges, og at de foruden egen Føde ogsaa skulle medbringe egne Redskaber.

2. Da der ingen Grund indses, hvorfor Husmændene skulle give mere af Hartkorn end Gaardmændene, saa formenes, at deres aarlige Pengeafgift aldeles bør bestemmes i Forhold til Gaardmændenes.

Vistnok er det, at hermed ville Husmændenes Stilling betydelig forbedres, og saalænge Herremanden har frie Hænder med Hensyn til Indfæstningen, saa synes ved det gjorte Forslag heller ikke at være gjort noget egentligt Indgreb i hans Ejendomsret, ikke at tale om, at med Hensyn til Arbejdets Udførelse de for Dagløn tjenende Arbejdere vist i Almindelighed er at foretrække for de Hoverigørende.

Tømmerup Sogneforstanderskab, 7. Septbr. 1843.

Zeuthen.«

Nogen omgående virkning fik Rentekammerets indsamlede erklæringer jo ikke. Men der blev stigende uro om sagen i 1840'erne. — Peter Hansen, Lundby, og skolelærer Rasmus Sørensen, især efter at sidstnævnte havde opgivet sit embede i 1844, fortsatte stadig i forstærket grad deres arbejde med at rejse landbefolkningen imod fæstevæsenet og især den forhadte hoveripligt. De fik en kraftig forbundsfælle i Asmund Glerup, som var blevet lærer i Udby på Tuse Næs. Særlig i Holbæk amt slog bevægelsen an, et møde på Ulkestrup Mark ved Holbæk, hvor Glerup var hovedtaleren, samlede 8000 deltagere, et imponerende tal, når man tænker på den tids befordringsmidler. Et forsøg på ved forbud mod møder at slå bevægelsen ned, var at gyde olien på ilden. Den fik kraftig støtte af betydelige kræfter indenfor Bondevennernes Selskab som J. C. Drewsen, Balthazar Christensen, J. A. Hansen m. fl. Det bar mod en forandring.

Så i 1848 kom forordningen om afløsning af pligtarbejde både for gårde og boelssteder som for huse og boliger på landet. I mangel af, at parterne ikke kunne enes om en frivillig ordning, indførtes i 1850 en voldgiftsordning til endelig afgørelse.

Den 7. oktober 1850 har forstanderskabet følgende til behandling:

»1. Herredsfogeden har under 12. f. M. communiceret Sogneforstanderskabet et Amtscirkulaire, hvor Justitsministeriet underrettede om, at Proprietær David til Rungstedlund er valgt til Formand for Afløsningen

af det Gaard- og Boelsteder paahvilende Hoveri og Pligtarbejde i 2den Landstingskreds.

2. Ved et lignende Cirkulaire underrettede Forstanderskabet om, at Kaptain N. P. Jespersen til Grønnehavegaard, Folkethingsmand for Kaalundborg- og Samsøkredsen 1854—58, er udnævnt til Formand for Afløsningen af det Pligtarbejde, der forinden Kundgørelsen af 27. Maj 1948 er betinget af Huse og Boliger paa Landet i Holbæk Amt.

3. Formanden havde modtaget og fremlagt her i Mødet tvende Skrivelser fra Proprietær David og Kaptain Jespersen, hvori disse Herrer i Overensstemmelse med Loven af 4. Juli § 2 opfordrer Forstanderskabet til at vælge tre her i Sognet boende Mænd til Voldgiftsmænd ved Pligtarbejdets og Hoveris Afløsning. Efter at Formanden havde oplæst foranævnte Skrivelser og Anordninger af 4. Juli d. Aa. § 2 valgtes:

A. Til Voldgiftsmand for Afløsning af det Gaarde og Boelsteder paahvilende Hoveri og Pligtarbejde enstemmigen Lacoppidan.

B. Til Voldgiftsmænd ved Afløsning, der forinden Kundgørelse af Forordningen af 27. Maj 1848 er betinget af Huse og Boliger paa Landet, valgtes Gmd. Niels Olsen af Kaastrup og Gmd. Per Jensen af Ubberup.«

— Hvorvidt voldgift her i sognet er blevet aktuelt, ses ikke siden, men iflg. Skrubbeltrang: Den Danske Husmand I, side 140, har Grev Lerche, Lerchenborg og Birkendegaard, allerede 20. maj 1848 som svar på et andragende fra de fleste af grevskabets husfæstere lovet en rimelig nedsættelse af jord- og tiendeafgifter. Det må vel antages, at hoveripligten også er blevet afløst uden medvirkning af voldgift.

18. nov. 1850 vælges jordboniteringsmænd efter ny lov af 4. juli 1850. Hertil vælges sognefoged Niels Jensen og gmd. Unge Jens Pedersen af Ubberup.

Også vandsynsmænd er valgt efter ny lov fra 1846. Hertil valgtes sognefogeden og gmd. Niels Olsen, Kaastrup. De forskellige tillidsmænd — synsmænd — som der efterhånden efter de nye love efter 1849 bliver brug for, vælges af forstanderskabet eller indstilles. Lovenes bekendtgørelse er sket ved kirkestævne, som var den almindelige form for kundgørelse. Dog er vigtige love, som nævnt om voldgift ved hoveriafløsning og ligeledes vandløbsloven m. fl. kundgjort ved gadestævne af et af de fra byen valgte medlemmer af forstanderskabet.

Til valgmand ved det første landstingsvalg den 29/12-1849 var

valgt Anders Sørensen, Istebjerg, og Peder Jensen, Ubberup, der ses at have fået 9 rdr. hver i rejsegodtgørelse til Roskilde.

Som delegerede ved folketingsvalgene er for det meste formanden valgt, endvidere en listefører af sogneforstanderskabets medlemmer, som formentlig har været særlig læse- og skrivekyndig. Ved suppleringsvalg i 1851 fungerede skolelærer Jacobsen og ligeledes ved valget i 1852. Som delegeret til valgbestyrelsen ved valget 1. dec. 1854 valgtes P. Jensen, Ubberup. Sognefogeden var listefører og ved valget 14. juni 1855 samme. Ved valget 14. juni 1858 valgtes Freiesleben, Kaastrupgaard, som delegeret.

Understøttelse til indkaldte soldaters familier under 3-årskrigen er der ikke noteret noget om i de første to krigsår, og heller intet optaget i regnskaberne. Det antages, at udbetalingerne har fundet sted over herredskontoret, måske af sognefogeden. Muligvis er udbetalingerne senere sket gennem præsten. I juli 1850 vedtages, at der til brug for krigskassen skal pålignes 1 mark pr. td. hartkorn, samt at 10 af sognets familier, hvor forsørgeren ligger i krigen, skal tildeles 28 mark. Men der oplyses intet om, at påligningen og udbetalingen er foranlediget af overordnede myndigheder, hvad dog nok har været tilfældet — og heller ikke om, for hvilket tidsrum hjælpen er tilstået.

I 1851 meddeles fra Centralkomiteen til understøttelse af udkommanderende land- og søkrigeres familier, de såredes, faldnes og qvæstedes efterladte, for sogneforstanderskabet, at Søren Nielsen af Tømmerup — formentlig invalid — er tilstået 3 rdr. månedlig i 1 år fra 1. marts 1851. Andre invalider nævnes ikke.

Et overslag over sognekassens udgifter for året 1851, vedtaget 9. dec. 1850, er ganske interessant. Det indeholder ikke udgifter til fattig- og skolevæsen — som pålignes særskilt, hver især. I overslaget er optaget et beløb på 50 rdr. til understøttelse af de familier, hvis forsørgere er fraværende i krigen. De må være pålignet og betalt til videre indbetaling til krigskassen.

I 1851 kom også lov om pensioner til invalider og de faldnes efterladte.

»Overslag over de til Tømmerup Sogns Kommunale Casse for 1851 ydede Bidrag af Sognets Hartkorn til følgende Udgifter:

A. Murermeister Ravn for Haandlanger Arbejde ved Kirken	10 Rdr.	
B. Kyster for Stafetgang og Tvangsrejser	10	-
C. Skrivematerialer	2	-
D. Sognets Anpart i Repartition til det nye Raadhus' Opførelse i Callundborg, calculeret til 9 Sk. pr. Td. Hartkorn	48	-
E. Sognets Anpart i Repartition til Retsvidneinstitutionen	14	-
F. Udgivt til Jordmoderen i Kaastrup, som indbetales til Herredscontoiret	23	- 3 Mk.
G. Tinghuspenge at indbetale til Herredscontoiret	6	-
H. Ekstraordinære Udgivter	10	-
I. Understøttelse til de Familier, hvis Forsørger er fraværende i Krigen	50	-

Tilsammen 173 Rdr. 3 Mk.

hvilket Beløb opkræves af Sognets samlede Hartkorn 284 Tdr. 1 Skp. 0 Frk. 0¹/₄ Alb. — med 60 Sk. pr. Td. Hartkorn, som udgør 177 Rdr. 3 Mark og 8 Sk.«

Til post A kan oplyses: Godset havde som kirkeejer pligt til vedligeholdelse af Tømmerup kirke. Håndlangerarbejdet påhvilede dog sognet, men var overdraget murermesteren for 10 rdr. årligt, så han selv sørgede for håndlanger.

Post B: Stafetgang — var løn som budbringer for formanden f. eks. til forstanderskabets medlemmer og lignende. — Tvangsrejser bestod i at bringe løsgængere og betlere til herredsfogeden eller måske at få dem lempet ud af sognet på den mest praktiske måde.

Udstedelse af næringsbreve foretages af amtet, men jævnlig sendes ansøgningerne til forstanderskabets erklæring. F. eks. januar 1851:

»En Ansøgning til Amtet fra Rokkedrejer Niels Jensen af Kaastrup var indkommet, hvori han ansøger om, at den ham af Amtet under 18. Marts 1847 givne Tilladelse til at drive Rokke-drejer Profession i Reerslev Sogn maatte blive forandret til, at han maa drive samme Profession i Kaastrup, hvor han nu har Bopæl.«

Sogneforstanderskabet vedtog at erklære:

»Da Ansøgeren har forlangt Sogneforstanderskabets Erklæring i Anledning af den anførte Tilladelse, undlader Forstanderskabet ikke at bemærke, at det forholder sig rigtigt, at Niels Jensen nu er Husfæster i Kaastrup By her i Sognet, ligesom at han er Forstanderskabet bekendt som en flittig og stræbsom Mand.«

Nævnte Niels Jensen blev senere bekendt som opfinder. Han konstruerede således en maskine til knytning af fiskegarn, som fik stor betydning, og han eksperimenterede også med andre opfindelser, f. eks. går der endnu frasagn i sognet om hans forsøg på at konstruere en flyvemaskine.

Og samme år:

»Jacob Madsen af Tømmerup forlangte Forstanderskabets Erklæring paa Ansøgning til Amtet om at maatte erholde Tilladelse til at skjære Tyre, Lam og Grise.«

Forstanderskabet vedtog at erklære:

»Ansøgeren er Forstanderskabet bekendt som en ordentlig og stræbsom Mand, der ikke er ukyndig i Behandling af Kreaturer, og kan derfor intet have imod, at han meddeles den ansøgte Tilladelse.«

Mindre velvillig har man været over for ansøgninger om brødudsalg. Der har åbenbart også den gang været Jakob Skomagere, og vel også Jepper som på Holbergs tid.

Den 4. august 1851 er indført i protokollen:

»Fra Husmand Jørg. Nielsen, Ubberup, er afgivet en Ansøgning til Amtet om at maatte have Udsalg af Rugbrød.«

Forstanderskabet vedtog at erklære som følger:

»Saavidt Forstanderskabet bekendt, er det tilladt Landboere at sælge Rugbrød, og forsaavidt kan der ingen Hindring være for at meddele Jørg. Nielsen den ansøgte Tilladelse; imidlertid antager Forstanderskabet, at der aldeles ingen Trang er til et Rugbrødsudsalg her i Sognet paa Grund af Kalundborgs store Nærhed, hvorimod der er grundet Anledning til at antage, at der i Skjul af den ansøgte Tilladelse vil blive etableret et Hvedebrødsudsalg og dermed et Smug-Udsalg af Brændevin. Forstanderskabet tillader sig derfor allerærbødigst at indstille: at hvis det høie Amt maatte bestemme sig for at bevillige Jørg. Nielsens An-

søgning om et Rugbrødsudsalg, at der i Bevillingen gives et bestemt Forbud mod Hvedebrødsudsalg. Forstanderskabet maa endnu tillade sig at bemærke, at Jørg. Nielsen er en rask Mand paa nogle og tyve Aar, der har haft Midler til at opføre et af de bedste Huse i Sognet og bor paa et af de for Arbejde heldigt beliggende Strøg«.

— I 1853 endvidere:

»I Anledning af Ansøgning fra Indsidder Christen Christensen af Tømmerup, hvori anholdes om Ministeriets Tilladelse til at falholde (sælge) Rugbrød købt andetsteds, besluttede Forstanderskabet at erklære, at man ikke mente at burde anbefale dette Andragende, da der saavel i Kallundborg som i Assendrup Bom, begge i en Afstand af næppe $\frac{1}{2}$ Mil fra Tømmerup, forefindes Udsalgssteder, og det saa meget mere, som der ved deslige Tilladelse lettelig etableres ulovligt Krohold, hvad man af al Magt bør se at afværge.«

Man har set lidt mildere på anbefaling til en høkerbevilling i 1856, måske i betragtning af omstændighederne. Der skrives:

»Bestemtes, at Sognepræsten og Sogneforstanderskabet skulle anbefale Indsidder Jens Jensen af Ubberup efter Ansøgning faar Tilladelse til at drive Høkerhandel paa Grund af

1. Svaghed,
2. Skikkelighe d og
3. Trangen.

Distriktshesten

I mødet i forstanderskabet den 27. maj 1851 forelå et cirkulære af 17. maj sålydende:

»I Cirkulaire af 17. Maj d. Aa. modtaget d. 26. d. M. opfordrer Amtet Sogneforstanderskabet til i et uopholdeligen sammenkaldt Ekspresmøde lige uopholdeligen at erklære sig over, hvorvidt det har nogen Bemærkning mod det af Amtsraadet udarbejdede Forslag til Inddeling af Amtet i Lægder til Underholdelse af Heste til Armeens Brug, hvorved den Sognet ifølge Forordningen af 16. Marts d. Aa. paahvilende Pligt formenes at kunne opfyldes, samt om Sognet vil overtage Om sorgen for den eller de Heste, der kan tilfalde det at underholde, eller ønsker, at Amtsraadet skal foranledige det fornødne.

Efter at Amtets Cirkulaire var oplæst og til en Inddeling af Udredningsdistriktet i Holbæk i Udredningslægder, overensstemmende med Loven af 16. Marts 1851, var fremlagt, vedtog Forstanderskabet at underrette Amtsraadet om, at Sogneforstanderskabet aldeles bifalder

Amtsraadets Forslag til Inddeling af Amtet i Udredningsdistrikter til Holbæk Amt i Udrednings-Lægder, ligesom Sognet ønsker at overtage Omsorgen for den Hest, der vil blive at udrede.« —

Det ses ikke, på hvad måde hesten er anskaffet, formentlig er den sendt ud fra armeen, skønt det siden ses, at sognet har anskaffet heste.

I september 1851 foreligger igen et amtscirculære:

»Ifølge Skrivelse fra Direktionen for Armeens Materiel af 6. ds. skulde jeg med Hensyn til den Fodergodtgjørelse, som Krigsbestyrelsen skal yde Distrikterne for Foderheste til Brug for Hæren, tjenstligen anmode nedentegnede Sogneforstanderskaber om behageligen at ville snarest muligt underrette mig om, hvad ethvert Lægd for sit Vedkommende maa betale i aarlig Godtgjørelse for hver Distrikts- og Foderhest, hvorhos bemærkes, at da der kuns er Tale om Fodergodtgjørelse, vil de 12 Rigsdaler, der af Statskassen betales aarlig for hver Hest, som Aars Andeel af, hvad Anskaffelsen af en ny Hest i sin Tid forudsættes at ville koste, ikke være at medtage i Opgivelsen.

Plögen.

Foranstaaende Cirkulaire er besvaret 25. Sept. 1851 derhen, at Sognet har at udrede i Fodergodtgjørelse for Distriktshesten 20 Rdr. for indeværende Aar, samt at Hesten er opstaldet hos Lacoppidan af Ubberupgaard.

Det forslagne billigedes af Forstanderskabet.«

— Bemeldte hest, der i reglen en gang om året måtte stille til eftersyn ved Bæks Kro og kunne indkaldes efter overkommandoens bestemmelse, i almindelighed en månedstid om året, udliciteredes hvert år for et år ad gangen til den lavest bydende blandt sognets beboere. Konditioner, som foderværten havde at underkaste sig, derunder bestemmelser om levering til armeen, når den indkaldtes m.v., blev højtideligt oplæst ved licitationerne, og foderværten måtte underskrive en kontrakt om at overholde disse. Det første år blev den underhånden udstationeret hos formanden, proprietær Lacoppidan, Ubberupgaard, for 20 rdr.

Den næste licitation fandt sted den 15. juni 1852. Det har nok været en god hest, som kunne tjene til sit ophold, i hvert fald har flere, især skolelæreren været interesseret, og budene er faldet livligt.

»Efter at Conditionerne til Bortlicitationen af den af Tømmerup Sogn stillede Distriktshest, der har været henlagt til almindeligt Eftersyn ifølge Bekjendtgjørelse ved Kirke- og Gadestævne, var oplæst, blev Hesten opaabt for 20 Rdr., hvorefter følgende Bud blev gjort:

Skolelærer Jacobsen	20 Rdr.
Gmd. Jørgen Pedersen	18 »
» Johannes Nielsen	18 »
» Christen Christensen	18 »
Skolelærer Jacobsen	14 »
Gmd. Jørg. Pedersen	13 »
Skolelærer Jacobsen	12 »
Gmd. Christen Christensen	11 »
Skolelærer Jacobsen	10 »

I Henhold til det af Skolelærer Jacobsen gjorte Bud blev Hesten ham tilstaaet, hvorefter Conditioner og Gjenpart af samme blev under-skrrevne.«

Hesten har i august været indkaldt; fra 30. august samme år anføres:

»Da Distriktshesten nu igen er hjemkommet fra Regimentet og i Dag overleveres Skolelærer Jacobsen, skal ifølge Conditionernes § 9 om Hestens Underhold et Syn optages over Hesten. Til at foretage dette Syn udnævntes Sogneforstanderne Anders Pedersen og Christian Schmidt. Hesten var fremstillet for det samlede Forstanderskab i Overværelse af Foderværten, Skolelærer Jacobsen, og Synsforretningen blev afgivet til Forstanderskabets Formand til Opbevaring ved Contrakten.«

I marts s. å. må hesten præsenteres for sessionsherrerne ved sessionen i Kalundborg, hvilket noteres at være sket på rette tid og sted. Samtidig modtages et nyt cirkulære om omgangen med distrikts- og foderheste.

Året efter 1853 er der intet liebhaveri ved licitationen, og hesten kommer atter tilbage til sit gamle sted, Ubberupgaard, formedelst 30 rdr. Men i 1855 er der igen en livlig kamp om den. Skolelærer Jacobsen i Klouby, som har været andenlærer her et årstid fra 1853 til 1854, da han fik embede i Klouby, må til sin skolelod have haft brug for et bæst, og møder da op her og byder hesten ned til 20 rdr. Den bliver ham tilstået, skønt han er udensogns. I øvrigt røgter han den upåklageligt. Men året efter møder han op igen og forlanger 50 rdr. Det har åbenbart irriteret sognemændene, at

den udensogns skolelærer tager munden så fuld, for den bliver omgående budt ned til 40 rdr., og det ender med, at den går for 28 rdr. til Freisleben, Kaastrupgaard.

Licitationen er en årligt tilbagevendende og vist ganske interessant begivenhed, hvor regimentshest nr. 184, Holbæk amt, 7. lægd, desuden bliver takseret. Bliver nr. 184 grundet på alder eller af anden grund kasseret til militærbrug, kan armeen, om ønskes, overtage den til taksationssummen, men sognet må da anskaffe en ny hest.

I 1859 må hesten udskiftes: Den gamle distriktshest sælges ved auktion for 47 rdr., og der indkøbes en brun hoppe, 5 år gl., 10 Quarter 1" for 185 rdr., som opstaldes hos gmd. Claus Andersen, Kaastrup, for 30 rdr. for et år.

For hesten har det været en urolig tilværelse, foruden at den årlig må ind til tjeneste, har den jævnligt måttet skifte plads hjemme i sognet. I 1861 blev holdt licitation som sædvanligt efter bekendtgørelse ved kirke- og gadestævne af oldermændene. Denne gang fik den pastor Rønne til husbond. Men i november befandt den at være halt på det fjermer bagben, trods det at der ikke havde været noget at udsætte ved sessionen. Og da en krigshest jo skal have bentøjet i orden, blev følgen, at der måtte anskaffes en anden hest. Også denne gang blev det en hoppe. Hvordan det hele nu er gået til, har man ikke noteret noget videre om, men da hoppen i foråret 1862 skal indkaldes, er den i meget lykkelige omstændigheder, som for en tid gør den uegnet til krigstjeneste, hvilket resultere i, at regimentet lejer en hest på kommunens regning for 3 rdr. daglig, hvad forstanderskabet finder er en ganske ublu betaling. Efter en del korrespondance om sagen, går regimentet i juli med til, at sognet selv stiller en interimshest, hvis en sådan kan skaffes. Der gøres også forsøg herpå, men enden på det bliver, at man bestemmer sig til at tage føllet fra hoppen, da det er 10 uger gammelt. Det sælges ved auktion den 12. juli til Lars Christensen, Andaks, for 10 rdr. 3 mark, hvorefter hoppen den 24. juli må i trøjen og af sted til regimentet. Den kom dog vel hjem igen og ses om efteråret at blive opstaldet hos Chr. Christensen, Kaastrup, som lavestbydende for 45 rdr.

Under krigen i 1864 måtte sognet levere yderligere 2 heste til hæren ifølge lov af 12. dec. 1863. Den 7. jan. 1864 afholdtes et møde tilligemed de mænd af sognet, som havde heste, som de ønskede at afhænde, for at købe 2 heste, deraf den ene en ridehest.

Da prisen var temmelig høj, påtog hestehandler P. Christensen, Kalundborg, sig at levere de tvende heste for 500 rdr. med forbehold af, at skulle han komme i forlegenhed og selv blive nødt til at købe en hest til en højere pris end 250 rdr. for at skaffe de tvende heste til sognet, får han 10 rdr. til, imod at sognet fritages for alt ansvar ved at få dem antaget på mønstrings-sessionen. Da desuden sognet skulle betale en anpart af amtets pligt til at stille heste, pålignedes udgiften hertil og til de tvende heste med 3 rdr. pr. td. hartkorn som ekstra udskrivning. — Senere ses dog, at man har fået refunderet 425 rdr. af udgiften hertil fra staten eller armeen. Pligten til at holde distriktshest ophævedes ved den nye hærlov vist nok 1868.

Ændringer i tiendeydelsen

Foruden de nævnte afløsningslove for fæste og hoveri, skete der også en ændring i tiendeydelsen. Det ser ud til, at den hidtil har været ydet i kjærven, men ved lov af 14. april 1852 forandres den til en fast årlig afgift — bygafgift — som efterhånden betaltes efter årets kapitalstakst.

Herom indeholder protokollen følgende den 25. maj 1852:

»Lov indeholdende nærmere Bestemmelser om Korntiendes Forandring fra Ydelse i Kjærven til faste, aarlige Afgifter, ledsaget af Indenrigsministeriets Cirkulaire af 29. April d. Aa., hvorefter Sogneforstanderskabet opfordres til inden Januar Maanedes Udgang n. Aa. til Amtet at indsende Beretning om, hvorvidt der afsluttes mindelige endelige Forøninger angaaende Naturaltiendes Forandring til faste aarlige Afgifter, samt for enhver af de tre Arter af Tienders Vedkommende, i det hele søge at komme til Kundskab om, hvor meget Hartkorn der ved Udgangen af dette Aar endnu er tilbage, hvoraf Tiende ydes i Kjærven.«

— Og i mødet den 21. jan. 1853:

»Fremlagdes Skrivelse af 19. ds. fra Grevskabet Lerchenborgs Godskontor, hvori tilmeldes, at Lehnsbesidder, Grev Lerche, som Eier af

Tømmerup Sogns Kirke- og Kongetiende ønsker denne i Henhold til Loven af 14. April f. Aa. § 4, 5, 7 og 10 bestemt til et fast aarligt uforanderligt Vederlag paa den i Loven foreskrevne Maade. Ønsker desaaarsag at lade denne Skrivelses Indhold bekendtgjøre ved Kirkestævne.«

Meddelelse om fastsættelse af ydelserne må være tilstillet de enkelte hartkornsbesiddere, da protokollen ikke indeholder yderligere oplysninger.

Ophøret med at yde tiende i kjærven, må være anledningen til, at kirkeladen som sådan blev overflødig. Hvilke forhandlinger, der er gået forud, ses intet om, men den 13. nov. 1854 er protokollen tilført:

»Bestemtes at købe Kirkeladen, hvis det overlades Kommunen for 300 Rdr., og ingen videre Udgifter hvile paa det.« Sognefoged Niels Jensen lovede at låne kommunen disse 300 rdr. mod lovlige renter og afdrag efter lejlighed.

Kirkeladen, som hidtil brugtes til tiendesæd, indrettedes nu til lejligheder til husvilde eller anden udleje, men solgtes senere til privatbeboelse. I 1930'erne erhvervedes den af menighedsrådet i en noget forfalden tilstand og blev nedrevet. Købet skete for at undgå besværlige lejere lige op ad kirkegården, dels for at disponere over grunden til parkeringsplads.

For året 1855 vælges sognefoged Niels Jensen til formand, efter at pastor Rønne har været formand fra 1852 og atter bliver formand i 1856, efter at være valgt til medlem af forstanderskabet i dec. 1855. Ved det første møde i 1855 afleveres kassebeholdning, arkiv og protokoller, papirerne vedrørende distriktshesten — samt 3 flasker dråber til Cholera — til den nye formand.

Ved mødet den 6. sept. 1855, punkt 4, anføres: »Fremlagt 2de Andragender fra Kallundborg Kjøbstads Communalbestyrelse angaaende Dampskibsfartens Vedbliven imellem Kallundborg og Aarhus, ville Forstanderskabet ikke anbefale.«

Det lyder noget mærkeligt, men ferierejser har vel ikke været opfundet den gang, og forbindelsen med hovedlandet synes ikke at have haft særlig interesse.

Valg af forstanderskab

I 1855 vedtages som før nævnt loven om ændring af valgmåden til sogneforstanderskabet: Hidtil havde kun de større hartkornsbesiddere haft stemmeret og været valgbare. Efter ændringen beholdt de retten til at vælge den større halvdel af medlemmerne, altså 4, medens den mindre halvdel — 3 medlemmer — valgtes af samtlige folketingsvælgere. Det betød, at hele det gamle forstanderskab gik af, og i december 1855 foretages 2 valg, et til den større og et til den mindre halvdel.

Den 19. november foretages valg til den mindre halvdel, og der valgtes:

Gmd. Peder Jensen i Ubberup
 Husmand Peder Jensen i Ubberup
 Gmd. Anders Sørensen i Istebjerg.

Den først- og sidstnævnte havde været medlem af det afgåede forstanderskab.

Den 28. november var der valg til den større halvdel. Valgt blev:

Pastor Rønne, Tømmerup,
 Gmd. Niels Hansen, Tømmerup,
 Gmd. Niels Olsen, Kaastrup
 og Hr. Freiesleben til Kaastrupgaard.

Denne valg måde blev gældende også til sognerådene efter landkommunalloven i 1867, og først i 1908 indførtes den almindelige valgret ved kommunale valg. Det er altså første gang, at husmænd og ligestillede har haft lejlighed til at blive repræsenteret i det kommunale arbejde. De har næppe i begyndelsen gjort sig stærkt gældende, dog er i 1862 husmand Jens Sørensen valgt til kommunens valgmand ved amtsrådsvalget og i 1863 til valgmand ved landstingsvalget i Roskilde.

En væsentlig del af forstanderskabets virksomhed har jo været at påligne og opkræve skatterne, der som tidligere nævnt pålignes særskilt til fattigvæsen, skolevæsen og øvrige udgifter — sognekassen — de to første under præstens varetægt, og den sidste det meste af tiden, når præsten var forstanderskabets formand, også.

Efterhånden pålignes dog beløbene til de tre kasser samtidig. I

begyndelsen var det ikke sjældent, at man undlod at udskrive skat til skolekassen for et enkelt år, hvis der var blevet noget overskud. Blev det så nødvendigt, udskrev man engang hen på året, hvad der var brug for, eller man lånte foreløbig af fattigkassen, hvis der var beholdning. Men at oparbejde en egentlig kassebeholdning har man ikke løbet an på. At man derfor, da prisstigning og dyrtid satte ind i 1850'erne, fik pålignet for lidt til dækning af de stigende udgifter, er et fænomen, som også senere tider kan opvise paralleller til.

Den 7. febr. 1856 forelægges regnskaberne for 1855 og revideres af det samlede forstanderskab. De befandtes alle at være i orden: »Udgiften for Fattigvæsen androg i alt 867 Rdr., 4 Mark, Indtægten 743 Rdr., 3 Mk., 11 Sk., følgelig Underbalance 123 Rdr., 4 Mk., 9 Sk. — Udgifter for Skolekassen androg i alt 300 Rdr., 4 Mk., 6 Sk. Indtægten 150 Rdr., 1 Mk., 15 Sk., altsaa Underbalance 150 Rdr., 2 Mk., 7 Sk. Udgifter for Communekassen androg i alt 268 Rdr., 2 Mk., 12 Sk. Indtægten 154 Rdr., 9 Sk., altsaa Underbalance 114 Rdr., 2 Mk., 3 Sk.« —

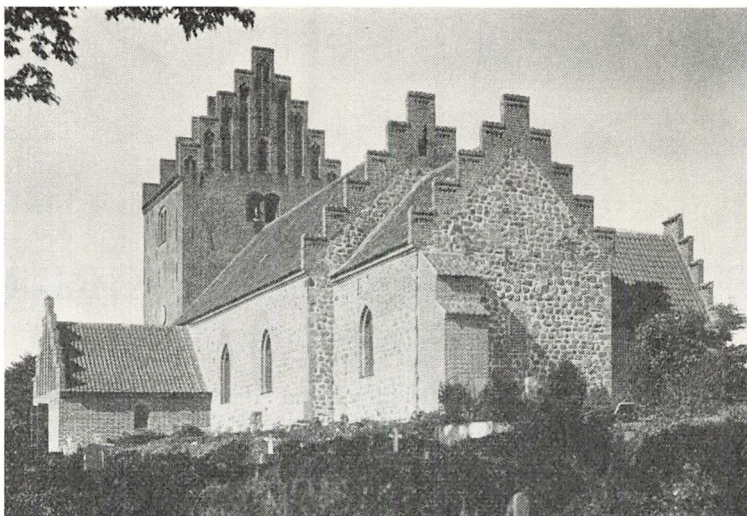
Det var jo ikke så godt, men det ser ud til, at man har klaret sig ved at opkræve »vinterligningen«s beløb for 1856 i dec. 1855, så man har været så praktisk at lade terminerne rette sig lidt efter behovet.

ET GRAVFUND I HØJBY KIRKE

Af WILLY JOHANSEN

Under den restaurering af Højby Kirke, der i de senere år har fundet sted, forestået af arkitekt Marinus Andersen, blev der i foråret 1962 gjort et interessant fund. Ved den arkæologiske undersøgelse af korets gulv, som Nationalmuseet lod foranstalte, fandt arbejderne i en af senere begravelser forstyrret grav nogle tilsyneladende uanselige stykker tøj og de søndrede rester af et blybæger. Et par dage efter blev fundet suppleret med en knogle, hvortil sad fastgjort endnu lidt tøj. Det viste sig snart, at blystumperne kunne samles til en kalk og en tilhørende disk. En almindelig alterkalk hører imidlertid til de genstande, der bruges ved sakramenterne, og er derfor »et helligt kar«, *vas sacrum*. Som alle genstande, der kommer i berøring med det indviede, skal en sådan kalk være af guld eller i det mindste forgyldt. Højbykalken er derimod af bly og må derfor antages at være en gravkalk, ligesom også fundet af knoglen tydeligt viser hen mod en begravelse. En nærmere undersøgelse af korets gulv, som forfatteren foretog, var straks nødvendig, men viste sig resultatløs. Som så ofte tidligere skulle også her en senere tids fromhed være til skade for arkæologien. Mange senere begravelser havde medført, at korets gulv var blevet omgravet, og havde dermed gjort det illusorisk yderligere at søge efter den grav, hvorfra knoglen, kalken og disken må stamme.

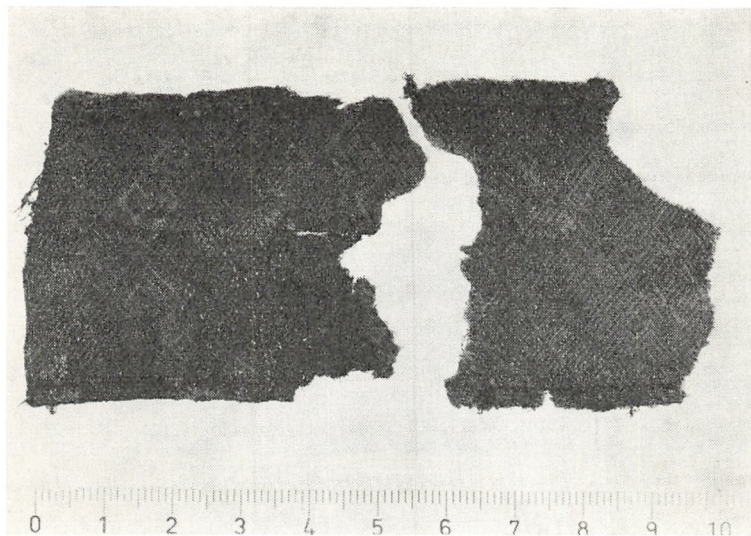
Undersøgelsen må således indskrænke sig til de nævnte fund. Tøjet blev velvilligst undersøgt af Nationalmuseets ekspert dr. phil. Margrethe Hald. Det kunne deles i to grupper. For det første

Højby Kirke set fra sydøst. Romansk kirke og skib med gotiske tilføjelser
Fot. Kunstakademiet.

nogle stykker af et c. 4,5—4,9 cm bredt bånd. Det drejer sig her om et brikvævet silkebånd, prydet med et mønster i guldbroderi. Bunden er vævet i et à la grecque lignende mønster. Herpå er broderet — ligeledes med en à la grecque lignende tegning — et andet mønster bestående af rudeformede figurer, der går over hele båndets bredde. På begge langsider er syet kant.

Båndet har muligvis været påsyet som bort eller kant, men nøjagtigt at bestemme dets klædningsmæssige funktion lader sig ikke gøre. Det samme er tilfældet med den anden gruppe, der består af nogle ganske ødelagte stumper, der først blev antaget for at være af uld, men efter konservering viste sig at være af meget fin silke med broderi, i hvilket sandsynligvis indgår sølvtråde. Helt sikkert kunne dette imidlertid ikke afgøres, og lige så lidt som det var muligt at bestemme tøjets funktion, kunne det lade sig gøre at datere det. Vævning er en konservativ kunst, så kun i forbindelse med resten af fundet kan tøjets tidsfæstes til middelalderen. Fundomstændighederne udelukker, at der skulle være tale om fund fra to separate begravelser.

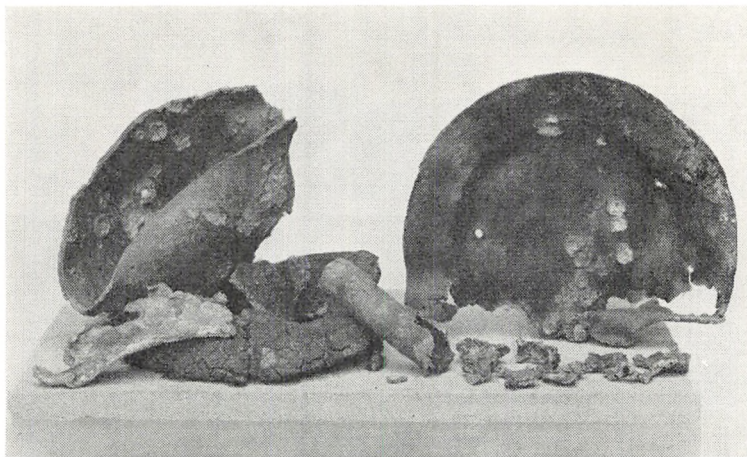

Tøjrester fra graven.

En oplysning giver tøjet imidlertid: det er ikke en »hvemsomhelst«, der har hvilet i den grav, det stammer fra. Guld- og silkeindvirket tøj var ikke hvermandseje i middelalderen. Bæreren af en så kostbar dragt må uden tvivl søges i de højere samfundslag. I hvilken del af det middelalderlige samfund denne person kan findes, viser den anden del af fundet, gravkalken og disken. Begge dele blev overgivet konservator ved Nationalmuseet Knud Holm til konservering. Disken, der var nogenlunde velbevaret — omend ukomplet, behøvede kun en rensning. Den er ganske simpel, c. 16 cm i diameter, kun prydet med et kors indskrevet i en cirkel.

Kalken derimod var brudt i mange stykker og angrebet af blypest. At samle den, så den kunne fotograferes i den oprindelige skikkelse var ikke muligt, men det lykkedes konservator Holm at »genopbygge« den så meget, at arkitekt Holger Schmidt ved omhyggelige målinger kunne tegne den uden at behøve at tage sin tilflugt til konstruktioner.

Kalken er 18,7 cm høj. Foden 15,1 cm bred, let indadbuget sti-

Blykalken og disken.

gende til en højde af 6,5 cm. Midt på stilken sidder en kraftig knop, formet som et sekspas. Bægret, foroven 12,5 cm bredt, 6,5 cm højt, har elegant skrånende sider. Nogle ganske små blystumper kan måske tyde på, at kalken under bægret har været forsynet med en »kurv«.

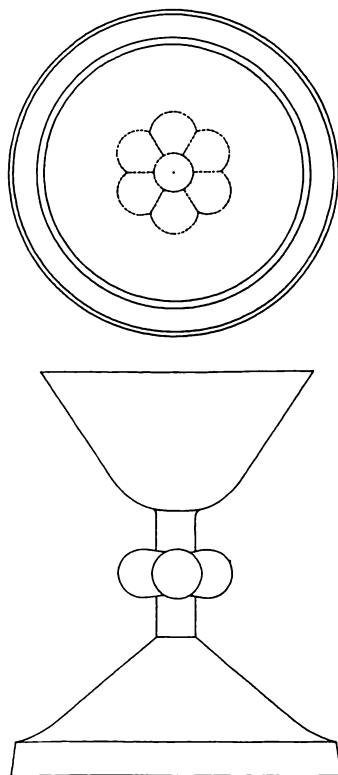
At få et sådant udstyr med i graven var et privilegium forbeholdt gejstligheden. Som sværdet kunne følge ridderen i graven, således synes det naturligt, at en kirkens tjener i sin grav medtog symbolet for det vigtigste af sakramenterne, nadveren. Helt så nemt er det dog ikke. Selv om man ofte kan læse, at en gravkalk var det naturlige udstyr for en gejstlig persons grav, støttes dette ikke af de arkæologiske vidnesbyrd. I hvert fald ikke i Danmark, thi her findes ialt kun otte gravkalker. Af disse er Højbykalken den ene, om to andre har man kun en efterretning, og en fjerde er meget tvivlsom. Tilbage er kun fire: to fra Roskilde Domkirke, een fra Æbelholt Kloster og endelig Absalons kalk fra Klosterkirken i Sorø. I stedet for at være almindeligt gejstligt gravgods må en gravkalk derfor betragtes som en sjældenhed i Danmark — en genstand, der ikke har fulgt en gejstlig af lavere orden i graven, men antagelig været forbeholdt højerestående kir-

kelige personer¹). De tidligere kendte er alle af romansk type, kraftige og lave; kroppen er lige og simpel og bægret lavere og buet i modsætning til Højby-kalken, der med sin slankere form og de elegantere detaljer tilhører en type, der først vandt indpas i Norden efter c. 1350. Således er den ikke blot som gravkalk en stor sjældenhed, men den er også den eneste bevarede af gotisk type.

Materialet tillader nu en foreløbig konklusion og har samtidig rejst et spørgsmål. Med rimelig sikkerhed kan man konkludere, at der i anden halvdel af 1300-tallet i Højby Kirke er blevet begravet en højerestående kirkelig person, men hvem?

At gå på jagt efter en historisk person er altid et spændende foretagende. Først må man imidlertid gøre sig forudsætningerne klart. I dette tilfælde har man et sted givet samt en tilnærmelsesvis datering: Højby i senmiddelalderen efter 1350. Antagelig før 1400. Endvidere er der givet et fingerpeg om personens rang: en fornem gejstlig. Hvis nu Højby havde været et bispesæde som Roskilde, ville man med det samme gennemgå bispelisten for at finde en antagelig person. Havde der været tale om et kloster som Æbelholt eller Sorø, havde man ledt efter en prior eller abbed. I Højby har man ikke et sådant oplagt udgangspunkt. Det naturlige første skridt er derfor at gennemgå samlingerne af middelalder-

Rekonstruktion af blykalken, ved arkitekt Holger Schmidt.

lige dokumenter for at prøve, om man herigennem kan finde en mand, der svarer til betingelserne, og som har haft forbindelse med Højby på den ene eller anden måde. Dog, intet af de efterladte dokumenter viser hen til en sådan person. Andre veje må prøves.

Heldigvis findes der i selve kirken endnu en mulighed. På ko-
rets nordvæg netop ud for det sted, hvor fundet af gravgodset er
gjort, ses et kalkmaleri forestillende en gejstlig person, der knæler
under et våbenskjold. Fremstillingen er tidligere behandlet, bl. a.
af Francis Beckett i Danmarks Kunst²⁾, hvor det løseligt dateres til
1370'erne. Da våbenskjoldet tilhører slægten Finkenow, er det na-
turligt at antage, at den afbildede person forestiller det medlem af
familien, der 1382 blev Norges ærkebiskop, Niels Jacobsen Fin-
kenow kaldet Rusere. At undersøge, hvad der vides om ham, må
derfor være det næste skridt i dette eftersporingsarbejde.

Først må det dog for fuldstændighedens skyld bemærkes, at hans
våbenskjold også findes i en anden kirke, Førsløv k., Øster Flakke-
bjerg Herred, hvor det yderligere er forsynet med hans ærkebi-
skoppelige attributter: bispestaven og Olavsøksen.

»Naar man ret overveier de Træk, der ere os bevarede . . . af
Erkebiskop Nikolaus's Færd, kan man umulig andet end i ham see
en uverdige Prælat og en for sin Provins fordervelig Metropolita-
tan,³⁾ . . .« Og senere: »Det bedste var, at hans Styrelse kun varede
kort.«⁴⁾ Dette er i en norsk kirkehistorie den konkluderende be-
dømmelse af den »prælat«, der fromt bedende er fremstillet i
Højby Kirke! Ikke helt den opfattelse, man havde ventet at møde.
Om hans embedsudøvelse hedder det sammesteds, at hans »hele
biskoppelige Forhold selv synes at have været en Uregelmæssig-
hed.«⁵⁾ Dette vækker unægtelig ens interesse, men det skal blive
endnu bedre! I en islandsk kirkehistorie hedder det således, at der
til ærkebispestolen i Trondhjem blev udnævnt en dansk lægmand,
laïsum . . . nationa danum.⁶⁾ At han heller ikke her er synderlig
populær, fremgår med al ønskelig tydelighed af skildringen af
hans virksomhed som den norske kirkes overhoved: han udførte
nemlig ikke en eneste kirkelig handling i hele sin embedsperiode,
»han siges ikke at have udført nogetsomhelst i sit embede, ikke at
have foretaget nogen vielse eller konfirmation eller nogen anden

Finkenows våben, derunder Finkenow selv knælende bag englen.

del af sin embedspligt.«⁷⁾ Og døde endelig som en ganske ubrugelig biskop, »forfalden til alt muligt og uden at kunne læse eller skrive.«⁸⁾ Mere ublidt kan en højtstående gejstlig person næppe skildres.

Det bemærkes, at forfatteren til den sidst citerede kirkehistorie skriver, at det siges, dicitur, at Finkenow ikke udførte nogen em-

bedshandling. Han har da også kun gengivet, og måske i nogen grad forstærket, hvad han selv har læst. Det er nemlig i endnu tidligere skrifter, man skal finde den hårde dom fremsat for første gang. Fra Islandske Annaler⁹⁾ stammer alle de fordømmende udsagn. Det er her, det for første gang berettes, at Finkenow var lægmand¹⁰⁾, at han blev ærkebiskop uden at få palliet fra paven¹¹⁾, og endelig at han døde uden at have passet sit embede på rette vis¹²⁾. Men det er også her, der for første gang gives et fingerpeg om, hvad der i hvert fald har været medvirkende til fordømmelsen af ham. For var han upopulær, da han døde, var han ikke mindre ildeset, da han tiltrådte embedet. Forhistorien synes nemlig at være denne: 1381 døde Trondhjems ærkebiskop. Kapitlet valgte derefter enstemmigt en nordmand, Hakon Ivarson, til hans efterfølger. Som det var skik, begav denne sig derpå til paven for at få overrakt palliet ved den pavelige stadfæstelse af hans udnævnelse. Han nåede imidlertid aldrig så langt, for i Tyskland fik han at vide, at en dansker allerede var blevet udnævnt af den danske krone.¹³⁾ Der kan vist ikke herske tvivl om, hvilke følelser kapitlet i Trondhjem har næret, da det erfarede, at dets egen bestemmelse var blevet forbigået i Danmark, ved at man dér havde udnævnt en i Norge sikkert ganske ukendt person til Norges højeste gejstlige embede.

Et endegyldigt billede af Niels Jacobsen Finkenow kan man ikke danne sig på grundlag af disse kilder. Flere af påstandene, der fremføres i de islandske annaler, er vitterligt ukorrekte, hvilket senere skal vises. Det er nødvendigt først at gennemgå det middelalderlige dokumentmateriale for herigennem at undersøge, hvor meget bund der er i de hårde anklager, og om de samtidig skulle sige noget om en eventuel forbindelse mellem ærkebiskoppen og Højby Kirke.

Slægten Finkenow, repræsenteret ved brødrene Niels Jacobsen F. og Peder Jacobsen F., antages at være kommet til Danmark under Valdemar Atterdag fra Tyskland¹⁴⁾. Først 1372 optræder Niels i diplomaterialet. Han er her medbesegler af et brev og har titlen kannik af Århus og Roskilde¹⁵⁾. Han er altså allerede 10 år før udnævnelsen til ærkebiskop af gejstlig stand. Som det senere skal

fremgå, har han næppe opholdt sig ved kapitlet, men blot nydt godt af indtægten fra kannikeembedet. Fra 1374 findes der igen et brev, her kaldes han kun kannik af Roskilde¹⁶). Det samme er tilfældet med et brev fra 1376, hvor han er medbesegler af et godsoverdragelsesdokument.¹⁷) Noget ejendommelig forekommer den næste oplysning, der findes om ham¹⁸). Det lader til, at han fra 1376 sammen med sin broder, Peder, en tid lang har bestyret de kongelige borge på Als. Hvad der ligger bag denne oplysning, vides ikke. Selve årstallet er da også usikkert. Sikkert er det imidlertid, at der gør sig en vis uoverensstemmelse gældende mellem en kanniks kirkelige sysler og en kongelig borgfogeds vel mere læge virken. At Niels stadig optræder som en kirkens mand — omend også med verdslige interesser — fremgår af et brev fra samme år, hvori kong Olav tilskøder ham to gårde og en mølle¹⁹). Brevet er i modsætning til de fleste godsoverdragelsesbreve fra denne tid medbeseglet af både drosten og marsken. I dette dokument nævnes Niels udtrykkeligt som *canonicus Roskildensis, clericus noster*. Som kannik også af Århus finder man igen Niels Jacobsen Finkenow i 1381. Dette år lader han sig indskrive ved Prager Universitetets juridiske fakultet²⁰). Her kaldes han endog kongens edsvorne rådgiver: *juratus consiliarius illustris principis Danorum, Slavorum, Gotorum et Norvegiæ regis*. At han næppe har været uden finansielle midler synes at fremgå af, at han er den dansker, der betaler det højeste indmeldelsesgebyr i denne periode. Om det har været kundskabstørst alene, der har drevet ham til dette universitet, derom kan der kun gættes. Desværre har man ikke andre oplysninger om hans studeren end blot dette, at han blev optaget ved universitetet. Det er dog næppe helt urimeligt at forestille sig, at han kan have foretaget dette skridt med henblik på en snarlig karriere. At hans tid ikke kun har været optaget af flittige studier, fremgår i hvert fald af, at han i december samme år køber en gård ved Roskilde²¹).

Imidlertid ændres nu hans tilværelse. I et brev af 8/11 1382 er hans titel: *Ærkebiskop af Nidaros ved Det apostolske Sædes og Guds nåde*. Heri tilskøder han Dronning Margrethe de besiddelser, han fik overdraget af Olav seks år tidligere. At tolke brevet som en

erkendelse fra Niels' side af, at hans virksomhed som den norske kirkes leder ikke ville tillade ham at interessere sig for godsforhold, synes desværre ikke at være det mest nærliggende. Den virkelige baggrund for tilbagegivelsen af godserne kan naturligvis ikke afgøres med sikkerhed. Men vigtigere end det apostolske Sædes og Guds nåde har det utvivlsomt været, at han også havde dronningens. Det er sikkert, at Margrethe har spillet en aktiv rolle ved besættelsen af den ledige stol i Trondhjem. Hun havde da også gode muligheder herfor. Finkenows udnævnelse fandt sted under det store skisma, hvor den katolske verden var opdelt i to: en ledet af paven i Rom, en anden af modpaven i Avignon. De rivaliserende paver havde god brug for støtte fra de verdslige fyrster, og når Margrethe valgte at følge romerpaven — på denne tid Urban VI — var det kun naturligt, at han også lyttede til hendes ønsker. Hun anerkendte hans skattepolitik i hendes riger, mod at han til gengæld lod hende få udstrakt myndighed over de kirkelige embeder. Det passer også udmærket i Margrethes kirkepolitik, at Norges vigtigste kirkelige post blev besat med en mand, der stod kongehuset nær. Som ærkebiskop ville han således nærmest komme til at fungere som kongelig embedsmand. I øvrigt er tilfældet Hakon Ivarson — Niels Finkenow ikke enestående. Samme år, 1382, udnævnte kapitlet i Vävjö kanniken Henrik Karlsson til biskop. Her gik det imidlertid som i Norge, det blev dronningens kandidat, der kom til at besætte embedet. Paven forkastede kapitlets valg og udnævnte i stedet en dansk gejstlig, Peder Jensen Lødehat, en trofast dronningens mand. Paven behøvede fyrstens støtte som dronningens paven.

Få er de spor, Finkenows virksomhed som ærkebiskop har sat sig i det arkivalske materiale fra Norge. Kun i eet brev, Olufs forordning fra 1384²³), optræder han som medbesøger. Bortset herfra kunne man virkelig tro, at han overhovedet ikke har virket i Norge. Mod denne påstand er der dog tre forhold, der må tages i betragtning. For det første gælder det, at en ærkebiskop ikke kan udøve sin myndighed uden for sit stift. Det kirkelige liv er faktisk afhængigt af hans tilstedeværelse. Nu kunne det tænkes, at Finkenows interesse for det kirkelige liv i Nidaros var begrænset,

men her spiller det tredje forhold ind, som man må have sig for øje, nemlig Dronning Margrethes interesser. Hun ville næppe udvirke hans udnævnelse, for så at finde sig i, at han opholdt sig uden for sit myndighedsområde. Endelig må man altid tage i betragtning, at det middelalderlige materiale er meget tilfældigt overleveret; det er overhovedet vanskeligheden ved at beskæftige sig med denne tid, at man ingen sikkerhed har for, at det efterladte materiale er repræsentativt. I 1300-tallet havde man desværre ikke afleveringspligt til et rigsarkiv med antikvarisk interesse. At slutte *e silentio*, fra en mangel på breve, kan være farligt. Dog indrømmes må det, at man først finder Finkenow igen 1386 — i Danmark. Ved mødet i Nyborg udsteder han sammen med kirkens øvrige ledere en række breve, de eneste breve, man kender fra hans side, der tager sigte på kirkelige forhold. Blandt disse breve, der alle handler om aflad i forbindelse med rejse til forskellige kirker, har kun et enkelt tilknytning til Holbæk amt, idet der her er tale om Undløse Kirke. Brevene, der er udstedt i de sidste dage af juli op til og med 1. august, er de sidste Niels Jacobsen Finkenow er medudsteder af²⁴).

Heldigvis forsvinder ærkebispens dog ikke hermed ud af dokumenterne. 8. september 1387 udstedes i Vordingborg et brev²⁵), der ikke er uden interesse for en undersøgelse af Finkenows liv. I dette brev kvitterer nemlig hans efterfølger i Trondhjem, Vinald, for modtagelsen af forgængerens efterladenskaber. Ejendele, som man må formode hørte Trondhjemkapitlet til. Det viser sig her, at Finkenow rejste ganske velforsynet til Danmark. Blandt de sager, der opregnes, finder man således kirkens store og mindre segl! Som tidligere nævnt var det ganske vist ikke tilladt at administrere sit stift på den måde, men det kunne tænkes, han har ment, at han — eventuelt med dronningen i ryggen — havde tilstrækkelig myndighed til for en kort tid at se bort fra de strenge krav. Der er ikke grundlag for at beskyldte ham for at have bortført kirkens kostbarheder, således som det tidligere er gjort. Om han blot er rejst til Danmark for at deltage i mødet i Nyborg, eller om han simpelt hen, som den norske kirkehistoriker påstår, igen er rejst til Danmark for at »tage sit stadige Ophold og fortære sine rigelige Ind-

komster«²⁶), er det ikke muligt at afgøre. I hvert fald har han medbragt bøger med kirkeregnskaber, og rimeligt nok nævnes en del andre kirkelige skrifter, bibler, decretaler osv. At en så fremtrædende mand også har haft et fornemt udstyr er kun at forvente, bægre, krus og fade af sølv, ja endog fem guldringe med ædle stene kan man gå med til. Men en smule undrende spørger man sig selv, hvad en ærkebiskop skal med en armbrøstvinde og et jagthorn! Straks at forestille sig en livsglad herre, der hellere hørte hornets klang end klerkenes messen, er vist at følge i den islandske kirkehistorikers spor, men sammenholdt med hvad man ellers ved om ham, er det næppe for meget at antage, at han også har haft interesser uden for det rent kirkelige område.

Det er selvsagt ikke gørligt på så spinkelt materiale at bedømme Niels Jacobsen Finkenow med sikkerhed. Klart er det imidlertid, at de norske og islandske beretninger skyder langt over målet. Påstanden om, at han var lægmand, er forkert. Palliet har han uden tvivl også fået, især når man tager Margrethes indflydelse ved pavehoffet i betragtning, og at han ikke skulle have udført nogen kirkelig handling lyder som nævnt ikke troligt. I hvert fald optrådte han på kirkens vegne i Nyborg 1386. At stemme med i det fordømmende kor, tillader materialet således ikke. At han på den anden side har været en vindskibelig herre er nok muligt. Hans gæsteoptræden som kommandant på Als og hans øvrige transaktioner med kongehuset bidrager til at betragte hans udnævnelse til ærkebiskop som en politisk udnævnelse. Dette kan da også til en vis grad forklare den hårde medfart, han har fået i de tidligere citerede kilder. Hvad kapitlet i Nidaros end har haft at udsætte på hans embedsudøvelse, er det sikkert også blevet grebet af retfærdig norsk harme over at blive forbigået ved et dronningebud fra Danmark.

Det spørgsmål, der til sidst skulle afgøres, nemlig Finkenows forbindelse med Højby Kirke, er desværre ikke hermed endeligt besvaret. Intetsteds i kilderne tales herom. Hans godsinteresser har ikke ligget i Ods Herred, så vidt man da kan skønne af det eksisterende materiale. Fire forhold står dog fast: På korets væg findes fra anden halvdel af 1300-tallet en malet fremstilling af en gejst-

lig person, der må antages at forestille Niels Jacobsen Finkenow. 1386 dør denne i Danmark som en i Norge ilde anskreven ærkebiskop. Da hans efterladenskaber endnu 1387 befinder sig i Danmark, må det antages, at han også ligger begravet her. I korets gulv — netop ved kalkmaleriet — er der nu fundet et stykke kostbart tøj og en gravkalk med disk; gravgods, der viser, at der her i anden halvdel af 1300-tallet er blevet bisat en gejstlig person af meget høj rang.

Dette beviser naturligvis ikke med matematisk sikkerhed, at ærkebispem har fundet sit sidste hvilested i Højby Kirke. På den anden side er det fristende at betragte det fremkomne materiale som et vægtigt indicium for, at knoglen, tøjstykkerne og de søndrede blystumper er resterne af den grav, der har rummet den af eftertiden så hårdt fordømte ærkebiskop: Niels Jacobsen Finkenow kaldet Rusere.

NOTER

- 1) Om gravkalk se M. Mackeprang: Vore ældste Alterkalk. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1906 pp. 75. Heri ikke medtaget Æbelholt-kalken.
- 2) Francis Beckett: Danmarks Kunst II p. 319. København 1926.
- 3) R. Keyser: Den norske Kirkes Historie under Katholicismen II p 405. Christiania 1858.
- 4) smsts. p. 405.
- 5) smsts. p. 405.
- 6) Finnur Johnsen: Historia Ecclesiastica Islandiae I p. 454. København 1772.
- 7) smsts. p. 454: »nulla prorsus re in officio gesta, nam nec ordinationem nec confirmationem, nec ullam aliam officii partem peregrisse dicitur.«
- 8) smsts. p. 454: »utpote omnino inductus et literas ignorans.«
- 9) Islandske Annaler ed. G. Storm. Kristiania 1888.
- 10) Isl. Ann. p. 413.
- 11) smsts. p. 365.
- 12) smsts. p. 283 og 414.
- 13) smsts. p. 413.
- 14) Bricka: Dansk Biografisk Lexikon.
- 15) Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediaevalis no. 2965.
- 16) smsts. no. 3010.
- 17) smsts. no. 3090.

- 18) Suhm: Historie af Danmark XIV p. 11. København 1828.
- 19) Repertorium no. 3096.
- 20) L. Daae: Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter p. 5. Christiania 1885.
- 21) Repertorium no. 3306.
- 22) Regesta diplomatica historiae Danicae no. 2751.
- 23) Suhm: XIV pp. 533-35.
- 24) Til disse breve, der alle er afladsbreve, findes henvisninger i Repertorium no. 3534, 3537-41, 3543-44.
- 25) Diplomatarium Norvegicum I no. 508.
- 26) Keyser II p. 405.

KNABSTRUP OG DETS EJERE

Af Oberst C. D. O. LUNN, Knabstrup

Kapitel III fortsat. Tiden 1685—1745

Vi er nu naaet til et Tidspunkt, da der Landet over blev udført et Stykke Arbejde, der skulde faa Betydning for dansk Landbrug helt frem til 1844. Det var den ny Matrikulering. Forarbejderne til denne skete i Frederik Parsbergs Tid.

Den hidtil gældende Matrikel var af Aargang 1662 eller 1664; men den 16. April udsendtes en kongelig Befaling angaaende Opmaaling m. v. til en Ny-Matrikulering, hvori det siges, at »Vi ville .. at det paagældende Arbejde udføres saaledes .. som I det for Os agter at ansvare og være bekendt, saa fremt I ej ville anses for Meenedere og forfaldne til Vores Unaade«.

Dest var den enevældige Konge, der befalede.

Det bestemtes, at Begrebet »1 Tønde Hartkorn« skulde betyde, at n. n. Tdr. Land af n. n. Godhed og besaaet med n. n. Kornsort skønnedes at kunne give 1 Tønde »hardt Korn« (Rug eller Byg) i Landgilde.

Jorden deltes i 4 Klasser efter Godhed saaledes:

1. God eller middel til Byg, Rug eller Ærter: 2 Tdr. Land — 1 Td. Hartkorn.
2. Daarlig, men dog tjenlig: 3 Tdr. Land — 1 Td. Hartkorn.
3. God Havrejord: 4 Tdr. Land — 1 Td. Hartkorn.
4. Middel og daarlig: 6 Tdr. Land — 1 Td. Hartkorn.

For Enge og anden Græs jord gjaldt Reglen:

Godt Hø: 24 Læs regnedes for 1 Td. Hartkorn.

Mosehø: 48 Læs regnedes for 1 Td. Hartkorn.

For Skovskyld gjaldt:

32 Svins Olden 1 Td. Hartkorn.

24 Høveders Græsning 1 Td. Hartkorn.

Hensyn skulde tages til, hvor ofte et Stykke Land blev besaaet. Hvis f. Eks. 12 Tdr. Land kun besaaedes hvert 6. Aar, regnedes det som 2 Tdr. Land, der besaaedes hvert Aar, og saa sattes det i Hartkorn efter Jordens Godhed som ovenfor omtalt.

Den paagældende Opmaaling og Vurdering stod paa i Tiden 1682—88. Knabstrup blev i de paagældende Regnskaber og Skemaer opført med 44,28 Tdr. Hartkorn og med 155,2 Tdr. Land dyrket Jord, hvilket giver 3,5 Tdr. Land pr. Td. Hartkorn, altsaa beliggende midt mellem Klasse 2 og 3.

Samme Skemaer har Kongsdal 38,70 Td. Hartkorn, 122,1 Td. Land, 3,4 Td. Ld. pr. Td. Hartkorn. Torbenfeld 75,15 Td. Hartkorn, 215,9 Td. Land, 2,87 Td. L. pr. Td. Hartkorn.

Knabstrup var altsaa den vanskeligste at have med at gøre. Bonderup By, der meget snart derefter blev inddraget under Knabstrup, havde 4 Gaarde med ialt 35,44 Td. Hartkorn og 146,3 Tdr. Land dyrket Jord. Knabstrup med Bonderup altsaa 19,72 Td. Hartkorn og 301,5 Td. Land dyrket Jord.

Et saa omfattende Arbejde maatte naturligvis koste mange Penge. Der blev derfor paalignet en Matrikelskat paa 2 Mk. pr. Td. Hartkorn, beregnet efter Matriklen af 7664.

Det var i øvrigt ganske interessant i Skemaerne at lægge Mærke til Herregaardenes Tilliggende af dyrket Jord. Af 30 vilkaarligt valgte Gaarde havde den langt overvejende Del et Tilliggende paa omkring 150—160 Tdr. Land. Kun 10 havde over 200 Tdr. Land. Af disse 10 tilhørte de 6 Kronen eller havde for nylig tilhørt Kronen. 2 andre var gammelt Peder Oxe-Gods. Højest Tal af dem alle (30) havde Gisselfeld med 936,3 Tdr. Land.

I de i Forbindelse med Matrikuleringen førte »Markbøger«, der findes i Rigsarkivet, og hvori der gøres Rede for Opmaalings Enkeltheder, angives ogsaa de enkelte Landsbyers og Gaar-

des Inddeling i Vange og Marklodder og for Herregaardens Vedkommende en kort Beskrivelse af Ejendommen. For Knabstrups Vedkommende lyder denne saaledes (idet Nutids Stavemaade af Ordene er anvendt):

»Knabstrup Hovedgaard ligger paa en temmelig god og belejlig Sted udi en Lund, og haver foruden sine trende Vange nogen Jord udi en Æbelhave, saavel som udi Tuse Herred ved Dyrehaven trende Enge, nemlig Nøkkentved Eng, Been Slette og Aakrogen, som henhører under bemeldte Gaard, haver og sine Skove, saasom følger nemlig Hestehave, Helvedes Skov, Abelhaven, Dyrhaven og Enemærket. Herforuden findes en liden Sø ved Gaarden, udi Overdrevet 2 smaa Fiskeparker, udi Helvedes Skoven liden Park, kaldet Munkestue Parken, udi Grønnebjerg Vangen findes 3 smaa Parker, i bemeldte Vang ligger en Sø, kaldet Knabstrup Sø, som ligger Halvparten til Frydendal og Halvparten til bemeldte Knabstrup. Udi Gallevangen findes 1 Park. Det hvis som forskrevet er henhører til bemeldte Knabstrup og under dets Herlighed.«

Derefter fortæller Markbogen, at: »Knabstrup Hovedgaard haver trende Vange, nemlig Grønnebjerg Vangen, Helfuedis Vangen og Gallevangen«.

Hver af dem er delt op i en Mængde navngivne Lodder, hvis Navne dog for største Delen nu er glemt. Nogle kan imidlertid stedfæstes; saaledes maa »Hestehavebakken« være en Bakke ved »Hestehaven« (nuværende Katrinelund), altsaa den Bakke, som vi nu kalder »Bagerste Rejsbjerg«. Af Grønnebjergvangen maa indeholde Grønnebjerg er jo en Selvfølge.

»De Stykker ved Overdrevsenden« af Grønnebjergvangen maa være noget af den nuværende Kighøj Mark.

»Helvedes Vangen« maa naturligt søges ved Helvedes Skov. Det tilføjes, at det i Aar er Bygvangen. »Helvedes Bagovn« maa formodentlig være det, vi nu kalder Bagerovnen tæt ved Skovfogedhuset. Navnene »Stensbjerg« og »Gerts Holm« eksisterer endnu.

I Gallevangen findes bl. a. »Reesbær Aas«. Det Navn er ogsaa let nok at tyde. Det tilføjes, at den bestaar af mere Ler end Muld, at den er middelmaadig til Avl af Byg, og at den hviler hvert 3. Aar. Det synes som om den paagældende Landinspektør ikke har lagt Mærke til, at der ogsaa findes en Del Sten i den Mark.

I Overensstemmelse med den daværende Dyrkningsmaade tilføjes det, at Grønnebjergvangen kun var besaaet med Rug og Helvedesvangen med Byg, medens Gallevangen hvilede, d. v. s., at der fik Lov at gro, hvad der havde Lyst.

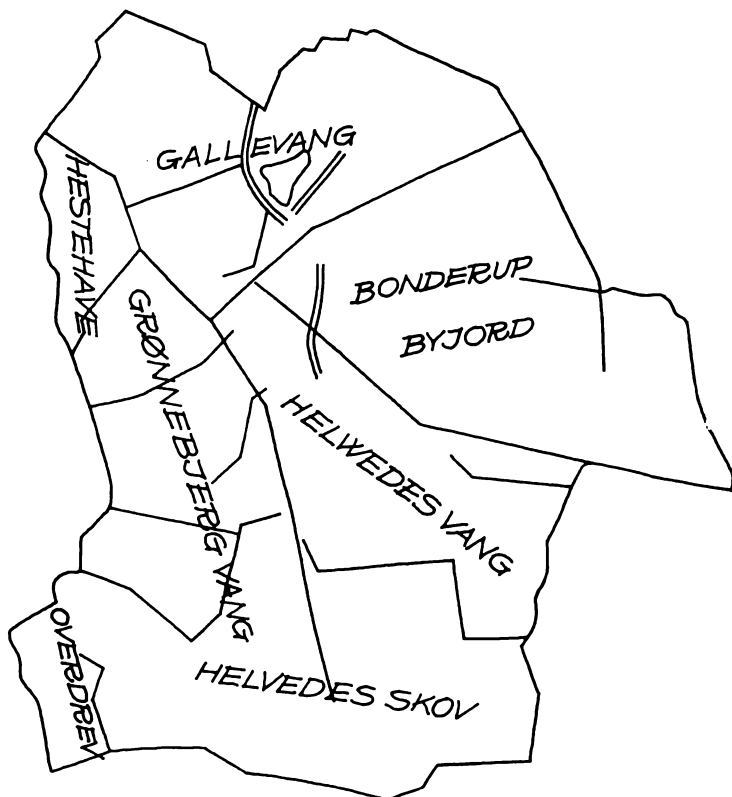
Paa Grundlag af de Oplysninger, man kan faa af foranstaaende, sammenholdt med at en Del af Knabstrups Bygninger stod paa Bonderup Bys Jord, har jeg paa hosstaaende Tegning (til Orientering over Generalstabens Kort i 1 : 20.000) forsøgt at indtegne Grænserne for de tre Vange og for Bonderups Byjord.

Bonderup Byjord har ogsaa været opdelt i tre Vange, der atter har været opdelt i Lodder med hver sit Navn. Dette har jeg opgivet at finde Rede i; thi et Navn som f. Eks. »Bøllepose Aas« kunde med lige Ret hæftes paa mange Steder. Det samme kunde være Tilfældet med mange andre Navne, saasom »Sure Mosebanken«, »Sure Grav Aas«, »Kildeagre Aas«, »Aasbanke Aas« m. fl. Navne, der i sig selv er forstaaelige nok, men som ikke siger det mindste om, hvor i det omhandlede Terræn de ligger. Derimod stiller jeg mig uforstaaende overfor, hvorledes man i Resterne af en øde, forladt og nedfalden Landsby paa 4 fattige Bøndergaarde har kunnet finde noget, der med et Gran af Rimelighed har kunnet bære Navnene »Vinkælder Vang« og »Vinkælder Aas«. Men Navnene staar tydeligt at læse i den paagældende Markbog.

Men saa er der Navnet »Møllevangen«. Der maa vel altsaa have været en Mølle et eller andet Sted. Det eneste Sted en saadan med Rimelighed kan have ligget, er ved den nordre Ende af Bavneseen ved den Dæmning, der stemmer Søen op. Forholdene her og ved Knabstrup Mølle (ved Katrinelund) er meget nær ens: En Dæmning er bygget, og dermed er dannet en Mølledam.

Forøvrigt fandt man lidt S. f. nævnte Dæmning og ved Søens østre Bred, da man i 1930'erne gravede efter et eller andet, en

Kortskitse

Stenrække, der førte fra tørt Land ud i Søen; den var øjensynligt sat af Menneskehaand.

I Følge samme Matrikulering havde Knabstrup 44,28 Tønder Hartkorn og 155,2 Tønder Land dyrket Jord. Bonderup By bestod af 4 Gaarde med tilsammen 35,44 Tdr. Hartkorn og 146,3 Tdr. Land dyrket Jord. Dette bliver alt i alt c. 300 Tdr. Land dyrket Jord, hvor imellem der var en hel Del vaade og sure Huller og andet, som man den Gang ikke dyrkede. Da man nu om Dage regner med at have c. 500 Tdr. Land dyrkbar Jord (heri medregnet Teglværket), maa man altsaa den Gang have regnet med at have

200 Tdr. Land udyrket Land spredt mellem det dyrkede. Det har ikke været let at klare. Men sikken en Jagt, der maa have været!

Slægten Vietlinghof³⁵) stammer fra Gaarden af samme Navn ved Ruhr i Westphalen. Her fra er nogle af dens Medlemmer udvandrede til Letland (Lifland), hvorfra de kom i Forbindelse med Sverige-Danmark.

Slægtsnavnet forekommer stavet paa forskellig Maade i de gamle Dokumenter (Vietinghof, Wittinghoff, Viettinghoff). Førstnævnte Stavemaade er antaget af D. A. A.

Friederich von Vietinghof er født i Autz i Kurland 21. Dec. 1624. Han kom over Sverige til Danmark, hvor han kom ind i Hoftjeneste og Militærtjeneste. Han blev i 1660 udnævnt til Kammerherre og Landdrost i Pinneberg. Han maa have gjort sig fordelagtigt bemærket, thi i 1663 fik han Gods i Mors Nørre Herred som Gave af Kongen. I 1671 fik han Skøde paa Eskebjerg³⁶) (Bjærge Herred, Fyn), som han i 1680 fik ophøjet til Baroni under Navnet Scheelenborg. Samme Aar fulgte han Prinsesse Urike Eleonora til Sverrig til Formæling med Kong Karl XI og blev som hendes Overhofmester til 1684. Som ovenfor omtalt købte han i 1685 Knabstrup og desuden Holbæk Ladegaard, og endelig i 1687 købte han Birkholm (Løvenborg).

Det var saaledes en anselig Mængde Jordegods, han samlede sig sammen; men det var ikke alt i lige god Forfatning efter de haarde Nedgangstider. Knabstrups Forhold er omtalt ovenfor og skal behandles yderligere i det følgende. Ejeren af Holbæk Ladegaard³⁷) Laurits Putbus havde set sig nødsaget til at sælge med Tab paa Grund af Uenighed med Holbæks Borgere. Bag hans Salg af Birkholm stod økonomiske Grunde.

Friedrich von Vietinghof var gift med Eleonore Marie Sested, Datter af Cai Alexandersen Sested til Mönch Neverstorf og Anna von Ahlefeld, født i Mecklenburg 1630. Hun havde i Aarene 1660—62 været Kammerjomfru hos Dronning Sofie Amalie. Herfra stammer vel et personligt Bekendtskab til Majestæterne. Hun havde en svag Slægtsforbindelse³⁸) med Knabstrups tidligere Ejer,

idet hun var Kvartkusine til Jørgen Parsberg. Om dette har spillet nogen Rolle ved Købet vides ikke.

Det er foran Side 70 omtalt, at det ny Knabstrup var bygget delvis paa Jord, der ikke tilhørte Knabstrups Ejere, men hørte under Landsbyen Bonderup.

Baron Vietinghof har aabenbart været et Ordensmenneske, thi han begyndte nogenlunde straks at forsøge at faa Orden paa denne Sag.

Han maa tidligt paa Aaret 1687 eller sent i 1686 have indsendt en Ansøgning³⁹⁾ til Kongen om at maatte faa 2 øde Gaarde i Bonderup forærende, thi en saadan Ansøgning har været til Udtalelse i Kammerkollegiet, der den 2. April 1687 har udtalt sig i Sagen. Det drejer sig om 2 Gaarde paa ialt 25 Td., 4 Sk. Hartkorn efter gammel Matrikel, 31 Td., 3 Sk. efter ny Matrikel. Den ene Gaard er Kongens øde Gods, den anden er tildømt Gods. Kongen har før forundt andre Sædegaardsfrihed mod en Betaling af 30 Rd. pr. Td. Desuden skyldte Gaardene en Del i Skat. Dette henstilledes til Kongens Resolution. Denne forelaa allerede 14 Dage efter. Den gik ud paa, at Baron Vietinghof til Birkholm med Hustru og Børn maa have de 2 Gaarde som Ejendom fri for Skatterestancer og maa lægge dem under Knabstrup Herregaardstakst imod at indbetale 940 Rd. til Rentekammeret.

Da Baronessen er omtalt i denne kongelige Resolution, maa det vel være denne Sag, min Bedstefader hentyder til, naar han i sin Knabstrup-Historie⁴⁰⁾ omtaler, at Baronessen ved et privat Brev til Kongen havde forsøgt at gøre sin Indflydelse gældende for at opnaa at faa Bonderup-Gaardene som Ejendom. Desværre er Baronessens Brev gaaet tabt. Det kunde have været interessant at se, hvad det indeholdt.

Der manglede imidlertid endnu lidt, idet Oberst til Hest Mathias Numsen den 16. August 1687 havde faaet Jus Patronaus⁴¹⁾ for Nr. Jernløse, Sdr. Jernløse og Søstrup Kirker med Kirkens Andel i Korntiende i de paagældende Sogne, for Sdr. Jernløses Vedkommende »i Lle Knabstrup en liden Gaard, som Sognepræsten i Roskilde har Herligheden af, 1 Jord i Bonderup Mark, 1 Jord paa Sibberup Mark«.

Der maa være ført nogle Forhandlinger herom, thi den 26. Februar 1690 foreligger i Arkivet Oberst Numsens Forskrivning til Baron Vietinghof samt Kvittering for, at Sdr. Jernløse Kirke-tiende af Bonderup Bymark er henlagt under Knabstrup⁴²). Baron Vietinghof har derfor »fornøjeligen contentert og betalt i rede Penge Et hundrede och Trej Rixdaler 24¹/₂ Sk.«.

Der er ikke nævnt noget om »Jus Patronaus«.

Da denne Sag var halet vel i Land, tog Baron Vietinghof næste Skridt imod at inddrage Bonderup helt.

Den 20. Februar 1689 indgav han en Ansøgning⁴³) til Kongen. Han beskriver heri Landsbyen Bonderup som havende været øde i over 50 Aar. Der er hverken svaret Skat eller Landgilde, og ingen vil hverken bygge eller bo der; men Jorden kan da bruges, hvis den lægges ind under Knabstrup. Han ansøger derfor om at maatte lægge det hele ind under Knabstrup med lige Frihed som Herregarden selv og tilbyder til Gengæld 2 til Rytterhold egnede Gaarde paa Fyn.

Sagen gik til Udtalelse i Rentekammeret, der ikke fandt, at Handelen var god nok set fra Kongens Side. Saa fremsendte Baronen en ny Ansøgning⁴⁴) med et bedre Tilbud den 20. April 1689, og det blev antaget, efter at der aabenbart har været sjakret lidt om de tilbudte Gaarde. Nu blev endelig Bonderup By helt og holdent nedlagt og inddraget under Hovedgaarden, imod at Kongen fik 6 Gaarde med ialt 36 Td., 4 S., 3 Fd. Hartkorn efter ny Matrikel, alle Gaarde vel besatte og fri for Restancer*).

I Aaret 1690 blussede Striden med Naboen Torbenfeld op igen. Denne Gang blev der anlagt Sag fra Knabstrups Side, fordi Ejeren af Torbenfeld, Oberst Ranzau havde ladet grave en Grøft, der

---

*) Kongen har aabenbart — alt taget i Betragtning — gjort en god Handel, thi Bonderup By er i den ny Matrikel opført med 4 Gaarde med tilsammen 146,3 Tdr. Land dyrket Jord, vurderet til 35,44 Tdr. Hartkorn, for hvilke Kongen — dels i Penge, dels i Jord — har faaet 67 Tdr. Hartkorn.

tog det Vand, der ellers havde løbet til Knabstrup Sø og førte det til Torbenfeld.

Der blev afholdt Forhør⁴⁵⁾ i Sagen baade ved Torbenfeld Birk og ved Birkholm Birk, den 22. Sept. og 29. Oktober.

Ved det første Forhør mødte 1 Mand fra Simenfeld, 1 fra Bakkerup Mark, 1 fra Torbenfeld, 2 fra Syvendekøb, 2 fra Bondebo, 1 fra Skamstrup og 1 fra Bregnebjerg.

For Knabstrup var mødt Seigneur Johan Adolph, der spurgte, om den omhandlede Grøft havde været der i Mands Minde.

Et Vidne vedgik at have været med til at oprense en gammel Grøft i Oren fra Bolbjerg Sø til Knabstrup Overdrev i alt 120 Gange, en Maalestok paa 4 Alen, altsaa 480 Alen lang. Men da Seigneur Adolph spurgte, om ikke samme Grøft var gravet og op kastet af ny fra Sandvadet til Bregnebjerg Vang, svarede Vidnet, at samme Grøft var af ny opkastet og var tilforn ingen Grøft paa samme Sted. Adspurgt om han ikke vidste, at Afløbet fra Engmosen var løbet til Knabstrup Sø, svarede Vidnet, at det vidste han intet om.

Nogle Vidner sagde, at de kunde vidne, naar de kom paa Aastedet.

Nogle mente, at den Grøft, som Oberst Ranzau havde ladet oprense, havde været der i 26 Aar, men at de ikke kunde mindes, at noget Løb eller rindende Vand havde ført til Knabstrup Sø.

— Det synes ganske mærkeligt, at ingen har husket paa, at et Oldingetog den 20. Februar 1647, altsaa for kun 43 Aar siden, har sat Grænsepæle i det Vandløb, der løb fra Engmosen til Knabstrup Sø.

Nogle fortalte, at salig højædle Manderup Brahe havde pretenderet at ville have det halve af Landgildet af Vendet Mølle, fordi han fra sin Del af Knabstrup Sø leverede det halve af Vandet til Møllen, og at han havde Ret til 3 Høveders Græsning i Knabstrup Overdrev, fordi Gærdet stod helt paa Torbenfelds Grund. Hertil svarede Seigneur Adolph, at han havde hørt om disse Ting, men at Vendet Mølle tilhørte Knabstrup og vedkom ikke sal. Hr. Manderup Brahe.

Andre fortalte, at salig Fru Birgitte Trolle, Hr. Manderup

Brahes vilde have haft Aalekister ved en Dæmning, hvor Vandet havde sit Udløb i Knabstrup Sø ved Dronningehalen, men Vidnet vidste ikke, hvilken Udgang den Sag havde faaet, formedelst at Kongen (Fr. III) fik Gaarden.

Endelig var der nogle, der fortalte, at den ny Grøft var gravet paa Torbenfelds egen Grund, men den var saa dyb, at Vandet løb til Boldsbjerg Sø — Torbenfeld Sø — i Stedet for at løbe til Knabstrup Sø.

Ved Birkholm Birketing blev d. 28. Oktober udmeldt 8 Mand⁶⁴), der d. 22. November Kl. 10 skulde møde paa Aastedet for at kende og forfare, om Vandet havde sit sædvanlige Løb og Fald til Knabstrup Sø. Det var 2 Mænd fra Tornved, 3 fra Mørkøv og 3 fra Jyderup.

De mødte paa Tid og Sted og har baade aflagt Ed og har synet og forfaret og leveret en skriftlig Beretning, der findes i Arkivet; men den er saa medtaget af Tidens Tand samt Mug, Bogorme og andet, at meget er ulæseligt og noget mangler helt. Jeg faar dog saa meget ud af det, der er levnet, at de 8 Mand var enige om, at Vandet oprindeligt havde sit Løb fra Engmosen til Knabstrup Sø, men da en Del af Engmosen ligger paa Torbenfelds Grund og da Oberst Ranzau kun har gravet paa egen Grund, og da Knabstrup intet har gjort for at holde paa sin Del af Vandet, er der intet at gøre ved Sagen andet end at lade Vandet løbe,

Havde bare Dronning Margrethe (Danske) ladet det inddragne Gods ordentligt afgrænse i Aaret 1400, saa var man i senere Tider sluppet for alt det »Irring og Klammer«.

Naar man skal danne sig et Indtryk af den hele Sag, kan det straks slaas fast, at der er gravet saaledes, at en større Mængde Vand er bragt til at løbe i vestlig Retning mod Bolsbjerg Sø — Torbenfeld — i Stedet for i nordlig Retning mod Knabstrup Sø.

Ved Bedømmelse af, hvorledes dette har kunnet ske, og ad hvilke Grøfter, kunstige og naturlige, støder man paa Vanskeligheden ved at stedfæste de nævnte Stednavne. Nogen Hjælp hertil har jeg faaet af nogle gamle, stedkendte Folk.

Engmosen er det Mosedrag, der ligger i den sydlige Ende af det, der før hed Knabstrup Overdrev, men nu ligger til Torbenfeld.

Bregnebjerg Vang er det lave Land, der staar i Forbindelse med Engmosen ved det nordvestlige Affald af den Bakkeknude, der hedder Bregnebjerg.

Bolsbjerg Sø er det lave Land, der ligger i Vinklen mellem Vejen Torbenfeld—Kagerup og Vejen, der fra denne gaar mod Nord langs Skovens Ø.-Side til Halehuset, og Ø. for sidstnævnte Vej*).

Sandvadet er der ingen, der har villet kendes ved. Da det maa betyde et sandet Vadested paa en i øvrigt befærdet Vej, maa det formodentlig være omtrent, hvor Vejen Torbenfeld—Kagerup gaar over Lavningen mellem Bakkerne Godbjerg og Bregnebjerg. Det kunde saa være Vadested over det Vand, der maa danne Afløb fra den store Gryde mellem Bakkerne Godbjerg, Bregnebjerg og Simenfeld Bakke.

Denne Gryde maa have kunnet samle Vand indenfor 62,5 m-Kurven (Generalstabens Kort: 1 : 20.000).

Bolbjerg Sø ligger indenfor 45 m-Kurven, Engmosen indenfor 50 m-Kurven og Knabstrup Sø indenfor 42,5 m-Kurven.

Afstanden Sandvadet—Engmosen er c. 300 m, Sandvadet—Bolbjerg Sø c. 500 m, Engmosen—Bolbjerg Sø c. 600 m, Engmosen—Knabstrup Sø c. 1000 m.

Ser man paa disse Tal, og ser man paa Terrænet, kan man meget let gøre sig klart, at det ikke er et uoverkommeligt Arbejde at grave en Grøft, der tager Vandet fra nævnte Gryde og fra Engmosen og leder det gennem Bolbjerg Sø og videre ad Torbenfeld til.

Det paagældende Stykke Land har været under Dyrkning gennem saa mange Aar og har — i hvert Fald delvis — været bevokset med Skov, saa man ikke nu kan faa et nøjagtigt Billede af, hvor de paagældende Grøfter har været.

*) Det hedder sig i øvrigt, at denne Vej skal holdes aaben, fordi det er ad denne, at de Ulkestrup Bønder, der gjorde Hoveri paa Knabstrup, skulde have Forbindelse med Hovedgaarden.

Hvor nu end disse Grøfter har gaaet, og enten de nu er ganske ny, eller det er gamle Grøfter, der er gravet dybere, saa fremgaar det dog af hele Sagen, at Knabstrup Sø er løbet tom og tør, og Knabstrup Mølle er gaaet i staa. Vendet Mølle synes nu at være et ganske godt Foretagende.

Hermed er saa den Grænsestrid endt, som Peder Oxe begyndte i 1546, og saa tror jeg, man maa sige, at Knabstrup har tabt, fordi for mange Ejere ikke til Stadighed var paa Stedet, og fordi man ikke til Stadighed hævdede sin Ret.

Nu kunde det være interessant, om Arkæologerne gik hen og fandt Resterne af »Thyggemark« et eller andet Sted i Nærheden af Huset »Jettesminde«. Hvor interessant et saadant Fund vilde være, fik det dog nok ikke den gamle Grænsestrid til at blusse op igen. Der er gaaet for lang Tid.

Baron Vietinghof døde i København den 7. Maj 1691. Han blev, ligesom senere ogsaa Baronessen, begravet i St. Knuds Kirke i Odense. Et pragtfuldt Marmorrelief viser Billedet af en Mand med et fast og bestemt, men ikke ubehageligt Ansigt, og en Dame med en meget hovmodig Mine.

Efter sin Mands Død har Baronesse Vietinghof fortsat at handle med Bøndergods⁴⁷). Brigader Ranzaus Regiment havde en Gaard i Dramstrup, som hun gerne vilde have mod at give en Gaard i Engelstrup i Grevinge Sogn, Odsherred. Handelen gik i Orden den 21. Marts 1695; men den fulgtes en Maanedes Tid efter af en Regning paa 17 Rdl., 18 Sk., som hun var blevet skyldig ved Mageskiftet.

Ranzaus Regiment hed ogsaa »Dronningens Livregiment til Hest«; det gik 1670 op i det, der senere blev til 4. Dragonregiment. Dette anvendtes Tid efter anden til at laane ud til fremmede Fyrster; saaledes var det i 1692 laant ud til den tyske Kejser, der anvendte det i 6 Aar imod Tyrkerne og Ungarerne.

Den 16. Februar 1697 købte Baronesse Vietinghof af Fru Armgaard v. Badenaupt, Enke efter Christoffer Gabel, en Del Bøndergods⁴⁹) i Sdr. Jernløse By, nemlig 6 Bøndergaarde og 1 Hus

og Kallehave Mølle, hvilket i alt beløb sig til 47 Tdr., 6 Fdk., 7 Album Hartkorn. Som Eksempel paa, hvad en Gaard skulde svare i Landgilde, skal nævnes: 5 Td. 7 Skp., 2 Fdk. Byg, 6 Td. 1 Skp., 2 Fdk. Rug, 4 Td. 1 Skp. Havre, 12 Sk. Penge, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 1 Fodernød.

Den 10. Juli 1695 købtes yderligere en øde Gaard i Dramstrup, der i Landgilde var ansat til 10 Sk. Rug og 10 Sk. Byg.

De nævnte Jernløse-Gaarde var en Del af det Gods, som Jacob Blaafod og hans Kone først i 1300-Tallet gav til St. Clara Kloster i Roskilde som Medgift med deres Datter Margrethe.

Dette Gods blev ved Reformationen inddraget under Kronen, men Kong Frederik II overdrog det ved Skøde af 13. December 1572 til sin Sekretær, Sebastian Schwendi⁵⁰, dog med den Bestemmelse, at Godset, hvis Schwendi ingen Livsarvinger fik, skulde falde tilbage under Kronen. Schwendi fik imidlertid en Søn, Anders, hvis Datter Margrethe medbragte Godset i sit Ægteskab i 1684 med Toldskriver i Helsingør Niels Henriksen Rosenvinge. Det er deres Vaabenskjold, der findes paa de forreste Stolestader i Sdr. Jernløse Kirke

Efter Rosenvinges Død giftede Fru Margrethe sig med den fra Leonora Kristine Ulfelds Historie kendte Dr. Otto Sperling. De har boet paa Jernløsegaarden en Del af Tiden 1630—1650 og har i Tidens Løb været Omgangsvener med Parsbergs paa Vognserup.

Dr. Sperling omtales af en daværende Præst i Sdr. Jernløse som en meget godgørende og hjælpsom Læge, der med Omhu tog sig af fattige og syge. Han var en ivrig Landmand, der gav Bønderne Undervisning i Havedyrkning, Humleavl m. m. m., hvorved han paa mange Maader gjorde sig afholdt og fortjent.

Ulfelds Fald trak Sperling med sig. Han selv flygtede til Hamborg, og Jernløsegaarden blev atter inddraget under Kronen, men blev i 1669 af Kongen givet til Generaladjutant Christoffer Hagedorn, hvis Fortjeneste bestod i, at han i 1664 ved falske Løfter fik lokket Sperling over paa dansk Grund og fik ham arresteret og bragt til Blaataarn i København. Hagedorns Betaling for denne ufine Streg beløb sig til 180 Tdr. Hartkorn.

Nogen væsentlig Velsignelse har der nok ikke været ved denne Betaling, thi han maatte snart ansøge Kongen om Tilladelse til at sælge af Godset for at dække Gæld. Saaledes kom en Del til Christoffer Gabel, og at hans Enke blev det holgt til Baronesse Vietinghof.

Jernløsegaarden blev i Tidens Løb udstykket til Bøndergaarde, og Hovedgaarden blev revet ned og forsvandt. Den blev genfundet, da en Fæstegaard var brændt i 1837 og Brandtomten blev ryddet. Først i de seneste Aar er Jernløsegaarden blevet nøjere undersøgt, men en skriftlig Beretning herom er ikke kommet endnu.

Ægteparret Vietinghof havde kun et Barn, Datteren Sofie Charlotte, der var født omkring 1665. Hun blev 1686 gift med Oberst af Rytteriet Schack Brockdorff, der var hendes Fætter paa mødrene Side.

De Brockdorff'er⁵¹⁾ er en meget gammel, holstensk Slægt.

Schack Brockdorff var Søn af holsten-gottorpsk Oberst Henrik Brockdorff og Mette Rumahr. Han blev født 1652. Det vides ikke, hvornaar han er traadt ind i Hæren⁵²⁾, men den 1. Novbr. 1681 var han Oberstløjtnant og Chef for 2. jyske Rytterregiment. Han gjorde Tjeneste ved forskellige Rytterregimenter og blev Chef for fynske Rytterregiment i 1692, hvilket maaske kan sættes i Forbindelse med, at han ved sin Svigerfaders Død i 1691 blev Friherre til Scheelenborg. Han blev Brigader 1701 og fik Afsked med Generalløjtnants Karakter 1711. Han døde den 7. Oktober 1730.

Som Chef for fynske Rytterregiment⁵³⁾ deltog Brockdorff i April 1700 i det lille Felttog i Holsten, men da dette afgjordes ved Fodfolk og Artilleri, kom Rytteriet ikke til at spille nogen Rolle.

Han deltog som Brigadegeneral i Vinterfelttoget i Skaane 1709—10, men han hørte til de mindre duelige Førere.

Hans Svoger, Overgeneralen, Greve Christian Ditlev Reventlow, maatte paa Grund af Gigtfeber nedlægge Kommandoen den 27. Februar 1710, men skrev fra sit Sygeleje til Overkrigssekre-

tæren Lente, at Brockdorff samt nogle andre burde fjernes fra Hæren. Dette skete dog ikke.

Under Slaget ved Helsingborg 10. Marts 1710 havde han Kommandoen over Rytteriet paa h. Fløj af 2. Træfning, 3 Eskadroner af Sjællandske nationale Dragoner.

Hele Slaget, der fra dansk Side blev ført meget uordnet, blev egentlig afgjort af Rytteriet, og da der var 29 danske Eskadroner mod 60 svenske, var Udfaldet paa Forhaand nogenlunde givet. Tabene var meget store paa begge Sider, saaledes som det plejede at være, naar de nordiske Lande sloges indbyrdes. Den danske Hær mistede omtrent Halvdelen af sin Styrke, den svenske mistede Tredjedelen af sin; i rent Tal blev Tabene omtrent lige.

Som ovenfor nævnt blev han gift 1686. De unge Folk flyttede ind paa Knabstrup. Det fremgaar af Kirkebogen, at deres første Børn er født der; baade Data og nøjagtige Klokkeslet er noteret. Det har formodentlig været ønskeligt at vide af Hensyn til et muligt Horoskop.

Oberst Mathias Numsen stod Fadder til det første Barn.

Skønt Brockdorff endnu ikke var Ejer af Godset, har han dog i forskellige Sager optraadt som saadan, saa man synes at maatte gaa ud fra, at han under sin Svigerfaders Ledelse har faaet nogen Uddannelse til den Stilling som Friherre og Stor-Godsejer, som han skulde overtage ved Svigerfaderens Død.

Der findes en Del Dokumenter angaaende Retssager, som Oberst Brockdorff har ført.

I 1687 er en vornet Husmand, Laurits Olsen, rømt. Han blev fanget og ført tilbage, hvor han maatte forpligte sig til at flytte ind i sit Hus igen, og senere gøre en Ugedag deraf. Desuden skulde han skaffe to Mand, der vilde gaa i Kaution for, at han ikke vilde rømme igen.

I 1688 var der en Søndag ulovlig Træhugst i Hestehaven (Katrinelund). Skovfogeden hørte det, og da han ikke var dristig ved Sagen, gik han først op til Gaarden og fik fat i Fuldmægtig Raben og et Par Mand til, før de drog til Skovs og fangede Synderen, Oluf Kjeldsen fra Vendet, paa fersk Gerning. Han undskyldte sig med, at han ikke havde ventet, at der kom nogen i Skoven,

da det var Søndag. Han dømtes imidlertid til at »bøde Igjeld og Tvigjeld, desuden Voldsbøder 3die 40 Lod Sølv og hans Hovedlød at være forbrudt til hans Herskab«.

Da Bonden Christen Skytte i Bendebo beskyldtes for at have høstet Hø ud over sit eget Skel ind paa Naboens, Morten Christensens Eng og desuden havde pløjet paa Laur. Sælendesens Eng, maatte han ogsaa i Retten den 30. Sept. 1689. Ridefogeden Tomas Raun mødte paa Baronens Vegne; men Anklagede slap paa Grund af manglende Bevis.

Naar Dokumenter om saadanne Sager er at finde i Arkivet, er man tilbøjelig til at tænke, at der kan have været flere. Der er ogsaa en Sag fra 1690, hvor man maaske kan læse mellem Linierne, at Herskabet ikke var elsket. Dette fik Afløb i Januar 1690 ved, at Ebbe Frederiksen fra Vendet gav Brockdorff's Tjener en Dragt Prygl. For dette blev han dømt til at bøde 3 Lod Sølv, men da han intet havde at betale med, fik han i Stedet for en Fængselsstraf samt Arbejde paa Bremerholm.

Det faar staa hen, om det er den haarde Behandling af Ebbe Frederiksen, der har været medvirkende Aarsag; men noget maa være sket, som har foranlediget, at 15 Mand i Februar-Marts 1690, »som er avlede og fødte paa Knabstrup Gods og Stafn og er Knabstrups rette vornede«, er bortrømte der fra.

Der er taget Dom over dem den 8. April. De bør »ihvor de findes kan, at antastes og paagribes og med Gods og Formue til Knabstrup Gaard at indføres og der at antage Hus og Gaard, hvis det dem af Herskabet vorder forevist«.

Det drejede sig om 9 Mand fra Bakkerup, 3 fra Skovhusene ved Dyrehaven, 2 fra Vendet, 1 fra Lille Knabstrup, og saa var der ogsaa 1, der var gaaet fra sin Fæstegaard i Bendebo.

Jeg har ikke fundet noget om, at nogen af dem er fanget og bragt tilbage.

Derimod synes det som om Tilfældet har belært den energiske Brockdorff om, at han var gaaet betydeligt for vidt, og at han maatte ændre sin Tankegang og Optræden, hvis han ikke i Løbet af meget kort Tid vilde staa uden Arbejdskraft paa Godset. I hvert Fald findes der ikke flere Straffesager imellem Godsets

Arkivsager fra den Tid. En Kontrol-Undersøgelse i Herredets eller Birkets Tingbøger kan ikke foretages, da disse Tingbøger er forsvundne.

Ved sin Svigerfaders Død 1691 arvede Schack-Brockdorff Titlen; men han overtog først Baroniet ved Svigermoderens Død.

Svigermoder og Svigersøn traf i 1695 en Ordning om en Slags Mageskifte. I Baron Vietinghofs Testamente havde Baronessen faaet tillagt Knabstrup som Livgeding, medens Datteren, Fru Brockdorff, havde faaet tillagt Brolykkegaard paa Fyn »til hendes Indkomst og Fornøjelse«. Ved et paa Birkholm udfærdiget Dokument byttede de to Damer lige over. Det synes ogsaa af dette Dokument at fremgaa, at ingen af Parterne havde taget varigt Ophold paa Scheelenborg.

Baronesse Vietinghof døde Aaret efter, den 4. Juni 1696, og blev ligesom sin Mand begravet i Odense i St. Knuds Kirke. Hendes Portræt paa et pragtfuldt Marmor-Epithium bærer tydelige Præg af Hovmod; men hendes Forhold ved Mageskiftet med Datteren tyder paa, at der ogsaa har været nogle blidere Følelser et eller andet Sted.

Ægteparret Schack-Brockdorff synes at være blevet boende paa Knabstrup eller paa Birkholm til hen imod 1730, og Ægteparret har, efter alt, hvad min Bedstefader har fundet, været meget venlige og forekommende mod deres Tjenestefolk og Godsbeboere. Der har saaledes i deres Tid været stiftet en Del Ægteskaber, og de har bivaanet en Del Bryllupper og Barselgilder. Det kunde dog tænkes, at dette kun har været i Overensstemmelse med Skik og Brug, thi alt dette minder jo om Forholdene paa Jørgen Parsbergs Tid. Af særlige Ægteskaber nævnes Præsten Peder Severin Lund, der blev gift med Mamselle Dorthé Marie Hiernklau, og Degnen Soelbeerg, der blev gift med Jomfru Franziska paa Knabstrup. Om denne sidstnævnte fortæller min Bedstefader, at hun som spædt Barn var blevet fundet paa Snevre Mark, hvor formentlig nogle omstrefjende Taterfolk havde lagt Barnet fra sig og forladt det. Her har først Byens Svin fundet det og har bidt Enden af Fingrene paa den ene Haand; men siden har Mennesker fundet Barnet og meldt om Fundet til Herskabet, der lod Barnet bringe

til Knabstrup, hvor det blev plejet, døbt og opdraget. Hun tjente her som Jomfru, til hun blev gift. Efter hendes Giftermaal skal et Par Taterfolk være mødt op og have erklæret sig at være Forældre til Franziska; men de blev ganske simpelt jaget bort.

Franziska er ikke den eneste lidt mærkelige Person, der af en ublid Skæbne er ført til Knabstrup, thi i Følge Kirkebogen blev »den 26. Januar 1691 Tyrken paa Knabstrupgaard udi sin Svagthed paa sin Sotteseng hjemmedøbt og kaldet Christoffer Albrecht; Obersten og Frue og deres Folk var til Stede«.

Formodentlig har det været en eller anden sølle Krigsfange et eller andet Sted fra, Ungarn eller Balkanlandene, som har været holdt som Slave, og som efterhaanden er havnet her. Krige og Lejetropper og Fanger havde der jo været nok af gennem hele Aarhundredet. Derimod synes det underligt, at Kirkebogen ikke indeholder noget om, at Tyrken er død og begravet. Da han jo er døbt, maa han vel være kommet i kristen Jord, og er ikke bare gravet ned et eller andet Sted.

Schack-Brockdorff har ligesom andre Ejere stræbt efter at forøge Mængden af Bøndergaarde⁵⁵). Saaledes købte han i 1691 en Gaard i Krøjerup, »som Hans Mathiesen paaboer, og som skylder 3 Td. Byg«. Men den 1. April 1718 er han ude paa en større Handel, idet Kronen paa denne Dag tilskøder ham for en Sum af 7467 Rd. 19 Mk. en Del gammelt Ryttergods i Holbæk Amt, nemlig: Ulkestrup By, Matr. Nr. 1-9 med Skov til Byen, i Nr. Jernløse By Matr. nr. 2-3, i Nørup Matr. nr. 1-2 og 4, i Sdr. Jernløse Sogn, Krøjerup By Matr. Nr. 1 og 4, Kvanløse Sogn, Holløse By Matr. Nr. 3-4 og 6, i Søstrup Matr. Nr. 2 med Skov. Med Godset fulgte Rytterhusene og vornede Sønner samt alle Landgilder og Skatterestancer.

Den 23. Januar 1719 udsendte »Hans Kongelige Majestæt en allernaadigste Forordning«, i Følge hvilken det paalagdes Godsejere at føre Protokol over udstedte Fæstebreve »med deres Reverser, som nu Stederne virkeligen paaboer, eller herefter fæ-

ster«, og desuden en Skifteprotokol, hvori skulde indføres enhver forefaldende Skifteforretning.

De i den Anledning anskaffede Protokoller findes i Landsarkivet. Paa første Side findes en skriftlig Ordre til »hver Ridefoged, som holdes her ved Gaarden«, om at føre Protokollen efter dens Bestemmelse.

Man maa jo sikkert ogsaa før denne Tid have ført en eller anden Slags Regnskab med, hvem der boede hvor m. m., saaledes som det ogsaa fremgaar af de forhen omtalte Dokumenter angaaende Salg og Overdragelse i de Parsbergers Tid, men det synes nu, som om man paa højeste Sted har ønsket mere Orden i Tingene. Dette kunde være foranlediget bl. a. af, at Godsejerne jo skulde holde Rede paa Rekrutter til Landmilitzen, hvilket det kunde knibe med, jfr. den foran omtalte Retssag fra 1690, hvor 15 Mand var rømt. Naar det var svært at holde Rede paa disse Ting i Vornedskabets Tid, var det sikkert sværere endnu efter dettes Ophævelse i 1702. Disse Vanskeligheder førte jo til Indførelsen af Stavnsbaandet i 1733.

Det var Ridefogden, der skulde føre Protokollen. Ved at læse i disse har jeg maattet ændre min Anskuelse om, hvad en »Ridefoged« egentlig var. Jeg har mest kendt denne fra »Jesper Ridefoged« hos Holberg samt andre i Litteraturen forekommende meget lidt sympatiske Herrer, der var forsynede med en Hest samt en Hundepisk, med hvilken han tampede løs paa Bønderne, medens han i øvrigt var dum som en Stud og blottet for enhver Art af Kundskaber.

Efter det, jeg har set nogle Stykker Ridefogeder indføre i Protokollerne, maa jeg nærmest regne dem for det, man nu om Dage vilde kalde Godsforvaltere. De har ført et til Tider temmelig indviklet Regnskab for hver enkelt Fæstegaard, og somme af dem har haft en endog særdeles smuk Haandskrift.

De kaldtes altsaa Ridefogeder. Da min Tipoldefader i 1769 overtog noget nær den samme Stilling paa Einsiedelsborg hos den tyskfødt Greve Putbus, blev han kaldet »Inspecteur« i den paa tysk skrevne »Instruction«. Originaleksemplaret af denne har jeg. Efter Indholdet af Instruksen maa han have været Godsforvalter.

I første Omgang udstedtes 39 Fæstebreve til Gaardmænd. Der mangler ganske vist et Blad i Fæsteprotokollen; men det fremgaar dog, at der har været følgende Antal Gaarde i følgende Landsbyer:

Sdr. Jernløse 7	Bennebo 5
Lille Knabstrup.. 3	Tornved 1
Dramstrup 4	Bakkerup 6
Kagerup 1	Vendet 9
Krøjerup 2	Nøkkentved 1

Eksempler paa Fæstebreve og disses Indhold findes i Bilag 1 og 2.

Det førstes Indhold (Fæstebrev Nr. 1) synes egentlig ganske rimelige. De indeholder nok en Del Trusler o. lign.; men det finder man jo ogsaa i mangel en Kontrakt nu om Dage. Men som Baggrund for hele Livet dengang maa man ikke glemme, at det var meget daarlige Tider for Landbruget, og at Herremanden overfor Kongen stod inde for Fæstebøndernes Skatter.

Fæstebrev Nr. 37, Bilag 2, er skrevet i en ganske anden Toneart, saa man forstaar ikke, hvorledes Hovbønderne har kunnet passe deres egen Jord.

Skifteprotokollen indeholder mest Opgørelser over Formuesomstændigheder ved Dødsfald og ved Fæsteskitte o. lign. Det er meget ofte sørgelig Læsning, og man maa mindes det Ord, der siger, at naar Bonden er rig, er Herremanden det ogsaa; men er Bonden fattig, er Herremanden det ogsaa.

Baade General Brockdorff og hans Svigersøn og Efterfølger, General Dombroeck havde en Del Gæld, og det havde en Del af deres Fæstebønder ogsaa — fremgaar det af Skifteprotokollen. Herremand og Bonde fulgtes ad.

Ved et Skifte skulde det paagældende Bo gøres op af Ridefogeden og to Vurderingsmænd fra den paagældende By.

Man gik frem fra Rum til Rum og skrev op, hvad der var, samt Vurderingspris. Skønt der selvfølgelig er Forskel paa de forskellige Steder, faar man dog et vist Indtryk baade af Gaarde og Huse og af Inventar og Besætning.

Efter at alt var talt op og vurderet og regnet sammen, foretoges

en tilsvarende Opgørelse af vedkommendes »Besværinger«, d. v. s. hans Gæld. Resultatet af disse to Opgørelser ser for nogle Stykkers Vedkommende saaledes ud:

<i>Dato</i>	<i>Navn og By</i>	<i>Formue</i>	<i>Gæld</i>
21.6. 1719	Hendrik Hansen	95—3—10	110—2—
23.12. 1724	Svend Oluftsdatte	207—1— 0	271—2— 5
30.5. 1724	Poul Nielsen	118—0—15	166—0—10
30.5. 1724	Peder Pedersen	194—4— 1	216—4— 0
8.2. 1726	Niels Christensen, Vendet	299—5— 8	327—0— 5
21.9. 1738	Dorthe Christensdatte ..	149—5—10	154—1— 6
17.8. 1739	Hans Jensen	132—5— 3	132—0— 8
11.5. 1741	Karen Knudsdatte	212 4—14	236—0— 8
8.6. 1744	Oluf Larsen, Ulkestrup ..	82—3— 6	132—4— 1

Det maa indrømmes, at Resultatet ikke er lystigt, hverken for Bonden eller for Herremanden.

Efter endt Forretning blev Enken spurgt, om hun ønskede »fremdeles at blive ved Stedet og der udi alle Maader udi Mark og By forsvarlig at holde ved lige, samt i rette Tid at give og levere baade til Kongen og Herskab i alle Maader, hvis ske bør, alt efter det hendes salig Mand med dette Fæstebrev«.

Da Enken gerne vilde blive ved Stedet, blev Enden paa det hele, at hun skulde blive, dog paa den Betingelse, at »alt det specificerede som et uryggeligt Inventarium« skulde blive ved Gaarden.

At Enken gerne vilde blive ved Stedet er forstaaeligt nok, for hvor skulde hun ellers gaa hen?

At Herskabet lagde Beslag paa »det specificerede«, er saadan set ogsaa forstaaeligt, fordi Herskabet stod inde for Skatterne til Kongen, og nu havde Gaarden jo noget Inventar og Besætning, saa den kunde drives videre, og man kunde haabe paa bedre Tider; men en ganske afklædt Gaard, den havde meget ringe Fremtidsudsigter. Sammenholder man i dette Tilfælde Fæstebrevet med Boopgørelsen, synes Fremtidsudsigterne ikke lyse, hverken for Enken eller Herskabet.

Man kan som sagt danne sig et Indtryk af, hvorledes en Gaard

har været indrettet; det var den 4-længede danske Gaard, man har haft med at gøre.

Stuehuset har været delt i Rum saaledes: Stuen, Kammerset, Køkkenet eller Bryggerset; en enkelt Gang nævnes Drengkammerset. Derimod maa »Huggehuset« have været anbragt i et af Udhusene. Navnet Huggehus er forsvundet nu; men der fandtes et »Huggehus« her paa Gaarden i min Barndom; det var nærmest en Slags Tømrerværksted. En enkelt Gang nævnes ogsaa »Loen«.

Inventaret, Møblementet, var meget sparsomt. Nu om Dage vilde det Liv, der levedes paa en Fæstegaard, kaldes umenneskeligt eller ikke menneskeværdigt. Men naar Menneskeheden er opdraget til, at det er ganske og aldeles nødvendigt at have et opvarmet Badeværelse med varmt og koldt Vand og med Bad og W. C. for at føre en »menneskeværdig« Tilværelse, saa kan den samme Menneskehed daarligt forstaa, at man kunde forrette sin Nødtørft i det fri omme bag Laden og vaske sig i en Spand Vand hentet i den nærmeste vandførende Grøft.

Inventarets dyrebareste Genstand synes efter Skifteprotokollen at have været en Jernkakkelovn. Det var jo i de Tider, Danmark var forenet med Norge, hvor man kunde faa Jernet fra.

Af andet Inventar var der Borde og Bænke og Sengesteder, oftest af Fyrretræ, sjældnere af Eg; endvidere Skabe og Kister samt Køkkentøj, Gryder, Pander o. lign. Men ikke noget specielt til at vaske sig i.

Af Sengetøj var der Dyner, Over- og Underdyner, Hoveddyner og Bendyner samt Lagener; men ingen Madrasser. I Stedet for saadanne har man haft Halm i Sengen. Endnu i min Ungdom eksisterede en Regel gaaende ud paa, at naar man ventede en Fødsel, skulde Barselkvinden have ren Havrehalm i Sengen. Jeg véd dog ikke, om Regelen efterlevedes, og heller ikke, hvorfor Konen skulde have *Havrehalm*. Saa vidt jeg har kunnet forstaa, var der en eller anden Slags Overtro forbundet med den Havrehalm.

En mere indgående Beskrivelse af en Bondegaard, end jeg føler mig i Stand til at give, findes i Troels Lunds »Dagligt Liv i Norden«. Der kan i saa Henseende ikke have været nogen stor

Forskel mellem det 16. og 18. Aarhundrede. Især da jeg i min Barndom og Ungdom har oplevet disse Ting, som Troels Lünd beskriver som hørende til i det 16. Aarhundrede.

Ved at sammenligne Priser og Værdier paa forskellige Sager i »Specifikationen« med Priser og Værdier paa samme Ting nu om Dage har jeg søgt at danne mig et Indtryk af Købekraften af een Rdl. fra 1720—30'erne, vel vidende, at en nøjagtig Værdi kan jeg ikke faa, dels fordi Prisen paa de paagældende Varer i høj Grad er konjunkturbestemt, og dels fordi alle Priser nu om Dage er meget svømmende. Ved at opgøre Udregningen for flere forskelligartede Sager, Heste, Køer, Sædvarer, Kakkelovne o. lign., og saa tage et Middeltal, er jeg kommet til, at 1 Rdl. maa have været omtrent saa meget værd som 100 Kr., inden den i Gang værende Pris-Svikmølle blev sat i Gang. Det kan vel tænkes meget rimeligt, at det har krævet c. 8600 Kr. at sætte en forfalden Gaard i nogenlunde Stand, og ligeledes at Manden i den forfaldne Gaard skylder c. 600 Kr. for to Kvartaler i kongelige Skatter. At der er medgaaet c. 500 Kr. til at fejre et hæderligt Gravøl, kan ogsaa kun anses for rimeligt eller snarere billigt. Derimod ser den nævnte Omregningsværdi noget underlig ud, naar det er Værdien af den samlede Ejendom, Talen er om.

En samlet Opgørelse efter de 9 Dødsfald, omtalt paa Side 87, giver c. 253 Rdl. eller 25.300 Kr., saa Godsejerne enten ikke har faaet, eller som de har maattet betale Kongen, fordi de paagældende Fæstebønder ikke kunde betale Godsejerne.

De Brockdorff'ske Formuesomstændigheder har altsaa ikke været glimrende, og da han er død paa Scherlenborg den 7. Oktober 1730, har hans Enke fundet sig foranlediget til at erhverve en under 18. Maj 1731 given kongelig Bevilling⁵⁹⁾ til at bortsælge, pantsætte og til eget Bedste anvende Knabstrup Gods; dog skal hun, hvis hun sælger, betale sin Mands Gæld, der efterhaanden var løbet op til den betydelige Sum af 50.000 Rdl., og betale en ved kongelig Befaling bestemt Appanage paa 550 Rdl. til sin Svigerdatter, Friherreinde Brockdorff.

Denne Bevilling benyttede hun sig imidlertid ikke af, men den 6. September 1632 oprettede hun paa Scheelenborg et Testamente⁵⁷⁾, ved hvilket hun overdrog Knabstrup Gaard og Gods samt noget mere Gods, som hun havde forbeholdt sig ved Salget af Birkholm, til sin Datter Augustas Mand, Oberst Maximillian Wilhelm von Dombrock, saaledes at hun kun havde at betale 10.000 Rdl. af den Gæld paa 33.000, for hvilke Knabstrup og Birkholm var pantsatte til Geheimeraad C. R. van Plessen til Fusingø, Glorap, Selsø og Lindholm.

Det omtalte Dokument blev udstedt paa Sygesengen, hvor Baronessen sagde sig »at være efter den almægtige Gud Behag betaget sin Haands Underskrift«; men hun kunde dog selv trykke sit Signet paa.

Oberst Dombrock har været meget omhyggelig⁵⁸⁾ for at faa Testamentets Ægthed bekræftet; 3 Præster, 1 Birkedommer og 1 Hovmester var til Stede som Vidner. Herom maatte de senere afgive endeligt Vidnesbyrd paa Tinge, hvor der blev lagt særlig Vægt paa, at den syge virkelig var saa meget ved Sans og Samling, at hun forstod, hvad der blev sagt. At dette var Tilfældet skulde fremgaa af — som hver af de 5 Herrer sagde —, at den syge paa Spørgsmaalet, om det oplæste Dokument var i Overensstemmelse med hendes Vilje, tydeligt havde svaret: »Das dependiert alleine von Gott und mir, und deshalb habe Ich so disponiert«. Men selv kunne hun ikke gentage dette i Retten, thi inden Sagen kunde optages til Tinge, var hun død.

Oberst, senere General Maximillian Wilhelm von Dombrock⁵⁹⁾ [eller Dombroik] blev født i Sachsen, men Familien stammer fra Unna i Westphalen. Hans Fødselsaar kendes ikke, men han blev i 1711 ansat som Sekondløjtnant ved Ribe Stifts jyske gevorbne Infanteriregiment, men da han allerede en Maanedes Tid efter blev Kaptajn, maa han nok i Forvejen have haft en vis militær Uddannelse og være naaet til en vis Alder. Han kan vel saa være født omkring ved 1685—90. Han blev Kaptajn i Livgarden til

Fods i 1715, karakteriseret Oberstløjtnant af Infanteriet 1720 og Second-Major i Garden 1721. Efter en Tid at have været Chef for Ribestiftske nationale Infanteriregiment, blev han efter dettes Opløsning i 1731 Overfører for Drabantgarden. Efter et Aars Tids Tjeneste i Norge i 1732—33, blev han 1734 Chef for Schacks geworbne Infanteriregiment, der omtrent samtidig fik Navneforandring til »lollandske«. Han var i 1734—36 laant ud til Kejseren under den polske Arvefølgekrig, og var i 1741 laant ud til Engländerne under et Felttog ved Rhinen, hvor han gjorde Tjeneste som Generalmajor. Kommandant paa Kronborg 1747—48, efter at være udnævnt til Generalløjtnant og hvid Ridder 1747. Fra 1749 var han Kommandant i Rendsborg, hvor han døde 10. Maj 1752 og blev begravet samme Sted.

I Løbet af sin første Tjenestetid kom han ikke til at se megen Krigstjeneste, skønt Tjenesten ellers kunde være farlig nok. Medens Kongen var ved Hæren i Holsten i 1711, rasede Pesten⁶⁰) i København, og Regimentet blev afgivet til at opretholde Orden i Staden, samt til at hindre Plyndring og til at begrave de døde.

Regimentet boede i Telte paa Fælleden, de syge dog i Telte paa Volden. 200 Mand af Garnisonen havde det Hverv at grave store Fællesgrave til Pestligene udenfor Østerport (omtrent hvor Stockholmsgade nu er) og ved Ladegaarden og Vodrofsgaard.

Afspærringsbestemmelserne var strenge: Østerport maatte kun passeres af Lig, Vesterport af syge, og Nørreport var forbeholdt de raske.

Soldater, der meldte sig frivilligt som Ligbærere, fik »10 Rdl. maanedligt, frit Logis og Ansættelse som privilegerede Ligbærere efter Studenterne«. Da Epidemien var hørt op, sendtes de dog til Regimentet igen efter 4 Ugers Karantæne paa Kristianshavns Hospital.

Regimentet havde et Tab paa 275 Mand. Byen som Helhed havde et Tab paa omtrent en Tredjedel af sit Indbyggerantal.

Ingen af de to Felttog i Tyskland⁶¹), som Dombrock deltog i, førte til straalende Bedrifter. Læser man Beretningen om dem »mellem Linierne«, synes det at fremgaa, at alle de indblandede Parter var mest interesserede i ikke at komme op at slaas. Men

hans Tjeneste sammen med Englænderne indbragte ham en »Donation paa 1500 Rdl. ud over den hævede Gage«.

Derimod faar man et Glimt af Omsorg for Mandskabet⁶²), idet Dombrock har klaget til Kongen over, at det Lærred, man fik til Foer i Uniformen, var for slet, hvorfor Kongen befaler Overkrigskommissær Michael Numsen at sørge for at skaffe ordentligt Tøj til Soldaterne.

I 1744, mens Dombrock har været Chef for lollandske, har han haft en lidt kedelig Affære⁶³), hvis Enkeltheder jeg ikke har fundet, men som har bevirket, at Kongen, Chr. VI, skriver til General Numsen, at det er øjensynligt, at baade Dombrock og Major C. J. Bülow ved Schacks hvervede Regiment har forløbet sig, men Sagen klares nok bedst ved at blive tiet ihjel. »Sollen sie aber beyde stillschweigen; so wollen wir auch Thun«, skriver Kongen. Dog bør Majoren forsættes til et andet Regiment.

Imidlertid har Dombrock næste Dag selv indberettet om Sagen og bedt om Naade, hvorefter General Numsen faar et nyt Brev om, at »Vi lader det blive ved, hvad vi allerede har bestemt«, men Dombrock skal vide, at det ikke maa ske igen, at han drikker sig fuld og »gør sig gemen« med sine undergivne.

Disse Breve fra Kongen personligt viser bl. a., at Hans Maje-stæt han anvendt andre Regler for de tyske Præpositioner (Akkusativ, Genitiv, Dativ) end dem, der blev indprentet os, da jeg gik i Skole. Men naturligvis er en enevældig Monark friere stillet end en almindelig Skoledreng. Men det vedkommer jo ikke Knabstrup.

Schacks Regiment [senere Lollandske Regiment] blev senere til den 6. Bataillon, der nu hedder Prinsens Livregiment med Garnison i Viborg.

Det fornemste Kommando⁶⁴), Dombrock har haft, var maaske nok som Overfører ved Drabantgarden, hvis tjenstgørende Mandskab bestod af 50 Kaptajner og Løjtnanter under Kommando af 1 Overfører og 2 Underførere. De dannede Vagt om Kongen personligt.

General Dombrock var tre Gange gift. 1. Gang med Sofie Charlotte, som jeg ikke ved noget om, 2. Gang med Schack Brockdorffs

Datter Augusta, * 27. November 1704, † i Altona 16. Juni 1739, og 3. Gang med Margrethe (Elisabeth) Arenstorff, Datter af Henning og Elisabeth Reventlow.

Da Dombrock jo var tjenstgørende Officer samtidig med, at han var Godsejer, maatte han overlade en Del af Godsadministrationen⁶⁶) til sin Frue, Augusta, nemlig i Perioderne September 1732 til Februar 1733, fra Februar 1734 til Januar 1736 og fra Oktober 1741 til Marts 1742.

Intet Under derfor, at Hovedgaarden stadig har været bortforpagtet. Men der har endda været nok for ham selv at tage sig af.

Rent menneskeligt set er det vel rimeligt, at han har taget fat paa Forbedringer og Forandringer paa Ejendommen meget snart efter Overtagelsen. Det gamle Ord om nye Koste! Bestemte Beviser herfor har jeg ikke fundet, saa jeg maa regne med Sandsynligheder.

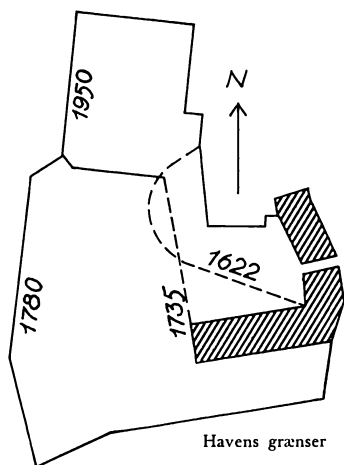
Min Bedstefader nævner forskellige Arbejder, som han skal have udført, uden dog at nævne hvornaar for de flestes Vedkommende.

Et af de betydningsfuldeste maa det vist regnes at være Landvindingen paa Engene, der henlaa saa nogenlunde ubrugelige med Hængedynd. Ved at afgrøfte dem, gjorde han dem anvendelige som Græsenge.

Som Arbejdsmandskab skal han have anvendt lollandske Regiment, hvis Chef han jo var.

Imidlertid var Regimentet fra Februar 1734 til Januar 1736 med i Tyskland, men efter Hjemkomsten er det ikke helt klart, hvad Regimentet har foretaget sig. Det synes mig mest rimeligt, om Afgrøftningen paa Engene er foregaaet i Tiden 1736—1745, i hvilket sidstnævnte Aar General Dombrock solgte Knabstrup.

Haven blev lagt om og udvidet, jfr. hosstaaende Plan over Havens Udvidelser. Fra de foregaaende Ejeres Tid var der kun meget lidt Have liggende paa det lidt højere Jordsmon nærmest om Husene; uden om dette var der Mose og Sump. Dombrock lod grave denne Del af Kanalen for at tage Vandet, og han udvidede Haven til en Linie omtrent i Retning Nord fra den vestlige Ende af den brede Kanal. Der findes endnu svage Spor af et Stengær-

de, der har indrammet denne Del af Haven. Dette gaar paa langs gennem et Busket, som min Broder Knud lod plante, fordi Græsslaamaskinen stadig knækkede Tænderne, når de stødte mod Stenene.

Efter min Bedstefaders Beretning skal General Dombrock i 1735 have bygget den vestre — nu nedrevne og flyttede — Længe i Borggaarden. Jeg har ikke kunnet kontrollere det, men det synes rimeligt, at Dombrock netop det Aar har laant 10.000 Rdl. af

General S. Shaffalitzky de Mukadell imod Pant i Gaard og Gods; Pengene kan saa tænkes at være gaaet til først at genoplive Teglværket i Teglovns-skoven og saa til selve Byggeriet. Ved Nedrivningen i 1862 viste det sig, at Bygningen var lavet af endog særdeles godt Materiale.

Det er allerede tidligere nævnt, at der var en Teglblænder paa Gaarden i 1645. Et Teglværk nævnes i det Dokument, ved hvilket Gaard og Gods i 1745 sælges til Castenschiold, men ikke i tidligere Dokumenter.

Den østre Længe i Borggaarden skal han ogsaa have bygget om. Ved en senere Ombygning i 1860'erne fandt man i Murværket en Sølv mønt, der var præget i 1738. Dombrocks Ombygning maa altsaa være foregaaet efter det Aar. Men da han i 1739 har laant 3500 Rrd. af Peder Jensen paa Søgaard, er det vel rimeligt at tænke sig Ombygningen foretaget det Aar.

Og medens vi er ved General Dombrocks Laaneforretninger, kan vi med det samme nævne, at han i 1741 laante 2000 Rdl. af Conferens-, Etats- og Justitsraad Borregaard. Men da han netop det Aar drog af Sted paa Krigstogt sammen med Englænderne, er det jo tænkeligt, at det er i den Anledning, han har laant Pengene, i Stedet for at faa et eventuelt Forskud af Krigsministeriet — i hvert Fald, hvis det daværende Krigsministerium har haft lige saa svært

ved at faa sig selv til at betale Forskud som visse senere Ministerier. Men det er en anden Historie, der kun vedkommer mig.

Det fremgaar ikke af noget, som jeg har fundet eller set, at General Dombrock har betalt af paa disse Gældsposter, end sige afviklet dem. Man kan vist altsaa sige, at han har samlet sig en Privatgæld paa 15.500 Rdl. Til Gengæld har han haft en Del udestaaende Fordringer — og han fik i Tidens Løb flere endnu — for Fæstebøndernes Skat, som han har maattet betale, men for hvilke Refusionen har været meget tvivlsom.

Thi som det fremgår af de paa Side 87 viste Eksempler mellem Formue og Gæld hos Fæstebønderne, var der ingen paaviseelig Fremgang at spore i Fæstebøndernes Formuesomstændigheder. Saa meget mærkeligere er det at se Regnskabet for to Dødsboer — men de var ganske vist heller ikke Fæstebønder.

Det ene var efter »Zille Cathrine, sal. Hans Christensens Enke, som døde udi Knabstrup Smedehus den 11. juni 1742«.

Her støder man paa en Mængde mærkelige Ting, hvis lige ikke er set i nogen af de andre Opgørelser over »Stervboer«.

Efter en Del Sengetøj kommer »3 Kniplingsbrætter, 7 glatte Hætter, 3 Stk. Kaarsklæde«, og efter en hel Del Kvindetøj kommer »5 hollandske Tallerkener, 1 Klædebørste, 1 Glas Løgte, 3 gl. Rageknive, 1 Kniv og Gaffel, 1 Foderal med 2 Kamme« m. m. m.

En Del Smedeværktøj var der naturligvis ogsaa — Blæsebælg, Ambolt, Hamre, Tænger o. lign. — det har General Dombrock købt alt sammen ved den paafølgende Auktion. Ved Regnskabet over denne kommer det frem — hvad der ikke er fremgaaet af den forudgaaende Registrering og Vurdering — at Smeden har ejet et helt lille Bibliotek, nemlig (Bøgernes Titler nævnes, som de staar anført i Regnskabet): 5 Salmebøger, deraf 1 tysk, Brockmands Hus postil, Historiebog, Christi Lidelse, Passions Tanker, Den bedende Kilde (2 Ekspl.), Doktorbog, Communionbog, Aandeligt Tidsfordriv, Complementbog, Bileads Salmer, Den Danske Krønike, Syngende Dagværk, Bønner og andre Salmer.

Smedeværktøjet, som Generalen købte, var i alt vurderet til 34 Rdl. 4 M. 4 Sk., men han fik det for 29 Rdl. 1 M. 5 Sk.

Den samlede Mængde Bøger var vurderet til i alt 1 Rdl. 3 Mk., men gik op til 2 Rdl. 1 Mk. 8 Sk. Den dyreste Bog var Brockmands Huspostil, der naaede til 1 Rd. 1 Mk.

Da alt var gjort op, Formue og Besværinger, kom de to saa nogenlunde til at opveje hinanden. Der var ingen Gæld, men der var heller ingen Arvinger til at betale den.

Det andet mærkværdige Dødsbo var efter Urtegaardsmanden, Gartneren Mathias Crucow, der var død 1744. Hans Brodersøn, Christian Danielsen, mødte op bevæbnet med et Testamente, der var konfirmeret af selveste Kong Christian VI.

Man undres noget over, hvem den Gartner egentlig var, siden han havde et Testamente konfirmeret af Kgl. Majest.; men han er ikke nævnt i D. A. A.

Ved Opgørelse af Boet viste det sig, at Forpagter Clausen, Vesterbygaard, skyldte ham 175 Rdl., Seigneur Jep Henriksen, Aunsøgaard, skyldte ham 115 Rdl. General Dombrock skyldte 50 Rdl. Alt i alt ejede han 778 Rdl. Hvor han saa ellers har tjent dem, eller arvet nogle af dem.

Det sidste Fæstebrev fra General Dombrocks Tid er stilet til Morten Nielsen, der faar den Gaard i Bennebo, som »hans Fader Niels Olufsen haver før beboet og formedelst Alderens medførende Skrøbelighed ej længer kan bestride«.

Derefter følger Morten Nielsens Kvittering for Original-Fæstebrevet med Underskrift: *Morten M N S Nielsen*.

Endelig er Slutbemærkning: »Hertil under Hans Excellence Hr. Generalmajor Dombrocks Direktion«.

Det kan ikke med Bestemthed siges, hvad der til sidst har faaet General Dombrock til at sælge, men man gaar nok ikke meget fejl naar man mener, at han har foretrukket at forlade Stillingen, inden hans Pengeforhold blev værre endnu.

Hvorledes det nu end forholder sig, saa er han i Slutningen af Vinteren eller i det meget tidlige Foraar 1745 kommet i Forhandling med den fra Vestindien hjemkomne Købmand Johan

Lorenz Castenschiold. Disse Forhandlinger endte med, at de to Herrer den 9. April 1745 underskrev en Købekontrakt, der blev bevidnet af Regimentsquartermesteren Emanuel Thygesen og Højesterets-Advokat Andreas Brun. I Henhold til denne overdrages Knabstrup med Bøndergaard og Kirker med Kirketiende og Jus Patronatus samt Teglværket med al Indretning — alt medregnet, Vogne m. m., alt efter en særlig Liste (denne vedlægges som 26.000 Rdl. Dansk Curant Mynt.

Overdragelsen skulde finde Sted straks, saaledes at Køberen straks skal udbetale alle Lønninger. Han skal derfor straks have alle Protokoller den Slags Sager vedrørende og alle Dokumenter angaaende Militis, Skatter, Contributioner, Betaling og Clavering, angaaende en løbende Retssag m. m. m.

Løbende Forpagtninger skulde staa ved Magt til Oktober 1747 (aaenbart den Dag, til hvilken Kontrakterne gjaldt).

Bønderne skulde have udleveret i alt 120 Td. Byg, 22 Td. Havre, 2 Td. Boghvede og 6 Skp. Ærter. Gæld fra Bønderne for Skat, som Generalen allerede har indbetalt, overdrages til Køberen.

Denne faar med i Købet Besætning, Inventar, Sædekorn, Heste, Vogne m. m., alt efter en særlig Liste.

Sælgerens Husholdning paa Stedet holdes løbende til 1. Maj. De Heste, han forbeholder sig, og som han agter at tage med sig, bliver i Foder paa Stedet til Maidag. Sælgerens Bohave, som han agter at tage med sig og som altsaa ikke er nævnt i den særlige Liste, skal for Køberens Regning transporteres til København af Godssets Bønder, dog først efter at Vaarsæden er lagt, med mindre Veje og Vejr tillader det; alt skal kunne opbevares forsvarligt, indtil Transporten sker.

Betalingen, 26.000 Rdl., skal falde saaledes: 2600 Rdl. ved Underskriften, 5400 Rdl. ved førstkommende Juni Termin, 18.000 Rdl. ved Modtagelsen af formeligt Skøde. Endvidere »Aparte til Discretion for Naadige Generalmajorinden betaler jeg 100 Species-Dukater ved Contract-Underskrift«.

Den gode de Castenschiold har aabenbart følt Trang til at indsmigre sig hos Generalinden. Mon hun har været den drivende Kraft ved Salget? Hun har jo passet Godsstyrelsen, hver Gang

hendes Mand har været fraværende i Krig, saa hun har haft god Lejlighed til at se Underskuddet vokse.

De paagældende Summer indgik saaledes, at alt var afgjort den 18. December 1745.

Jordebogei, der ligger i Landsarkivet og paa Knabstrup, udviser at det samlede Hartkorn for hele Godset var 477 Td., 7 Skp., 2 Alb. Landgilde, Hus- og Hoveripenge beløb sig til 202 Rdl., 5 Sk., i Penge, hvortil kom 18 Td. 5 Skp. Rug, 274 Td. 5 Skp. Byg, 3 Td. 4 Skp. Havre, 39 Lam, 39 Gæs, 78 Høns og 39 Snese Æg.

Jordebogen (Originalen i Landsarkivet) bærer Paategning som løst ved Sjællandsfarers Landsting den 17. Januar 1746. Dette er underskrevet af 3 Herrer: J. Christensen, Munthe og Hersleb.

Sidstnævnte maa være den store Mand i den røde Frakke paa det store Maleri af Familien Hersleb.

Der findes ingen Liste over, hvad General Dombrock har taget med sig ved Fraflytningen af Møbler og andet Inventar, samt Heste og Vogne m. m. Men det, han efterlader, giver dog lidt af et Billede af, hvorledes man har levet paa Knabstrup i de Tider.

Gaarden har været drevet med et temmelig stort Kreaturhold, nemlig 3 Tyre og 130 hollandske Køer. Da der ikke i Listen nævnes noget om Kvier og Kalve, maa Dombrock formodentlig have solgt dem paa anden Maade. For de kan vel ikke være gaaet med under Betegnelsen Køer.

Under en anden Paragraf træffes 3 gode Malkekøer, der aabenbart har været holdt udenfor det, som Forpagteren raadede over. Deres Mælk maa formodentlig have været anvendt i Herskabets Husholdning.

Gaarden synes at have været ganske velforsynet med Landbrugsredskaber eller Tilbehør til disse.

Beholdningen i »Orangehuset« virker nærmest imponerende. Jeg har ikke kunnet finde ud af, hvor det Hus laa, og hvortil dets Indhold har været anvendt. 24 Stk. Laurbærtræer maa formentlig ogsaa have leveret Blade til Husholdningen. Det kunde være interessant at vide, om de 14 Figentræer har kunnet give god, moden Frugt.

Hvad angaar Møbler og andet Indbo maa man vel gaa ud fra, at de bortdragende har taget det bedste med sig. Og naar man saa ser paa det, der blev efterladt — Spejle med forgyldte Rammer og Glaskrone, Glaslampetter med forgyldt Haandtag, Himmelsenge med Maquais-Omhæng, forgyldte Lænestole og Borde m. m. — saa maa Hjemmet have været særdeles vel udstyret. En stor Part af Bohavet har formodentlig været Arvegods fra de to foregaaende Slægtled, Vietinghof og Brockdorff.

Saa blev altsaa igen en Gang en Arvelinie brudt og Knabstrup solgt til fremmede.

B I L A G 1.

Synderjernløse Byes Fæstebreve

Nr. 1.

Paa mit Højvelbaarne Herskabs Vegne her til Stede, kendes og vitterliggøres udi Anledning af den allernaad. Kongl. forordning af 23 Jano 1719 om det stemplet Papir, at jeg indfæster stadig, saasom jeg ogsaa herved steder og fæster til min Karl *Hans Thomassen* barnefødt udi Holbæk en min Mølle udi Sdr Jernløse Sogn beliggende, kaldet Kallehave Mølle af Peder Jepsen forhen beboet, og nu fradød, staaende her forthen efter min Matrikel udi Møllerskyld 4 Td Jordskyld 2 Sk 1 Fg, hvilket alt sammen Hans Thomsen paa efterfølgende Conditioner er forundt nemlig:

1. forundes hannem besagte Mølle til fuld Brug og Nytte i sin Livstid, som han bedst ved og kan, og hans Formand før hannem nydt og haft haver, saaledes som en ærlig Møller kan være anstaaelig og forsværlig eragtet kan. Derfor han aarlig betaler til hver 1. maj for Landgilde og alt af Møllen 6 Rdl 4 P. udi danske klingende Mynth, saavel som de Kongelig paabudne Skatter og Skattekor med videre i hvad Navn det nævnes kan, baade af Møllens Hartkorn saavel som af Jordskyldet, iligemaade betaler og sin ganske Familie og Tjeneste Tyende, der item betaler alle Kongl. Contributioner, hver saadant hver til rette Tider, er hans ganske Afgift dermed afgjort, og i saamaade intet mere fælles at svare.

2. Om Vandet kan gøre Skade paa Folks Enge, da holde det længere end til 1. Mai.

3. At Hans Thomasen ej maa indlade sig i nogen skadelig Handling mod Knabstrups Bønder, enten ved Croerie eller paa nogen Maade tilvende sig Fordele, enten Sædeland eller Engbund som derved kunde drage over Bonden Ruin og Undergang, som da vil komme Hans Thomasen til Ansvar.

4. og som Hans Thomasen indlader sig udi Ægteskab med hans sl. Formand Hans Jepsens Søster Dorthe Mortensdatter og annammer alt som på Steden findes, som til en anseelig Summa efter Skiftebrevets Udvisning bliver at arve, saa haver Hans Thomasen faadet.

5. er at eragte, at han skal forbedre Husene, saavel som og blank Vandmøllen som Hestemøllen, hvis derpaa kan være at reparere, og det nu i dette Foraar at forstærke Dige og siden ved lige holde, som forsvarlig kan eragtes, og saa at Møllen bliver mærkelig forbedret, under hans Fæstes Forbrydelse og Forvissen at undgælde derefter haver.

6. foranskrivne holder Hans Thomasen i alle sine Ord og Punkter og siden efter Kongl. Love og Forordninger under disses Titalers Undgældelse.

Til Fæste haver Hans Thomasen betalt 20 Rdl klingende Mynt, dette til Brochdorffen.

Under min Haand og signet.

Knabstrup den 2. Mai 1719

Efter mit høje Herskabs Ordre og udi deres Absens.

Mads Svensen.

BILAG 2.

Fæstebrev Nr. 37

Paa mit høje Herskabs Vegne her til Stede kendes herved og for alle vitterlig gøres, at jeg haver /: i Anledning af den kgl. allernaadigste Forordning af 23 Januar 1719 om det stemplede Papir :/ sted og fæst, saasom jeg er hermed steder og fæster til *Nilaus Christensen* udi *Vendet* den Gaard, som han nu ibor og skylder efter ny Matrikel Hartkorn 7 Td 1 Alb, og det paa følgende Vilkaar:

1 — Samme Gaard nyder han sin Livstid med al sin rette Tilliggende udi Mark og By, naar han den med densen Tilbehør forsvarligen bygger, forbedrer og i alle Maader holder det i god Stand.

2 — Svarer han alle paabudne Skatter og Skattekor, som allerede ere eller herefter paabudne vorder i rette Tid efter Kgl. Mayst. allenaadigste Forordninger.

3 — Svarer aarligen til det høje Herskab udi Landgilde efter Jordebogen Byg 6 Td, Fodernød 1, Lam. Gaas 1, Høns 2, Æg 20.

4 — Gør aarligen Hoveri her til Steden med Jorden at rispe, lægge og pløje, af al slagse Korn i Jorden at nedlægge og handle, dens Afgrøde igen at indhøste, tillige med Engene at slaa, røgte og til Gaarden at hjemføre, vejre saavel som anden Nytte og Arbejde forsvarligen at forrette efter det høje Herskabs Ordre, og udi alle Maader at holde sig efter Lov og Forordninger, som en ret Fæsteholder er vort høje Herskab eller dets Fuldmægtige hørig og lydig efter Loven, saafremt dette Fæste ikke skal være ophævet, dette til Bekræftelse under min Haand og Signet.

Datum Knabstrup den 2. Mai 1719 efter mit høje Herskabs Ordre og udi deres Absens.

Mads Svenseng.

K I L D E R

D. A. A.	Danmarks Adels Aarbog. Trap.
Dk. Hgd.	Danske Slotte og Herregaarde.
K. B.	Kancelliets Brevbøger.
Dk. K. Regist.	Danske Kancelli, Indlæg til Registrering.
C. F. A. L.	C. F. A. Lunn, Knabstrup.
Landsark.	Knabstrup Godsarkiv, Landsarkivet.
Hj. R.	Knabstrup. Hjelmkrones Registratcer.
Sj. Tg.	Sjællandske Tegninger.
Dk. Kirker.	Danmarks Kirker.
Hirsch	Hirsch: Danske Officerer.
K. S.	Kronens Skøder.
R. topg. Sam.	Rigsarkivets Topografiske Samlinger. Dansk biografisk Lexikon.
H. Pedersen	Det danske Landbrug 1688.

H E N V I S N I N G E R

1) D. A. A. 2) D. A. A. 3) D. D. A. 4) Trap II 478. 5) Landsark. 6) K. B. 425. 7) K. B. 559. 8) K. B. 19. 9) K. B. 576. 10) K. B. 965. 11) Sj. Tg. XXII. 12) Sj. Tg. XXVIII. 13) Dk. K. Regist. 14) C. F. A. L. 56 og D. A. A. 15) K. B. 153—54. 16) Trap III 229. 17) Hjk. 8. 18) K. B. 19) K. B. 140 flg. 20) K. B. 21) K. B. 728. 22) D. A. A. 23) D. A. A. 24) Hjk. 10. 25) D. A. A. 26) Trap + Dk. Hgd. 27) Hjk. 12. 28) Hirsch. 29) Vaupell I 198. 30) C. F. A. L. 31) Hjk. 15. 32) Sjk. 14. 33) Dk. Kirker. 34) Hjk. 16. 35) D. A. A. 36) Trap og K. S. 1648—88, S. 450. 37) Trap og Dk. Hgd. 38) D. A. A. 39) R. topog. Sam. 40) C. F. A. L. S. 67. 41) K. S. 1648—88. S. 624. 42) Hjk. 26. 43) R. topog. Sam. 44) Samme. 45) Hjk. 27—28. 46) Hjk. 30. 47) R. topog. Saml. Hjk. 36. 48) Vaupell II. 49) Hjk. 36. 50) C. F. A. L. og D. A. A. 51) D. A. A. 52) Hirsch. 53) Vaupell I. 54) Hjk. 19—25. 55) Hjk. 33. 40. KS. 1689—1719, S. 748. 56) Hjk. 39. 57) Hjk. 40. 58) C. F. A. L. 59) D. A. A. Hirsch Dk. biog. Lex. Vaupell I—II. 60) Vaupell I 442. 61) Vaupell II, S. 53—56. 62) Dk. Mag. 6. Rk. II. 63) Dk. Mag. 6. Rk. II, S. 359, flg. 64) Vaupell II 688. 65) Dk. biog. Lex. 66) C. F. A. L.

TRE JYDSKE BRØDRES VIDUNDERLIGE REDNING

*Ombord på linieskibet »Prins Christian Frederik« i kampen ved
Sjællands Odde den 22. marts 1808*

En gammel veterans gribende beretning om nævnte søslag

Ved lokalhistorikeren SOPHUS JENSEN

Til bondegården »Vandstedgård« i Sebber sogn i Jylland kom ved kyndelmisse i året 1808 lægdsmanden med ordre til bonden Rasmus Jensen Kågbyggers tre sønner Peder, Anders og Jens, som alle stod i sømilitserollen. Lægdsmandens ordre lød på, at alle tre skulle møde i Fladstrand, nu Frederikshavn, hvorfra en chalup skulle føre dem og andre nordjyske til søværnet indkaldte. til København. Brødrene tog i en forrygende snestorm, midt i februar afsked med hjemmet og efter en meget anstrengende slæderejse igennem Vendsyssel nåede man op til Fladstrand efter 5 dages besværligheder.

En rejse til hovedstaden kunne dengang under uheldige vejrforhold vare i ugevis. Først et par uger efter stod chaluppen med det unge mandskab sundet ind, og da den passerede Helsingør, så de for første gang Danmarks flådes stolthed, linieskibet »Prins Christian Frederik« liggende på reden, stolt svajende for sit anker. Det var Danmarks sidste håb, den eneste af flådens stolte svaner, som endnu var reddet efter den engelske flådes overfald året før.

Ud for Vedbæk standsedes det lille fartøj af pakisen. Mandskabet gik i land over isen og fortsatte til fods med hver sin

randsel på ryggen og uden kommando til København. Efter en grundig lægeundersøgelse i København blev det bedste mandskab beordret over til Helsingør den 18. marts for at gøre tjeneste i »Prins Christian«. Heriblandt var de tre brødre Jens, Peder og Anders Rasmussen, hvoraf de to, Peder og Jens, begge havde gjort tjeneste før i marinen, medens Anders var ny mand i krigskunsten.

Om bord i linieskibet »Prins Christian Frederik«

Kaptajn Jessens ildende tale til hele det samlede mandskab

At komme under kommando af søhelten, den navnkundige Peder Willemoes, var noget der fyldte de unge søgutters bryst med stolthed. Men det beredte dem et stor skuffelse, at de ikke fik tildelt uniformer. Jens havde året forud båret den klædelige matrosdragt. Og nu blev han og kammeraterne kommanderet til tjeneste i deres egne hjemmegjorte vadmelsklæder. Vi lignede ikke raske orlogsgaster, sagde den gamle veteran Jens Rasmussen 70 år senere, men en flok hovbønder, der drog til herregårdens hovarbejde. Ombord blev vi også modtaget af officeren med kendelig mishag, skønt vi var da her ganske uden skyld i dette, og det meste af det menige mandskab bestod af mutte og tvære nordmænd.

Eftersom de fra stykprammen steg op på skibets fordæk, lagde de deres rejsebylter ned foran sig og stod troligt vagt ved den. Således gik en rum tid, da pludselig en stout officer kom hen fra agter. Han så hverken til højre eller venstre, men standsede brat, slog ud med hånden og holdt en ildende tale til det nye mandskab, som begejstret lyttede efter. Det var skibets chef, Carl Wilhelm Jessen, dengang kun kaptajn.

»Vor gamle konge er død«

Disse ord virkede som en bombe, da kun de færreste havde hørt efterretningen om den sindssyge Christian den Syvendes tragiske død i Rendsborg den 13. marts. Kaptajnen sluttede sin tale med at opfordre mandskabet til trofasthed, pligt, tapperhed til ære for sig selv, til ære for de planker, der bar dem, og til lykke og

hæder for konge og fædreland. Og til sidst oplæste han edsformularen, mange græd. Det var alligevel mennesker, de samme vadmelskøftede. Under dyb alvor blev eden aflagt til den nye konge, Frederik den Sjette. Kaptajn Jessen havde allerede vundet det nye mandskabs hengivenhed.

Den følgende dag begyndte indøvelsen af den nu kompletterede besætning, der nu bestod af 576 mand. Som søvante blev Jens og Peder indlemmet i det mandskab, der skulle betjene rigningen. De kom under kommando af en bådsmænd, der var meget streng, særlig mod nyt mandskab. Utallige gange måtte de entre til tops og ned igen. De unge mænd var blevet ganske fortunlet. Og da Peder yderligere fik et rap, gav han sig til at græde, han var jo kun 17 år. En officer havde lagt mærke til bådsmændens adfærd. Han gik hen til Peter og sagde i en lidt barsk tone: »En rask søgut skal ikke klynke«. Straks efter blev øvelsen indstillet. Senere hen i livet var de to brødre uenige om, hvorvidt det var løjtnant Rothe eller Willemoes, der havde trøstet Peder. Dagen efter, den 21. marts, gik »Prins Christian« under sejl og stod ned i bæltet til død og undergang. Men inden der fortsættes med beretningen om den sidste heltmodige kamp ved Sjællands Odde, skal her ofres nogle linier på »Prins Christian«s sidste togt.

*For fulde sejl mod undergang
Parkers eskadre optager jagten*

Da engelskmanden året før, i 1807, ved et overfald røvede så godt som hele vor stolte flåde, undgik »Prins Christian« denne skæbne, idet den var blevet udkommanderet til vagttjeneste ved Norges kyster. Den 4. marts 1808 fik kaptajn Jessen ordre til at sætte kursen mod København. Denne ordre blev modtaget i den norske by Christiansand. Allerede før afrejsen fra denne by var der udbrudt sygdom blandt besætningen, 25 mand var allerede blevet landsat i Norge, og siden blev 60 mand syge. Sygdommen var en slags tyfus, kaldet skibsfeberen eller sprinklen. Den begyndte med delirium og endte hyppigt med sorte sprinkler og døden. Det hårde vejr var også strengt for mandskabet og gjorde sit til at undergrave helbredet. Lineskibet lå i flere dage hindret

af den svære pakis ud for Kronborgs kanoner. Her blev de 60 mand sat i land, og dagen derefter blev yderligere 50 mand sendt på hospitalet, som nu ikke kunne modtage flere, så man måtte leje private huse, s etatens stabsl ger Falkentahl og Herholt undersøgte nu sundhedstilstanden på skibet, og på deres r d blev nu alle sendt i land, og grundig udluftning og røgning fandt sted. Fra København kom nu køretøjer, og 200 mand var angrebet af sygdommen. Men hvormange der døde er forbleven ukendt. Alle disse folk måtte nu erstattes med nyt mandskab, og af den grund var det, at de tre brødrene med andre fik m deorderen.

Krigen med Sverige var kort forinden erklæret, og et fransk armékorps på 35000 mand under general Bernadotte skulle overføres til Sjælland og derfra gøre indfald i Sk ne. Fjendtlige krydsere viste sig uformodet i Storebælt for at forhindre overfarten. Kaptajn Jessen fik af den grund den 18. marts ordre til at rense bæltet for engelske krigsskibe. Fjenden havde allerede skaffet sig besked om dette, og desuden var Bernadotte slet ikke så ivrig efter at komme til Sk ne.

Vort sidste linieskib sejlede lige i l vens gab, den berømte Parkske eskadre bestående af linieskibene »Staley«, »Nassau« og »Vanguard« og nogle fregatter. Den 21. marts havde den engelske eskadre ved Höganäs fået besked om, at »Prins Christian« samme dag var gået under sejl og stået sundet rundt ud, for at gå ned i Storebælt. Og nu begyndte jagten på Danmarks sidste stolthed, få timer efter farvedes bølgerne ved Oddens strand r de af blodet fra danske søfolk, som kæmpede en fortvivlet kamp mod den engelske overmagt.

»Prins Christian«s sidste kamp

Den gamle veteran Jens Rasmussen, beretter om den ulige dyst

Da kaptajn Jessen om morgenen den 22. marts var blevet klar over, at de Parkske skibe, tildels takket være heldige vindforhold, havde fået ham delvis omringet, sammenkaldte han til et krigsråd, der bestod af officererne Rothe, Top og Willemoes. Endnu var der tid efter s beretningerne til at slippe ned ad bæltet, da »Prins Christian« var en dygtig sejler, men rådet valgte den ulige

kamp for Danmarks ære. Linieskibet krydsede frem og tilbage, fjenden var begunstiget af vinden og trængte på. »Prins Christian« kom nærmere og nærmere land. Officererne var på deres poster, og kommandoen skar igennem den svage brise samtidig med at der lød opmuntring til folkene. Særlig Willemoes var virksom. »Ret så kammerater, nu bliver der snart alvor i spillet«, råbte han.

Det var hen mod aften, fortalte Jens Rasmussen mange år efter, Peder og jeg arbejdede i storemærs, hvor vi tydelig havde englænderne for øje. De nærmede sig hurtigt, de to største linieskibe forrest. Den ene styrede til den ene side, den anden til den anden side af os. Da klokken var ca. 7 veksledes de første skud, men det havde kun den virkning, at nogle af mandskabet tabte fatningen, men kun for et øjeblik. Skibet rystede voldsomt, da vore kanoner besvarede ilden fra begge sider, og vi kunne se, at flere af skudene var fuldtræffere, der lavede en slem ravage hos fjenden. Men så fik vi et par hårde salver fra begge sider og skrig og jamren lød op fra dækket efter denne medfart.

En nordmand stod ved min side her oppe i mærsen; han sagde: »Vi står godt dækket, du, skytset kan ikke...«, han fik ej talt ud, en kugle dræbte ham på stedet og to mand i takkelagen fik også deres bekomst og styrtede ned. Jeg råbte gevalt, og et par mand hjalp mig ved taljen med at fire den dræbte normand ned på dækket. Skibet begyndte nu at dreje så underligt for vinden. Siden fik vi at vide, at det var roret der var skudt i stykker. Skønt at vi var så nær land, at skibet tog grunden, blev vore kanoner ved med at fyre.

Vi var nu så nær hinanden, at karabiner og pistoler kunne tages i brug. Så pludselig blev der stille i nogle minutter, hvorpå vi fik et frygteligt lag. Råen blev skudt over tæt ved mærsen, og jeg så min broder Peder styrte i havet med det bortskudte stykke. Nu stod »Prins Christian« uvægerligt fast i sandbunden, vinden havde lagt sig, kanonerne var tavse, og al kommando forstummet. Kaptajn Jessen havde kapituleret, vi forlod vore poster og entrede selv ned på dækket. Her kom de bærende med en falden officer, jeg hørte navnet Willemoes. Jeg så hastigt på den døde, jo det var vor flådes helt, hans hoved blødte frygteligt. Jeg

kunne ikke tåle dette syn og holdt mig for øjnene og tumlede rundt, som vanvittig imellem døde og sårede. Da blev jeg omslynget af et par stærke arme; det var Anders, der sagde: »Er det dig? Hvor er Peder?« Han forstod, at vor broder var borte, da han mærkede min tavshed og m rke mine gav han sig til at hulke. men nu lød en bås kommando: »Til side«. Nogle folk kom bærende med den strenge bådsmand fra dagen før, ham der revsede broder Peder. »Gud forlade ham hans hidsighed og være hans sjæl n dig«. Således sluttede den gamle veteran sin beretning om slaget ved Sjællands Odde.

Dagen efter sprængte engelskmanden »Prins Christian« i luften.

Da overflytningen af sårede og fanger til de engelske krigsskibe næste dags formiddag var tilendebragt prøvede engelskmanden at tage lineskibet af grunden, men det lykkedes ikke, omend kanoner, anker, k tringer o. s. v. blev kastet overbord for at gøre skibet lettere. Det var som om den stolte sejler ville d  på den hjemlige strand, og det skete også. Om aftenen stak man ild på det forskudte skrog, og ca. kl. 10 sprang skibet i luften for øjnene af det rædselsslagne mandskab. En mængde lig af officerer og menige drev i land på Odden kyst og blev hæderligt stedt til hvile på den lille hyggelige Odden kirkegård. Det store smukke minde derude over krigergraven blev senere rejst af kap-tajn Fribert, der var ejer af herregården Anneberg ved Nykøbing Sjælland. De to brødrene holdt sig så n r til hinanden som muligt og kom i samme båd, som førte dem til fregatten »Quebec«, hvor fangerne blev behandlet godt. Den 26. marts sejlede skibene til G teborg, og her blev de sårede bragt i land og fangerne foreløbig interneret, til skibslejlighed til England var klar. Den såkaldte sprinkel blev ved at grassere. En læge, Martini, døde også af den, han havde ellers været godt om sig. Efter hans død fandt man en hel del tyvekoster, hvoriblandt et par s lvlyseplader, som havde tilhørt Willemoes. Men de to brødrene modstod heldigt alle sygdomsangreb.

Så kom der bud, at restmandskabet på 370 mand skulle indskibes til England og føres til »Prisonsskibenes rædsler«. Indskib-

ningen foregik en mandag sidst i maj, på tre engelske transportbrigger. Efter tre dages sejlads nåede de op på Yarmouths red. Her lå lineskibet »Stately« og lappede sine sår fra kampen ved Sjællands Odde. Ved Shernes blev fangerne overflyttet i småskibe og ført op til Chatam bugten.

De frygtelige år i Prisonen

Her lå prisonskibene, fangernes fremtidige hjem. Beretningerne, som de havde hørt om disse skibe, var ondt og atter ondt, gru og forbandelser var altid knyttede til deres navn. Men nu trængte skrækken sig ind i blodet på de nyankomne fanger ved synet af disse 20 grimme og dystre kolosser, der engang havde været flotte sejlere, men nu var de uden master og ror, kanonportene var stænget med svære jernstænger. Alt var tjæret sort og ved vandlinjen snoede sig et galleri rundt om skroget. Her patruljerede vagtposterne. Skibene var overfyldt med fanger; spanske, franske, norske og danske o. s. v., mange havde været her i årevis. Mellem jernstængerne kom en mængde udhungrede ansigter med vanvittige grimasser til syne, og på dækket løb staklerne omkring med langt hår og skæg, klædt i pjalter eller omtrent nøgne, hujede og skreg og forlangte føde. Her kom fangerne fra »Prins Christian« over. Det skib, brødrene kom på, havde navnet »Bohama«. Nu kom der en skrækkelig tid for de danske fanger. Føden, de fik, var værre end svineæde, kødet, ærterne var kogt på, var så angrebet af madiker, at de måtte skummes af, hvis ikke sulten fik fangerne til at se bort fra denne pillenhed.

Peders vidunderlige redning og glæden hjemme på »VANSTEDGÅRD«

En mor og far sad derhjemme på gården i Sebber sogn i bævende tanker om tre sønners skæbne der ude på det gyngende hav. Efterretningen var jo i de tider langsom. Men så en dag kom der brev fra de to brødre, hvori de berettede om broder Peders død. Det var et hårdt slag for forældrene, men præsten kom daglig i huset og bragte dem trøst, og efter som tiden gik havde familien gjort sig fortrolig med sorgen.

Da sker det, at en kone, som gik post to gange imellem Barmer og Nibe, kom til gården med et brev, fra Peder, som nu alle troede død og borte. I brevet berettede han om slaget og sin vidunderlige redning. Det l stskudte af r en, han sad på, hang fast i tovv rket med den yderste ende. Derved blev han så slyngget ud over r elingen og faldt i vandet. Var han faldet ned på dækket, var han blevet dræbt på stedet. Da han kom op på vandoverfladen efter den vældige dukkert, l  r en og fl d ved siden af ham. Trods det kolde vand klamrede han sig til den og arbejdede sig i land. Nu opholdt han sig i Nykøbing Sj. og var på vej til København for at melde sig til admiralitet.

Der blev selvsagt glæde i hjemmet, præsten blev hentet og måtte selvfølgelig skrive til Peder og sønnerne Anders og Jens, som var fanger i Sverige, kort før de blev sendt til England. Og dette gav dem frisk mod til at gå fangenskabet i m de.

S  i  ret 1810 i august måned slog befrielsens time for de to brødre og en halv snes andre jyder. Fangenskabet havde varet i 2½ år. Det var den norske præst Ulrik Rosing, som gjorde et stort arbejde blandt de ulykkelige fanger i disse forfærdelige prisonskibe, som havde sørget for deres udveksling med engelske krigsfanger.

Torsdag 17. oktober 1963.

Til alle Historiske Samfund og Historisk-Topografiske Selskaber

I 1965 kan *Herlufsholm Skole* i Sydsjælland fejre sit 400-års jubilæum. I den anledning forbereder Herlovianersamfundet udsendelsen af et billedværk, »Herlufsholm 1565—1965«, under redaktion af arkitekt Helge Finsen, professor Frederik Billeskov Jansen og undertegnede redaktør Sven Tito Achen.

Dette billedværk skal omfatte gengivelser af *Herlufsholms bygninger, interiører og omgivende natur*, fra skolens oprettelse til i dag. Hvad kobberstik og litografier angår, har redaktionen nogenlunde overblik over, hvad der findes. Hvad vi derimod ikke véd, men gerne vil have kendskab til, er, hvad der findes af *original-arbejder med motiv fra Herlufsholm*.

Det, som vi er særligt interesseret i, er håndtegnede planer, opmålinger og arkitekturtegninger; almindelige tegninger, f. eks. skitsebogsblade eller tegninger i stambøger, malerier, akvareller, gouacher og lign. Alt sådant har interesse, uanset hvem der har udført det og om det er kunstnerisk værdifuldt eller ej. Redaktionen er også ivrig efter at finde frem til sjældnere former for reproducerede billeder, især træsnit og gamle fotografier.

Det er klart, at sådanne billeder har des større interesse, jo ældre de er. Hvad redaktionen ville være særligt glad for — men endnu ikke har fundet — er billeder af Herlufsholm fra *før 1565*, fra dengang skolen endnu var et kloster — Næstved Sankt Peders Kloster eller Skovkloster — eller var i kronens eje.

Når vi henvender os til Dem, er det for at spørge Dem, om De kan hjælpe os. Måske er der nemlig nogen blandt Deres medlemmer, som ejer eller har kendskab til et billede fra Herlufsholm sådan som opregnet overfor eller af anden art, i privat eller offentlig eje, på en af egnens herregårde, eller hvor det nu kan være. I så fald ville De yde os en højt påskønnet hjælp ved at fortælle os herom. En telefonopringning til undertegnede på central 8511, lokal 492, er al den ulejlighed, man behøver at gøre sig. Enhver oplysning, enhver idé vil blive modtaget med taknemlighed.

Med de venligste hilsener

Sven Tito Achen,

c/o Politikens Forlag, Vestergade 26, København K.

Central 8511, lokal 492.

Historisk Samfund i 1962

Arsmødet afholdtes den 18. marts 1962 på Hotel Strandparken i Holbæk.

På valg til bestyrelsen var kammerherre J. Estrup og fhv. gård-ejer Jakob Madsen. De pågældende genvalgte. Nyvalgt blev museumsinspektør Østergaard Christensen, Holbæk.

Bestyrelsen indstillede til generalforsamlingsbeslutning at forhøje kontingentet til 10 kr. årlig incl. porto ved årbogens forsendelse. Generalforsamlingen godkendte dette.

Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør Olaf Olsen et foredrag med lysbilleder: „Kong Svends vikingelejre“.

Årets sommerudflugt gik til vikingeskibene i Roskilde fjord, hvor museumsinspektør Olaf Olsen, som ledede arbejdet ved udgravningen, fortalte om vikingeskibenes historie.

Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1962

DRIFTSREGNSKAB:

Indtægt:

Tilskud:

Staten	kr. 1.625,00	
Amtsråd og kommuner.....	„ 1.975,00	
Pengeinstitutter	„ 400,00	
		kr. 4.000,00
Kontingenter	„ 6.379,70	
Betaling fra abonnenter	„ 70,00	
Indtægt ved salg af årbøger	„ 563,45	
Renteindtægter	„ 92,41	
Andre indtægter.....	„ 696,94	
		kr. 11.802,50

Udgift:

Årbogens fremstilling:

Trykningsudgifter	kr. 5.119,74	
Forfatter- og redaktionshonorar	„ 672,00	
		kr. 5.791,74
Årbogens udsendelse	„ 1.523,18	
Afholdelse af møder	„ 515,68	
Andre udgifter.....	„ 514,82	
Overskud	„ 3.457,08	
		kr. 11.802,50

Aktiver:

STATUS:

Indestående i sparekasser og på postkonto m. v.	kr. 5.738,55	
Lagerbeholdning	„ 1,00	
		kr. 5.739,55

Passiver:

Formue	kr. 5.064,55	
Tilskud fra amt og kommuner fremført i ny regning ..	„ 675,00	
		kr. 5.739,55

Holbæk, den 15. marts 1963.

K. G. Kaaber.

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Godsejer, kammerherre **J. Estrup**, Kongsdal, formand, fhv. forstander **Uffe Grosen**, Vallekilde, gårdejer **Jakob Madsen**, Kundby, forstander **Eskild Nylev**, Ubby, æresmedlem, redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg, landinspektør **S. Rud-Petersen**, Nykøbing, tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg, sognepræst **O. Bruun Jørgensen**, Undløse, og sparekassedirektør **K. G. Kaaber**.

Redaktør: Sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse pr. Tølløse, telf. Undløse 130.

Ekspedition: Kontorchef S. Vind, Holbæk Amts Sparekasse, Holbæk, telf. 1515 lokal 7.

TILLIDSMÆND

som hver i sin kreds varetager Historisk Samfunds interesser.

Aarby: snedkerm. Ejnar Larsen, Aarby lyng.

Eskebjerg: forpagter Graae, Torpegaard pr. Eskebjerg.

Faarevejle: forstander Gabriel Jensen, Faarevejle.

Forsinge: tømrermester R. Kristiansen.

Føllenslev: købmand Alfred Larsen, Sørslev.

Gislinge: gårdejer Sigvald Bonde.

Højby: amtsrådsmedlem V. Nybjerg.

Høng: fru Edith Benth Frederiksen.

Jyderup: postpakmester N. Jensen.

Kalundborg: tandlæge Thorkil Sestoft.

Kallerup: frk. Bodil M. Jørgensen.

Kundby: gårdejer Jakob Madsen.

Nykøbing: landinspektør S. Rud-Petersen.

Rørslev: lærer C. R. Hansen.

Refsnæs: førstelærer Vagn Rasmussen.

Ruds Vedby:

Rørby: gårdejer Bøje Pedersen, Uggerløse.

Svinninge:

Sæby: købmand A. Justesen.

Tranebjerg: redaktør Bent Rasmussen.

Tømmerup: frk. Olsen.

Tølløse: fabrikant Vald. Olsen.

Ubby-Jerslev: forstander Eskild Nylev.

Ugerløse: gartner Christiansen.

Vørslev:

*Udgivet med støtte
fra omstående bidragydere*

AUTOFORRETNINGEN
Hafnia

HOLBÆK KORN

TOMMY
Sko

Ahlgade 50 - Holbæk 1036

— sko på Torvet

Aktieselskabet

Banken for Holbæk og Omegn

Telefon 1* og 3311 - den lokale bank

13 kontorsteder i oplandet

Folmer Andersen

DOMI i Holbæk

Holbæk Amts Venstrebåd

Tlf. Holbæk *2048

Hafnia Ruterne

Holbæk

J.WULFE *Boghandel*
M. KLARESKOV . HOLBÆK . TLF. 45

Handelsbanken i Kalundborg

Filial af Aktieselskabet Københavns Handelsbank

Samsø Spare- og Laanekasse

Samsø

De er altid velkommen i

HOLBÆK AMTS SPAREKASSE

Fiesta

MOST

Den Danske Landmandsbank

Holbæk *1336

A/S HOTACO

Sjællands Tidende

Publikationer til salg

De anførte priser gælder kun for Historisk Samfunds medlemmer og abonnenter.

Arbøger („Fra Holbæk Amt“):

Argangene 1907—08—10—11—12—19—22—23—24—25—26
samt 1927 til 1962 inkl. .... å kr. 8,00

Andre publikationer:

H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt, topografisk-historiske Skildringer, II udgave, 1.—6. hefte	å 5,00
J. S. Møller: Fester og Højtider bind I—IV, rigt ill., 1055 s.	30,00
Otto Smith: En dansk Købstadshavns Historie (Holbæk) 130 s.	5,00
Povl Hansen: Lammefjorden, 96 s. ill.	5,00
J. P. Jensen: Holbæk Amts Valgkredse og deres valgte Mænd 1848—1918 I (Ruds Vedby og Svinningekredsene), 236 s.	5,00
Johs. C. Jessen: Løve Herreds Skolehistorie indtil ca. 1850, 120 s.	5,00

Bøgerne fås ved henvendelse til kontorchef S. Vind,
Holbæk Amts Sparekasse, Holbæk.